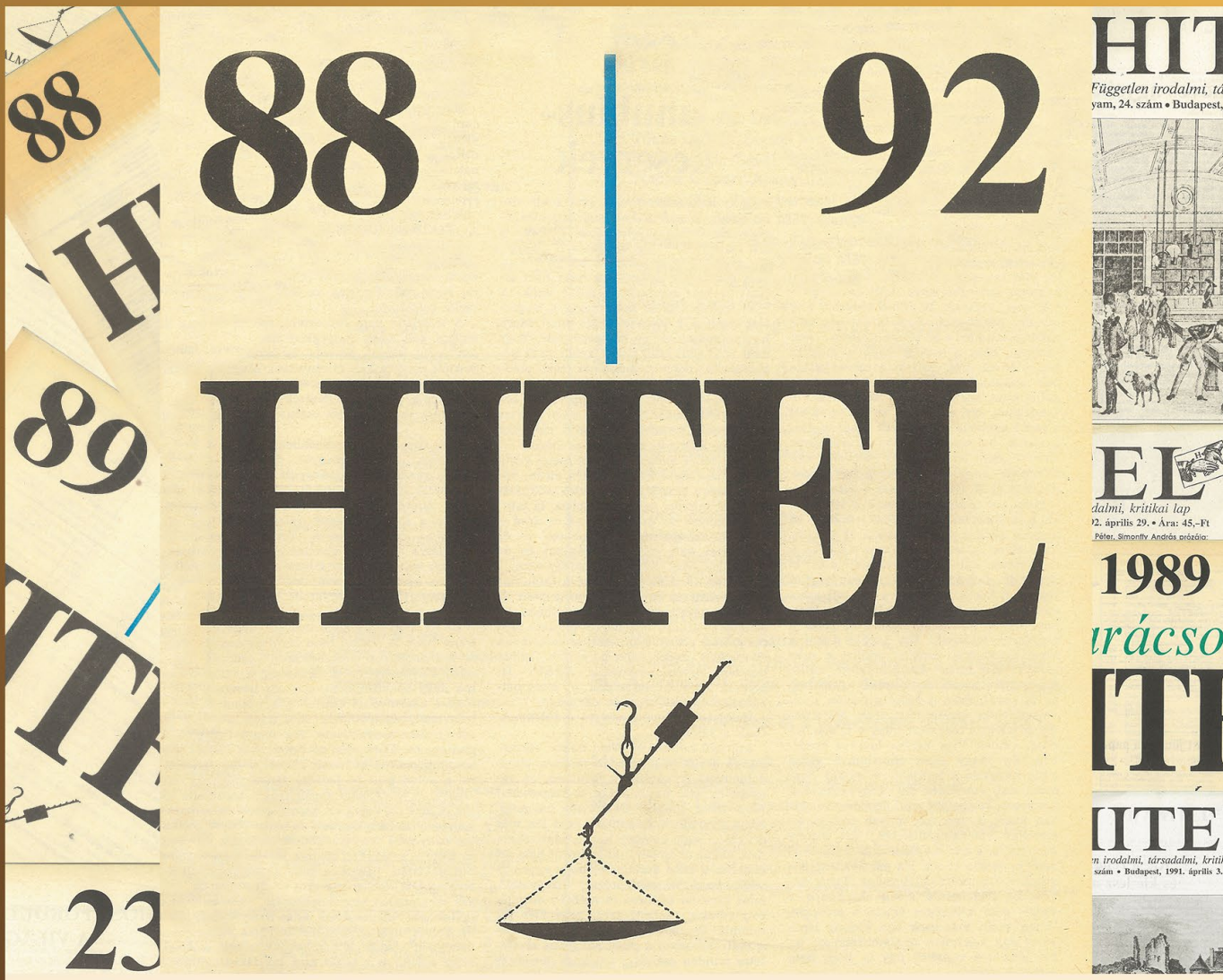
A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum folyóirata

A RENDSZERVÁLTÓ ARCHÍVUM

Mérlegen a Hitel

- Kiss Gy. Csaba: A Hitel indulása
- Bíró Zoltán, Papp Endre és más főszereplők a Hitel harminc évéről
- Kiállítás az évfordulóra
- Emlékezés Bőzsöny Ferencre

2018. december

RETÖRKI
Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum

III. évfolyam 4. szám

Tartalomjegyzék

Szerkesztői előszó 3

Vezérfonal

Kiss Gy. Csaba: A Hitel indulása 4

Műhely

Bakos István: Hiteles három évtizedünk 8

Dippold Pál: A nyugodt erő. Csurka István írásai a *Hitel*ben 12

Kávássy János Előd: Az olvadt földben csírázó mag.
Harminc éve alakult újjá a Független Kisgazdapárt 22

Portré

Hiteles főszereplők emlékeznek 30

Nézőpontok

A Hitelek szerepei. Interjú Bíró Zoltánnal és Papp Endrével 39

Rendszerváltó és archívum

Dokumentumok a Hitel hőskorából 45

Történeti szöveggyűjtemény

Egy vita kellős közepén 61

Aktuális

Mindörökké. Bőzsöny Ferenc (1931–2018) emlékére 68

Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei 70

Művészet

Mezei Emese – Jánosi Nikolett: Mert közösség is…
Kiállítás a Hitel folyóirat születésnapjára 79

Recenzió

Jónás Róbert: A történelem vége? 84

A RETÖRKI Könyvek eddig megjelent kötetei 92
A Rendszerváltó Archívum 2018/4. számának szerzői 96

Mérlegen a *Hitel*

Nem szokványos, hogy egy folyóirat egész számát egy másik, működő periodikának szenteli. Még akkor sem, ha az a másik harmincadik évfordulóját ünnepelte nemrég, ami igencsak szép kornak számít a magyar irodalom történetében. Van tehát helye az indoklásnak.

Röviden: a *Hitel* megjelenését a rendszerváltás egyik fontos mérföldkövének tartjuk. Szellemi programját vállaljuk. A benne – és ezzel egy időben róla – zajló korabeli vitákat jellemzőnek találjuk.

Hogy a *Hitel* a szerzők mily széles körét szólította meg, az jól látszik az Intézetünk által most kiadott, egyik szerkesztőnk és főmunkatársunk által gondozott, az első négy év írásait összegyűjtő repertórium végiglapozásából is. Hogy a kezdeti egység miként hasadt, majd tört meg, szintén jellemző rendszerváltásunk lefolyására. Voltaképpen akkor érjük el a legnagyobb sikert, ha olvasóink folyóiratunk e számával együtt, az interneten is fellelhető repertóriumot és vele a lap korabeli, teljes egészében olvasható írásait is megtekintik. Rácsodálkoznak, egyetértően bólogatnak vagy éppen kicsit boszszankodnak a négy rendszerváltó év e lenyomatain.

A *Hitel* nem kis felelősséget vett magára. A Kádár-korszakban – és legyünk őszinték: sokszor az azt követő évtizedek során is – margóra szorított nemzeti érdekek képviseletét, a valós nemzeti értékek tudatosítását vállalta fel. Nem volt persze más választása. Csoóri Sándor keserűen fogalmazta a költői kérdést még jóval az indulás előtt: „Elvállalhatja-e ez a korszak az elkövetkező korszakok magyarsága előtt, hogy leengedett vállakkal, le-lebágyadó szemhéjjal nézte végig érzelmi és erkölcsi kiüresedésünk folyamatát?”

A *Hitel* ma is működik. Feladata ma sem kicsi: egy értékvesztett és másképpen lehangoló korban kell valódi értékeket őriznie, a magyar irodalom legnemesebb hagyományait ápolnia, nemzettudatunk valós állapotát felmérnie.

E munkában (is) még sok évtizedig éltesse őket az Isten!

Budapest, 2018. december 7.

archivum.retorki.hu/folyoirat

Kiss Gy. Csaba

A Hitel indulása

A szerző művelődéstörténész, a RETÖRKI külsős munkatársa. A lap indulásakor a Hitel *szerkesztőségének tagja.*

Elég hihetetlennek látszott, hogy ez egyszer tényleg meglesz. A független lap. Előbújik ilyenkor emlékezetünkből ama esős márciusi nap, amikor a Heckenast és Landerer nyomda gépei papírra vetik a *12 pont*ot. Ám fülemben maradt jó darab ideig, hogy a Moszkva téri postapalota egyik harsány rikkancsa azt kiabálja, lapot kapott, csak így, Csoóri és bandája. Megkérdeztem volna, honnan veszi, miért mondja, de gyorsan elviharzott. Sok volt a teendő a szeptemberi hetekben, meg kellett teremteni a szükséges föltételeket a kétheti lap megjelentetéséhez. Hely kellett a szerkesztőségnek, meg persze össze kellett állítani a csapatot, miközben lázas ütemben folyt a Magyar Demokrata Fórum szervezése, százával érkeztek Lakitelekre a jelentkezési lapok, végiggondolt rendben (Lezsák Sanyi alapos tervének megfelelően) összejöttek egymással ismerkedni az ország egyes régióinak, majd megyéinek már belépett első tagjai. Még augusztus 17-én írtam levelemben Pályi Andrásnak: „a *Hitel* dolga egész közeli fenyegetéssé válik". Tehát folytak már az előkészületek. Arról nem találtam följegyzést, hol és mikor ült össze a formálódó szerkesztőség. De többször találkoztunk a lap ügyében, megbeszéléseket tartottunk a lehetséges témákról, szerzőkről. Kialakult a végleges csapat, s benne Joó Rudolf kivételével az MDF ideiglenes elnökségének minden tagja. Többször zúgolódtam ellene. Eredmény nélkül. Nagyszerű helyet sikerült találni (okát-módját nem tudom) a budai Vigadóban, ahol az Országos Közművelődési Központnak volt a székháza. Ha jól emlékszem, összesen két helyiséget béreltünk. Így egy darab időre a Víziárosban lett a *Hitel* székhelye, s akarva akaratlanul itt működött vele teljes fordulatszámmal a magyar ellenzék egyik központja. Jöttek is csőstül a látogatók, újságírók, az MDF iránt érdeklődők vagy provokátorok külhonból és belföldről. Panasziroda volt a Corvin téren, továbbá ellenzéki külképviselet, ha úgy tetszik. Olyan környéken, ahol egyébként maradtak még részletek a régi Budából. Néhány barátságos kisvárosi folt. Amúgy kifőzde, rendes vendéglő, borozó és kávéház is találtatott elérhető közelségben.

Csoóri Sándor lett a szerkesztőbizottság elnöke, Bíró Zoltán a főszerkesztő, Alexa Károly pedig a főszerkesztő helyettese. Püski Sanyi bácsi mint a szerkesztőség tiszteletbeli tagja szerepelt az együttesben. Alexa Karcsit még az egyetemről ismertem, évfolyamtársak voltunk, fontos szerepe volt neki az „igazi" (így kell mondanom, hiszen máig létezik a kommunista hatalom által e címmel indított kollaboráns lap) *Mozgó Világ* fölvirágoztatásában. Rajta kívül még Dippold Pali képviselte ezt az 1983-ban fölszámolt folyóiratot és Markovics Mara, a titkárnők titkárnője. Ismertem Dippold néhány szellemes írását a *Mozgó*ból, eredeti figurának találtam, hamar úgy éreztem, értjük egymást. Mara pedig délszaki kedvességével hamar meggyőzött mindőnket, hogy erre a posztra nála senki nem lehet alkalmasabb. Meg hát a fiúkból (ha ugyan mondhatjuk, hiszen régen nem voltunk már azok) álló csapathoz kellett is mérséklőnek egy lány

www.retorki.hu

(asszony). Akiben megvolt a figyelmesség és határozottság ritkán tapasztalható egyensúlya. Egyenjogú csapattagként fogadtuk magunk közé. Mara tudott intézkedni, tárgyalni, és Cerberus vagyishogy Cerbera is tudott lenni, ha például nem kívánatos személyek próbáltak bejutni a szerkesztőségi értekezletre.

Hamar kialakult a rend, keddenként tartottuk 10 órától a szerkesztőségi értekezleteket. Megbeszélés, döntések, majd dél tájban jöttek a szerzők. Sajátos parlament vagy legalábbis refomkori megyegyűlés formáját öltötték ezek az összejövetelek. Bíró Zoltán elnökölt, de mindenkinek volt vétójoga, nemegyszer parázs viták eredményeként születtek a döntések. És mindenki egyenjogú félként vett részt az eszmecserében, megtörtént, hogy Csoórit vagy Bírót is leszavaztuk. A minőség elve volt a meghatározó. Ami a munkamegosztást illeti, hamar kiderült, kik a publicisták (első renden Csengey, Csurka és Fekete Gyula), kik a szerkesztők. Akik a napi „igát" húzták: főleg Alexa, Dippold és Nagy Gáspár. Főleg ők rendelték meg, olvasták és javították a kéziratokat, olvasták a korrektúrát, tárgyaltak a szerzőkkel. Nem volt merev munkamegosztás, inkább rugalmasan kezeltük az ügyeket, a rovatok határai nem jelentettek éles választóvonalat.

Tudtuk, sokan várják a lapot, s azzal is tisztában voltunk, komoly lehetőséget kaptunk. Így kétségtelenül az eddiginél sokkal szélesebb körhöz juthat el mondandónk. Mindvégig úgy gondoltam, a demokratikus átalakulás egyik komoly akadálya a jól fölépített kádári médiahatalom. Nagyon sikeresen működött amúgy, eredményesebben, mint Kelet-Közép-Európa többi országában. Aki ismerte a bárgyú csehszlovákiai tévéhíradókat, az egyre sovinisztább romániai tömegtájékoztatást vagy a lengyelországi hadiállapot merev irányítottságú tévéjét–rádióját, világosan láthatta, mekkora a különbség Magyarország javára. Javára? Kinek a javára? Igazából a hataloméra. Amott általában csak két oldala volt az éremnek, a fekete és a fehér, nálunk volt egy harmadik is, a félmeg negyedhazugságoké, ami a hitelesség látszatát kelthette. Kezére játszott ez a hatalomnak, az emberek beletörődtek, s kisebbik rosszként elfogadták a rendszert. A *Hitel*lel, reméltük, kaptunk egy kis pódiumot, talán nem olyan messzire hangzót, mint a tévé vagy a rádió, de mégis lett egy szócsövünk, amelyből ettől fogva mondhatjuk a magunkét.

A bemutatkozó sajtótájékoztatót november 2-án 11 órára hirdettük meg. Hiába próbálom fölidézni, nem vagyok biztos benne, ott volt-e már előttünk akkor a kész első lapszám. Mert a címlapon a megjelenés napjaként november 2. szerepel. A helyszín pedig: az ELTE bölcsészkari tanácsterme volt, még a régi épületben, a Piarista közben. Talán néhány perccel 11 előtt értem oda, a székek már mind foglaltak voltak. Sok ismerőst fedeztem föl a teremben, régi kollégákat, barátokat, de legalább annyi volt az ismeretlen arc. Őszintén szólva nem számoltunk azzal, hogy ennyien lesznek. A várakozás percei alatt erre-arra sustorgást lehetett hallani, és nem csak magyarul. Az egyik oldalon a fal mellett kerestem kényelmes állóhelyet. A mellettem álló úr kérdezett tőlem valamit angolul, szerencsére tudott franciául, kiderült, a Spanyol Nagykövetség munkatársa. Amikor elkezdődött a „műsor", próbáltam neki röviden elmagyarázni, miről van szó. A kiadóról (Isis Kisszövetkezet Eötvös Kiadója) Varga Csaba (a szociológráfus-író) adott tájékoztatást, majd Csoóri Sándor beszélt a lap célkitűzéseiről. Emelkedett, szépen formált mondatokban. Csak sűrű lábjegyzetek betoldásával lehetett volna fordítani, metaforái, történelmi allúziói mögé megannyi magyarázat kívánkozott. Kisebb előadásként hangzott. Magam részéről arra szorítkoztam, hogy elmondtam a legfontosabb tényeket a spanyol diplomatának. Vagyis: ez egy független, cenzúramentes lap lesz, állami támogatás nélkül. A maga nemében hosszú idő óta az első Magyarországon. Volt elég nagy zúgás és taps, amikor még szólásra jelentkezett valaki. Bemutatkozott, hogy ő Morvai Ferenc vállalkozó, a Megamorv képviseletében. Nagyrédei kazánkészítő cége nem volt ismeretlen a közvélemény előtt. Patetikus mondatokkal üdvözölte az új lapot, olyan vállalkozás ez, mondta,

archivum.retorki.hu/folyoirat

amely megérdemel minden támogatást, itt a munkatársaknak és a szerzőknek méltányos honoráriumot kell kapniuk. Ehhez szeretne ő cégével hozzájárulni, s ezúttal fölajánl egymillió forintot a *Hitel* támogatására. Erre már valóságos tapsvihar tört ki. Azután azonban nem jelentkezett Morvai úr, el is felejtettük. Talán a következő év februárjában lehetett, amikor pénteken 14 óra tájban már csak magam maradtam a szerkesztőségben, s telefonon az adóhivatal jelentkezett, a szerkesztőséget keresték. Nagyon udvarias volt az illető hölgy, csak egy kérdéssel szeretném zavarni, mondta. Így hangzott: átutalta-e a *Hitel*nek az egymillió forintot Morvai Ferenc cége? Egyszerű volt válaszolni rá: nem.

A tizedik és a huszadik évforduló alkalmából is megemlékeztünk az indulásról. Tíz évvel ezelőtt így idéztem föl a kezdeti idők hangulatát: „Kivételes a csapatunk. Különböző irodalmi ízlésű, különböző nemzedékekhez tartozó emberekből áll. Egyéniségekből, amelyek éppen különbözőségükkel egészítik ki egymást. A sokféleség a szerkesztőség legnagyobb erénye. Vitatkozunk, próbálunk közös nevezőre jutni, van, amikor nem sikerül, de többnyire mégis igen. Nem kíméljük a kéziratokat, sőt a csapattársak nézetét sem. Bölcs derűvel tekint rajtunk végig a főszerkesztő akkor is, ha éppen az ő javaslatát szavazzuk le. Olyan helyen vagyunk, ahol elfogadják a másik szabadságát. A sajátomét sem kell föladnom. Talán ez az akkori *Hitel* sikerének a fő titka. Meg a függetlenség göröngyös útjának a követése, ami akkor sem szünetel, amikor az általunk életre hívott politikai erő kerül hatalomra. Föl lehet lapozni a számokat 1990 nyarától is. Nézem a csapatnévsort. Büszke vagyok, hogy ott lehettem. Föltehetőleg életemben ez volt az utolsó csapat."

És akkor a névsor: Bakos István, Berky Ferenc György, Csengey Dénes, Csurka István, Dippold Pál, Drobek Ödön, Fekete Gyula, Für Lajos, Kiss Gy. Csaba, Lezsák Sándor, Markovics Mara, Nagy Gáspár, Varga Csaba. Szerkesztők és a működést biztosító személyek, beleértve a hirdetéssel foglalkozókat. A címlapon pedig szigorú fekete betűkkel a lap neve, száma, a megjelenés éve meg egy rajz: piaci kézimérleg serpenyőjével. A mértékre és hitelességre utalva. Melocco Miklós tervezte. A címlap alján pedig az volt olvasható: „Független irodalmi, társadalmi, kritikai lap." Igen, mi mindegyik követelménynek eleget kívántunk tenni. A szerkesztői munkamegosztást tekintve mindenki hozta az általa fontosnak tartott szerzőket és írásokat; egyértelmű volt, hogy Nagy Gáspár viszi a versrovatot, Bakos István foglalkozik oktatási, tudománypolitikai kérdésekkel, Für Lajos a történelmi témájú, Alexa Károly az irodalomtörténeti és kritikai szövegekkel, Dippold Pál pedig publicisztikával. Nekem Közép-Európa és a „nagyvilág" jutott, rovatom azt a nekem nem igazán tetsző címet kapta, hogy *Világ – Szem*, csak később sikerült *Kelettől Nyugatig*ra változtatni.

Magától értetődően névjegynek, bemutatkozásnak szántuk az első számot. Aktuális politikai kérdések kerültek szóba (az akkor még kényes október 23., a Bős–Nagymarosi erőmű terve), a kortárs magyar irodalom széles horizontja (Szécsi Margit, Mészöly Miklós, Rába György, Cseres Tibor, Kiss Benedek, Utassy József, Szöllősi Zoltán, Orbán Ottó, Czakó Gábor, Ágh István, Takács Zsuzsa) vonult föl. Úgy gondolom, irodalmi kitekintésünket semmiképpen nem lehet egyoldalúnak tekinteni. Sorozatok indultak: *Nemzet és hagyomány* – Szabad György és Benda Kálmán írásával, Fekete Gyula közéleti témáinak sorozatát *Csillagfénynél* címmel nyitotta meg, Esterházy Péter *Az elefántcsonttoronyból* címmel kezdte tárcáinak sorozatát. A *Dunánál* címmel négyrészes összeállítás (Kodolányi Gyula hozta) mutatta be az ökológia aktuális kérdéseit, az egyik Erhard Busek bécsi alpolgármester Esztergomban elhangzott előadása volt. *Az irodalomról* rovatban az ötvenesztendős Szilágyi Istvánt köszöntötte Alexa Károly (minap már 80 esztendős mivoltában találkozhattunk vele a Károlyi-palotában), Görömbei Andor a határontúli magyar irodalom jelenlétét szorgalmazta a hazai tankönyvekben, Borbándi Gyula a magyar irodalom értékrendjéről töprengett, Domokos Mátyás

pedig Cs. Szabó László Shakespeare-tanulmányait vette górcső alá írásában. A *Dokumentumok* rovatban következett a Magyar Demokrata Fórum II. Lakiteleki Találkozón elfogadott alapítólevelének és ideiglenes alapszabályának közreadása.

Bármennyire sűrűek voltak a szeptemberi–októberi napok, kiszorítottam magamból én is egy hozzászólást a Milan Kundera indította (1983 novemberében Párizsban) Közép-Európa vitához. Nehéz megmondani, mit érzek belőle máig aktuálisnak. A nemzetállam és a nemzetfogalom közép-európai ellentmondásait leíró megállapításokat vállalom: „A Nyugatról importált nemzeti eszme a hatalmas vegyes lakosságú területeken, a viszonylag kis létszámú népek körében máig föloldhatatlan dilemmákat okozott. Nemzetállamot csak úgy lehetett (volna) létrehozni, ha megszűnnek a többnemzetiségű nagy birodalmak állami keretei, illetőleg az új országhatárokon belül csak egy nemzeti közösség él. Hiába valósult meg az első föltétel, a nemzetek csak egymás rovására voltak képesek új országot létrehozni. Az 1848–49-es vagy az 1867 utáni Magyarország éppúgy nem egyértelmű nemzetfogalomra volt alapozva, mint az 1918 utáni Csehszlovákia vagy Jugoszlávia. […] Államok és etnikumok határai szinte sehol nem esnek egybe, más a nyelvi-kulturális és más az állampolgári alapon vállalható identitás.” Ma úgy látom, a 20. század végén valójában folytatódott térségünkben a modern nemzetté válás folyamata, s erre jó példa a negyedszázada szétvált második csehszlovák állam s a délszláv háború szétrobbantotta második Jugoszlávia. A kisebbségek kérdésében viszont alig történt előrehaladás, hiába tartozik Kelet-Közép-Európa nagyobb része ma az Európai Unióhoz. Harminc évvel ezelőtt mérsékelt derűlátással fejeztem be írásomat: „1988 őszén szűkebb és tágabb térségünkben kedvezőtlen és kedvező jeleket is láthatunk. A tét igen nagy: arról van szó, benne leszünk-e Európában, és hogyan. Valaminő függelékként, másodrendű provinciaként vagy pedig hagyományainknak és adottságainknak megfelelően.”

Magán viselte ez az indító szám Csoóri Sándor szellemujját. Ő javasolta, hogy mintegy mottóként, egyben jelezve a szellemi folyamatosságot, közöljük Illyés Gyulának a Petőfi emlékéről 1972. december 30-án mondott szavait. A hangütés, a beköszöntő írás Csoóri Sándor tollából született. Sokat mondó címe: *A visszaszerzés reménye*. Mennyire jellemzőek a kétségei! Főleg a nehézségekről beszél. Amikor ügyeink egyébként kedvező fordulatot vettek. Mert szerinte ez „a felülvizsgálat, az erkölcsi revízió és visszaszerzés ideje”. Figyelmeztetésének sajátos súlyt ad a politikai fordulat óta eltelt három évtized. „Kiderült – írta 1988 októberében –, hogy nincs reform a lelkek megújulása nélkül. Sőt, ha épp változások közben nem nevezzük meg vagy nem vesszük észre a morális problémákat, tovább mélyítjük csak az erkölcsi züllést.” Bizonyítványunkat olvashatjuk e sorokban.

A *Hitel* megjelenésének hírére hetek alatt százával jelentkeztek az előfizetők, és elkapkodták az első számokat. Húszezer példányra kaptunk engedélyt. Elfogyott az utolsó szálig. Protekció kellett az újságárusnál, ha valaki meg akarta szerezni. Utána emelhettük a példányszámot, hónapról hónapra nőtt az érdeklődés. Lányom második osztályos volt, nagyszüleinek vitt át egy példányt, s némi föltűnést keltő szándékkal úgy tette a táskájába, hogy megláthatta a tanító néni, így azután kéthetenként neki is vihetett.

Andrzej Sieroszewski november végén érkezett Varsóból (a varsói Magyar Tanszék tanára, a második Lakiteleki Találkozó egyik lengyel résztvevője) magyarul írott levele: „Köszönöm a *Hitel* első számát. Nagyon érdekesnek látom. Remélem, hogy folyamatosan fogom kapni. Már az első szám alapján írok róla a *Tygodnik Powszechny*nek (krakkói katolikus hetilap)”. Hogy megszületett-e és megjelent-e ez az írás, nem tudom.

(*Az írás részlet Kiss Gy. Csaba harminc évvel ezelőtt történteket feldolgozó visszaemlékezéséből. Megjelenik a* Hitel *2018. decemberi számában.*)

archivum.retorki.hu/folyoirat

Bakos István

Hiteles három évtizedünk

A szerző művelődéskutató, közíró, a RETÖRKI külsős munkatársa. A lap indulásakor a Hitel *szerkesztőségének tagja.*

(Az írás a *Hitel* 30. évfordulóján – egyben a szerző 75. születésnapján –, 2018. november 14-én elhangzott felszólalás szerkesztett változata.)

A lap egyik alapító szerkesztőjeként, szeretettel köszöntöm a *Hitel* folyóirat szerkesztőségét, szerzőit, olvasóit, az est résztvevőit a harmincadik évfordulón. (Az időt tekintve túléltük a Horthy-korszakot; Kádár Jánosét pedig ténylegesen is!)

A *Hitel* kerek évfordulós ünnepségeinek eddig többnyire lelkes résztvevője voltam. Először vagyok a szereplője. A *Hitel* folyóirat és a Bethlen Gábor Alapítvány ikertestvérek, amelyet az első szerkesztőség névsora is tükröz. A társaság jó része (Csoóri Sándor, Bíró Zoltán, Csurka István, Csengey Dénes, Fekete Gyula, Für Lajos, Kiss Gy. Csaba, Lezsák Sándor, Nagy Gáspár, Püski Sándor és jómagam) a BGA kezdeményezői, kurátorai, titkársági tagjai voltak, a másik része (Alexa Károly, Dippold Pál, Markovics Mara, később Mányoki Endre) a régi *Mozgó Világ* szerkesztőségéből jött.

Én korábban a *Tiszatáj* „háztáji" szerzője voltam. Megbecsülésnek éreztem, hogy a várva várt *Hitel* szerkesztője lehettem, és barátaimmal dolgozhattam. Indulásától számos kiváló szerzőt fölkértem, olykor magam is publikáltam kétheti lapunkban, amely a választási győzelemig az MDF „zászlóshajója" volt. A *Hitel* friss szellemet, életszagot árasztott, mindenre odafigyelt, mindenre reflektált. Az országszerte szervezett Hitel-estekre tódult a közönség, gyűltek az előfizetők, s ily módon az MDF is új fórumokra, támogatókra talált. A vegyes profilú, irodalmi, közéleti, kulturális lap népszerűsége, előfizetőinek száma rendkívül megnőtt, 1989-ben már meghaladta a hatvanezer példányt. *A* Hitel *szellemisége, olvasóközönsége nélkül a Magyar Demokrata Fórum nem lett volna az első szabad választások győztes pártja.*

Örömünk a 30. évfordulón, hogy kollégáim elkészítették a régi *Hitel* repertóriumát,[1] ami a Bíró Zoltán vezette RETÖRKI honlapján elérhető, olvasható. Ebből jól látható mennyi értéke, milyen mozgósító hatása volt a hazai közélet megújításában e „független irodalmi, társadalmi, kritikai lapnak".

Az azonban szerkesztőként bántott, hogy sok, általam fölkért szerző remek írása maradt ki a lapból. Közülük Vekerdi Lászlónak egy később, máshol közölt írásából idézek: „Németh László tűnődő reformer világképe nem egyeztethető össze a merev restaurációs világgal. A reformkorszakokban az értelmiség, még ha – a reformoktól mindig félő diktatúrákban – üldözik is, elnyomják is, kulcsszerepet játszik. A restaurációs korokban szükségképpen marginális jelenség, még ha tán jól megfizetett is. A restaurációs korok főszereplője a »nagyúr« és a »pénzmágnás«, a »politikus« és a »spekuláns«. És – brutális nyíltsággal, vagy diszkréten álcázva – a katona. […] Egy restaurációs kor legitimációja, sőt mondhatni a mentsége így egyedül a Jólét és a Béke lehet…"[2] Az ér-

[1] *Hitel repertórium, 1988-1992*. Szerk. Házi Balázs, Jónás Róbert. Lakitelek, Antológia, 2018. https://hitel.archivum.retorki.hu/

[2] Vekerdi László: A Sorskérdések árnyékában. *Forrás*, 1991/4, 16–20.

telmiség hivatása? Arról a mostani *Hitel*ben olvashatják Papp Endre és Mórocz Zsolt remek írásait.

Időközben Andrásfalvy Bertalan miniszter a magyar felsőoktatás és kutatás minisztériumi vezetőjévé nevezett ki, ezáltal hivatali munkám meghatványozódott. 1990 őszén – túl az egyhónapos londoni nyelvtanfolyamon, az angol nyelvvizsgán, túl a prágai november bársonyos forradalmán és a januári első hivatalos bukaresti látogatás élményén, valamint az általam is készített kormányprogram parlamenti vitáján és elfogadásán – barátaim közölték: szerkesztői megbízatásom alól fölmentenek. Akkor már oly terhes volt számomra a *Hitel*, hogy úgy éreztem magam, mint egy gályapadról szabadult prédikátor. Azért a lapszerkesztéssel nem hagytam föl. Az általam alapított és kiadott *Magyar Felsőoktatás*, illetve a *Magyar Figyelő* c. havi szaklapokkal, a hivatásom diktálta köztisztviselői túlmunka mellett, nagy ambícióval, eredményesen foglalkoztam. Segítették közszolgálatos tevékenységeimet. Életpályám első szakaszát a Püski Kiadónál megjelent *Közszolgálatban* c. könyvemmel lezártam. Ajánlom e hiteles kordokumentumot az elbocsátással fenyegetett köztisztviselők, s a mostani egyetemi hallgatók figyelmébe!

Ezután következett Csoóri Sándor és a Magyarok Világszövetsége szolgálatában töltött főtitkári-hivatalvezetői öt év. Erről szóló számadást a *Nemzetépítő kísérlet*, illetve a most megjelent, *A Magyarok Világszövetsége „hármas kistükre"* c. RETÖRKI–Antológia könyvekben publikáltam. Születésnapi ajándékom a ma bemutatott könyvünk azoknak, akik részesei voltak egy nemzetépítő kísérletnek, amely húsz éve – 1998. november 14-én – Debrecenben számomra véget ért. *A Magyarok Világszövetsége „hármas kistükre" (1989-2000)* húsz év távlatából, a három régió tényadataira, személyi és szervezeti kislexikonra, válogatott dokumentumokra épülő számvetés. A „számtartó" végelszámolása.

Ehhez társítom a Nemzeti Tankönyvkiadóban 2002-ben készült, de keresztény-magyar szellemisége miatt onnan száműzött, végül Lakiteleken, az Antológia Kiadónál megjelent *Haza a magasban* c. magyar nemzetismereti tankönyvünket. Ezt *hitel*es szerzőtársaimmal (Alföldy Jenő, Kiss Gy. Csaba, Hámori Péter) a külhoni magyar ifjúság számára állítottuk össze. Olyan népszerűvé vált a külföldi magyarok körében, hogy a világhálóra is föltettük, ahol a tankönyvnek otthont adó oldalt (www.nemzetismeret.hu) a mai napig sokan látogatják.

A *Hitel* folyóirattal a Bethlen Gábor Alapítvány kurátoraként állandó kapcsolatban maradtam. Örömömre szolgált, amikor a Magyar Örökség Díj Bizottság tagjaként közreműködtem a két *Hitel* kitüntetésében, szolidaritásunkat pedig kifejezhettem, amikor a nehéz helyzetben a BGA szerény irodáját testvériesen megosztottuk a szerkesztőséggel. Az érték, mérték, minőség, magyar szellemiség útján járó folyóirat kiemelkedő szerepet játszik a magyar kulturális életben, csakúgy mint Alapítványunk a magyar civil társadalomban. Kapcsolatunk Csoóri Sándor mellett olyan személyekre épült, mint Nagy Gáspár, aki – Márton Jánossal és velem – intézte a BGA közügyeit, vagy Nagy András, aki emblémánkat, kiadványaink, honlapunk tervezetét, tipográfiáját készítette. Kedves barátaim! Isten nyugosztalja őket!

Főként Nagy Gáspárnak köszönhető, hogy a havi folyóirattá alakult *Hitel* is évről évre közölte a BGA díjátadó ünnepségein elhangzott laudációkat. Gazsi folyton ösztökélt engem is a lap fontos írásainak, verseinek elolvasására, és a publikálásra. Fájdalom, hogy nem fordíthattam kellő időt, figyelmet rá. Sajnos akkor saját családomra sem tudtam. Ezért – miután Papp Endre főszerkesztő barátom fölkért, hogy „hetvenkedő" éveim derekán legyek az est szereplőinek egyike – otthon az volt a kívánságom, hogy fiaim, menyeim és unokáim ünnepeljék velünk együtt a *Hitel* 30., és a nagypapa 75. születésnapját. Egyedül a Nagymama hiányzik a családból. Ő a most zajló Lakiteleki Filmszemlén zsűritag, de sógorom, Nagy Gyula, aki tördelőszerkesztőként szintén a régi *Hitel* szerkesztőségének tagja volt, velünk ünnepel.

Isten éltesse sokáig a *Hitel* folyóiratot és táborát!

archivum.retorki.hu/folyoirat

Bakos István köszöntése 75. születésnapja alkalmából

(Az írás a *Hitel* 30. évfordulóján – egyben Bakos István 75. születésnapján –, 2018. november 14-én elhangzott felszólalás szerkesztett változata.)

Hölgyeim és Uraim!

Papp Endre és Szabó András után én a zöldfülűek nevében köszöntöm a 75 esztendős Bakos Istvánt, akinek az itt elhangzottak mellett arra is van ideje, ereje, kedve, hogy fiatalemberekkel vegye körül magát, és „talpára szegezett, maga járta útjaira”[1] társául hívjon bennünket, mintát, formát adván emberségből, vitézségből. Bizony, időnként pironkodunk is mellette, mi magabízó ifjak, mikor a köztünk lévő korkülönbséget nem egyszer meghazudtolva diktál tempót és mutat példát helytállásból, összetartásból.

Elhangzott itt, hogy Bakos István a nemzet idegrendszerének műszere, az ausztráliai magyarok lapjában nemrég a nemzet uradalmi számtartójának titulálták,[2] 2016-ban pedig a Bethlen Alapítvány díjátadóján Lezsák Sándor Illyés Gyulát parafrazeálva „magyarok hadnagyának” nevezte, amilyen több kellene ennek a hazának. Én hadd szólítsam csak úgy, ahogy kor- és sorstársaim között, az Eötvös Collegiumban ismerjük Bakos Istvánt: Tanár Úr!

Kedves Tanár Úr!

Nem voltál osztályfőnökünk, és nem hallgattunk egyetemi előadásokon, szemináriumokon Téged, mégis: Tanár Úr! Szegény Collegiumunkban, a magyar tudóstanár-képzés szebb időket is látott végvárában minden korosabb diáknak és végzettnek kijáró megszólítás szerint is tanár úr voltál számunkra. Itt találkoztunk először, a Ménesi úton, ahol a régi falak szellemének emlékezetét meghatározó egyéniségként tartanak Téged számon egyetemista korod óta, és amely falak közt talán a legutóbbi, nemzedékként értelmezhető, vidéki eredetű, népi-nemzeti azonosságtudatú csapat az én évfolyamom által szervezett, 2006 és 2013 közti Történész Műhely – a mai Mika Sándor Egyesület – volt. Azt, hogy ilyenek lettünk – a Collegium legszebb szellemi hagyományaiban, a népi-nemzeti jellegű értelmiségi rendeltetéstudat bűvkörében helyüket kereső filoszok –, azt szüleink után most Neked kell megköszönnünk. Te mondtad először: járjunk Gergely András, Kiss Gy. Csaba és Kósa László óráira. Te kérted először számon rajtunk vitában a házi szentélyünkben, az Eötvös-könyvtár polcain porosodó népi írókat, és Te karoltad föl a Szabó Dezső nevével fémjelzett trianoni megemlékezésünk ötletét (így lett legalább egyetlenegy felsőoktatási mementó Magyarországon a 90. évfordulón, 2010-ben, így lett Teleki Pálnak szobra Budapesten). Te oltottad be tettvágyunkat az Eötvös Collegium Baráti Körébe, amely a Collegium évszázados eszményeinek mai hiteles hordozója és képviselője, a legrégebbi és legnagyobb folyamatosan működő magyar egyetemi alumnusháló. Te hoztál össze bennünket a *Hitel*lel is. Te ismertettél meg bennünket, szellemi struccpolitikára hajlamos, fésületlen bölcsészifjakat a művelődéspolitika szellemileg, erkölcsileg vállalható képviselőivel, háttérintézményeivel, terelve bennünket közszolgálati rutinoddal a népi-nemzeti értelmiség sokszor háttérbe szoruló régi hagyománya, a közéleti felelősségvállalás felé. A Ti közösségeitekre akartunk

[1] A gondolat forrása: Gy. Szabó András: A nemzet szolgálatában. Bakos István 75 éves. *Hitel*, 2018/11, [127–128] 128.

[2] Csapó Endre: 75 éves a nemzet uradalmi számtartója. Bakos István – aki számontartja a nemzet értékeit. *Ausztráliai Magyar Élet*, 2018.11.15. 8.

www.retorki.hu

hasonlítani, amikor az egyéni sikerekre való törekvést sokszor másodvonalba szorítva, régi vonásokkal rokon saját arculat kidolgozására törekedtünk. A szellem birodalmában nem csupán kapcsolatok, hanem szövetség kötésére irányuló indíttatásunkat megértetted és minősítetted, terelted, kísérted, sőt elismerésekhez, megújító helyzetekhez segítetted hozzá. És most, pályánk küszöbén átlépve sokan látjuk úgy: medret szabott ez a szövetség életünk folyamatának. Köszönjük a nevelést!

Kedves Tanár Úr!

Ezen a jeles napon, amelyen legszebb ajándék nagy családod öröme és kortársaid tisztelgése, mi arra kérünk, a következő 25 esztendőben se feledkezz meg rólunk. Kívánom, hogy lásd harcaid építő betetőzését, magunknak pedig továbbra is sok közös közszolgálatot!

Isten éltessen erőben, örömben, jó egészségben!

Tevelÿ Arató György

Szalai Attila rajza Bakos István 75. születésnapjára.

Dippold Pál

A nyugodt erő

Csurka István írásai a *Hitel*ben, 1988–1989

A szerző a Magyar Hírlap *lapszerkesztője, a RETÖRKI külsős munkatársa. A lap indulásakor a* Hitel *szerkesztőségének tagja.*

Csurka, a publicista

Csurka István írói pályája az 1950-es években indult. Dramaturg szakon végzett a Színművészeti Főiskolán, és néhány társával együtt nagy szerepe volt a szocializmusba dermesztett Magyarország igazi életének, valóságának megmutatásában. Csurka a kommunizmus megreformálásában bízó, ám a rendszer visszásságairól bátran író Galgóczi Erzsébet, vagy a polgári értékeket ezekben az évtizedekben is következetesen képviselő Szakonyi Károly és a némelykor irodalmi fenegyerekként szereplő Végh Antal társaságához tartozott. Rendkívül sikeres színházi szerzőként csiszolhatta ki azt a kemény, pontos és szikárságában is érzelmekkel átszőtt prózanyelvet, amely az 1988-tól közzé tett publicisztikai munkáit is jellemzi.

Ebben nem kis segítségére volt az a tény, hogy Szakonyi Károllyal együtt éveken át a *Magyar Nemzet* tárcaírója volt.[1] Mindez a polgári újságírás és az emberi tisztesség végvárának számító napilapban komoly rangot jelentett. Csurka István közel a színházakhoz, a bohémnek gondolt művészvilág közepén élt, és mindig meg tudta őrizni szeretetre méltó tulajdonságait: közvetlenségét, empátiáját és bátorságát. Későbbi politikusi sikereinek többek között ez volt az alapja. Az írásaihoz elfogulatlanul közelítők írói tehetségét, irodalmi nagyságát sem 1988 előtt, sem a rendszerváltást követő évtizedekben nem vonták kétségbe.

Valamirevaló író ezekben az években Magyarországon nem maradhatott néma a politikai, társadalmi, közéleti folyamatokat átélvén. A jó író igen sokakban keltheti azt a képzetet, hogy helyettük is beszél. A sajtó- és véleményszabadságért a hatalommal nagy ütközeteket is vállaló jeles íróinknak nem okozott gondot társadalompolitikai kérdésekkel, politikával foglalkozó publicisztikákat írni. Egy jó publicisztika megírásához azonban nem feltétlenül kell szépírónak lenni – világosan gondolkodó, mondanivalójukat közérthető formában megfogalmazó emberek bármelyike képes lehet rá. Csurka Istvánban azonban a magyar sajtó- és irodalomtörténet publicisztikai fejezetének egyik legnagyobb alakját tisztelhetjük.

Csurka István különös és különleges személyisége minden szempontból meghatározta közéleti szerepvállalását. Származása, a magyarsághoz, a magyar vidékhez, a népi írókhoz odakötő szálak egész életében megtartották annak, aki volt. Kinevette a feltételes módot. Virtuálisan halhatatlan maradt: sokszor eszünkbe jut,

[1] Csurka István 1973 és 1986, Szakonyi Károly 1984 és 1990 között volt a *Magyar Nemzet* tárcaírója.

gyakran hivatkozunk rá, életműve teljessége és igaza az idő múltával egyre erősebbé válik.

Erős volt, és nyugodt. Megvolt benne az az azonosságtudat, amely mindig megóvta attól, hogy politikailag kényelmetlen és méltatlan helyzetekbe kerüljön. Ember volt persze, sokszor tévedett, számos rossz lépését lajstromozhatjuk, ám mindennel együtt nyugodt és derűs erőt adott az MDF-nek. Mintha róla mintázták volna az első választási kampány híres szlogenjét.

1988: október 23., harmadik út, Erdély és a szólásszabadság

A *Hitel* első számában megjelent Csurka-dolgozat a hatalmat leginkább bűntudattal, erőszakossággal leplezett szorongással eltöltő bűnéről íródott.[2] Az eltiport magyar forradalom hóhérai még erejük teljében voltak, a pártállam erősnek látszott, munkásőrök tízezrei álltak ugrásra készen, nem beszélve az országot megszállva tartó szovjet csapatok százezres létszámáról. A szerző az 1988. október 23-án tapasztalható érdektelenség okát abban a félelemben látta, amely egyszerre tartotta rabságában a társadalmat és a hatalmat. A rendőrségi betiltásra adott reakciókban a későbbi politikai viszonyrendszer alapjai is megmutatkoztak: az MDF tudomásul véve a kialakult helyzetet, a részvételtől eltanácsoló nyilatkozatot adott ki, mire a forradalmian radikális csoportok megalkuvónak nevezték a Fórumot. A tüntetés előestéjén közzétett, demonstrációt lemondó táviratot azonban már mindegyik szervezet aláírta.[3] Valójában tehát az MDF gyorsan, okosan, minden körülményt mérlegelve, elsőként vonult vissza, a többiek kiabáltak egy darabig, aztán mintha mi sem történt volna, elfogadták az MDF döntését. A hivatkozott táviratot és Csurka István cikkét olvasók felfedezhették, hogy a hatalom sem annyira biztos magában, és igenis lehet egy diktatúrában is tiltakozó iratot küldeni a miniszterelnöknek. Egészen eddig nemigen olvashattak ilyesmit a magyar sajtóban: „a kormányzat szavai és tettei között űr tátong, és nincs a morális felelősségtudatnak és a nemzeti konszenzus megteremtésében ráháruló felelősségének azon a fokán, amelyet egy ilyen válságos helyzetben lévő társadalom vezetése megkíván."[4]

A *Hitel* második számában, 1988. november 16-án Csurka István immár egy nagyszabású tanulmánnyal szerepelt.[5] Közvetlenül írása előtt Konrád György gondolamozaikjai állnak.[6] Az énközpontú liberális író fölényes, hanyag mondatai után[7] Csurka erőteljes, gránitkeménységű gondolattömbjei következnek. A „harmadik útról" szóló dolgozat a kommunizmus bűneinek tárgyilagos, de éppen szikár felsorolásszerűségében is nagyhatású lajstroma – ugyanakkor nem hallgatja el azt sem, hogy a szocializmusnak valójában nem volt ellensége a magát demokratikusnak tartó Nyugat. A „döntetlen" évtizedei után Közép-Európa népeinek ellenállásán és véráldozatán bukott az alku. A „kettős függés" állapotát már ekkor érzékletes metaforával ábrázolta: „Régebben csak egy moszkvai húskampóra volt felcsapva, most már egy sokkal jobb idomú New York-ira is fel van függesztve."[8] Ezért kell tehát a magyaroknak a harmadik út: a sajátosan magyar út, a függetlenség útja.

A harmadik számban megjelent írás egy kiállítási megnyitó szövege, *Erdély kövei* címmel.[9] „A művészi szándék kifejezé-

[2] Csurka István: Október huszonharmadika, vasárnap. *Hitel*, 1988/1, 13.

[3] [Levél Grósz Károly miniszterelnöknek.] *Hitel*, 1988/1, 13. A táviratot az MDF mellett a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, a FIDESZ, a Szabad Kezdeményezések Hálózata és a Történelmi Igazságtétel Bizottság írta alá.

[4] Uo.

[5] Csurka István: Miért a „harmadik út"? A csizma meg itt van rajtunk. *Hitel*, 1988/2, 46–48.

[6] Konrád György: Az embernek kell egy filozófia. *Hitel*, 1988/2, 38–40.

[7] „Természetes, hogy liberális vagyok. Elébe helyezem a személyt a közösségi retorikáknak, a felduzzasztott nemzeti- és osztályöntudatoknak" – állapítja meg írásában Konrád, akinek láthatóan az írói függetlenség egyet jelent a tagadással – a vallás, a bürokrácia, a hadsereg elutasításával, szavai alapján a nemzetállam is valamiféle idejétmúlt alakulatnak tűnik. Uo. 39.

[8] Csurka: Miért a „harmadik út"? *i. m.* 1988, 47.

[9] Csurka István: Erdély kövei. *Hitel*, 1988/3, 15.

archivum.retorki.hu/folyoirat

se a fegyverek és a buldózerek korában szánalomra méltó" – utal a szerző arra, hogy Erdélyben vannak falurombolók és házat építők.[10] Az írás születésének és megjelenésének idején már túl vagyunk a több százezres Erdély-tüntetés megszervezésén, de még nem győzött a romániai forradalom, nem hordtuk teherautószámra az élelmet és gyógyszert Erdélybe, még nem fordult be a tank Tőkés László háza elé. Csurka István ekkor is összefogást kért és követelt minden rontó erő ellen, hogy megmaradjanak és egymásra épüljenek Erdély, de más magyar tájak kövei is.

Az ünnepi, karácsonyi számban megjelent *Pázmán lovag, Volpone és a felbőszült ember* című írásában a sajtószabadságot állítja középpontba, az ún. Kristály-ügyet nekirugaszkodási pontként használva.[11] Csurka a személyiségi jogok, a levéltitok, a kíváncsiság, az árulkodás és a postai stréberség maróan gúnyos leírása után eljut az orwelli gondolathoz: „Mindenki egyenlő, de vannak egyenlőbbek." A Kristály-ügyben Csurka értelmezésében elmaszatolódnak a határok, a hatalmat képviselő miskolci postás a sértett és felbőszült ember, nem pedig az MSZMP KB-nak pontos helyzetjelentést küldő Kristály Gyula. És akkor még nem beszéltünk azokról az éber önkéntesekről, akik öntevékenyen, minden parancs nélkül úgymond kiszűrik a szerintük rendszerellenes küldeményeket a postán. „A népszuverenitás ott kezdődik, hogy nem olvasnak bele a rokkantnyugdíjasok leveleibe."[12]

Egy remélt program alapvetései

Az MDF 1989. március 11–12-én megtartott első Országos Gyűlésére a *Hitel*ben már február 1-jén, a második évfolyam harmadik számában megkezdődött a felkészülés. Csurka István *Kiegyezés – „most vagy soha"* című,[13] hat újságoldalt betöltő monumentális, publicisztikai elemekkel tökéletesen közérthetővé tett tanulmánya – Fekete Gyula, Szabad György és Schlett István kisebb írásaival egyetemben[14] – tulajdonképpen a gyűlés előkészítésére szolgált. Az írás iskolapéldája annak, hogy miként kell és lehet írói-publicisztikai eszközökkel tömegekkel megértetni első pillantásra bonyolultnak tűnő erkölcsi, filozófiai és politikai szándékokat. Csurka gondolkodásmódjának és éleslátásának egyik korai példája, hogy már szinte a megjelenés pillanatában leleplezi azt a társadalmi berendezkedési formát, amelyet a diktatúrát felváltva, akár demokráciának is lehetne tekinteni, ám a valóságban azt láthatjuk, hogy „a magyar nép kérges tenyerű tömegei ott ácsorognak ennek a hirtelen összecsődült piacnak a szélén".[15] A Magyar Demokrata Fórumnak ebben a helyzetben, a bizonytalanság, a zavarodottság idején kellett megalkotnia programját. Képiesen feltéve a kérdést: „Milyen programja lehet ugyan a ragacsban fürdő verébnek?" Meg kell azonban próbálni, mert nincs nagyobb felelőtlenség a tétlenségnél. Az MDF programja mindezek következtében nem kezdődhet másként, mint: *hátha, mégis* – ajánlotta Csurka akárcsak 1987-ben, Lakiteleken: „Az MDF-et, mint szellemi mozgalmat, az igazmondás és a morális értékek felmutatásának igénye teremtette meg. A feltoluló kérdéseket a nemzeti sorskérdések szem-

[10] Uo.

[11] Csurka István: Pázmán lovag, Volpone és a felbőszült ember. *Hitel*, 1988/4, 34–36. A történet szerint a Miskolci Postaigazgatóság vezetője, Koczka Antal pert akar indítani a személyét és a postát ért támadások miatt. A támadások egy másik perből erednek, ahol Kristály Gyula ózdi munkás másfél év szabadságvesztést kapott, mert 1987 elején nyílt levelezőlapot adott fel a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának címezve. A lap a következő megszólítással indult: „Kommunista Urak és Szovjet Talpnyalók!" Az akkor még névtelen levelező az Ózdi Kohászati Üzemek dolgozói nevében írta alá küldeményét. A miskolci postafőnök azt sérelmezte, hogy a sajtó az ő személyét és a postát sértő módon dolgozta fel azt a történetet, melynek lényege, hogy egy éber postai dolgozó elolvasta a nyílt levelezőlapot, ismeretlen tettes ellen feljelentést indítványozott, nyomozás indult, melynek végén kiderült, hogy a lapot Kristály Gyula írta.

[12] Uo. 36.

[13] Csurka István: Kiegyezés – „most vagy soha". Küldetés, program, feladatok. *Hitel*, 1989/3, 44–49.

[14] A hivatkozott írások: Fekete Gyula: Merre tovább? *Hitel*, 1989/3, 50–53.; Szabad György: A szabadság vágya és a szerveződés szükségessége. *Hitel*, 1989/3, 50–51.; Schlett István: A politika kijózanodásáért. *Hitel*, 1989/3, 53–54.

[15] Csurka: Kiegyezés *i. m.* 1989, 44.

www.retorki.hu

pontjából kívánta értékelni és rangsorolni a lakiteleki gyülekezet. […] a morgolódók lassan egymásba karoltak. Kiderült, hogy a felelősségvállalás készsége már régen és eleve ott volt sok egyszerű közmagyar lelkében. […] Az MDF formát ad a magánytól elgyámoltalanodott, esendő és elhagyott nemzeti energiáknak. Az MDF a lelkekben évtizedek óta készen van."[16] Aligha találunk ma olyan írástudót, aki az utolsó mondathoz hasonló tömörséggel tudná szíven ütni magyarok tömegeit.

A 2018-as Európát látva is tanulságos lehet az, amit a kontinens nyugati-keleti megosztottságáról ír. Csurka 1989-ben úgy látta, hogy míg Nyugaton már folyik a nemrégiben még harcban állt népeknek egy új Európa meleg és baráti közösségébe való összebújtatásának folyamata, addig Európa keleti felén elemi erővel tört fel a független nemzetként való létezés igénye. „A nemzeti eszméről kiderült, hogy nem csak rombolásra alkalmas, hanem a totalitárius rendszerekkel szembeni ellenállás belső, láthatatlan, de annál szívósabb megszervezésére, a kultúra, a hagyomány, az értékek megőrzésének végvárvédelmére is. A föld alá szorult közép- s kelet-európai nemzetek kincsekkel zsúfolt barlangjaiból most elkezdik kirakodni az értékeket, s a világ nem győz csodálkozni: ez is megmaradt? Még vannak ilyen emberek? Lelkek? Még él ilyen egyetemes érdekű áldozatkészség?"[17] Az MDF mindezek miatt képviselte többek közt azt a gondolatot, hogy bármiféle változás csak a nemzeti értékek diktálta módon lehetséges. Ez igazi sorskérdés akkor, amikor már egészen mélyen beleette magát a lelkekbe a sehová nem tartozás mérge. Csurka kellően empatikusan fogalmazza meg – előre látva – a következő időszak szembenállásának legfőbb mozgatórugóját: „…a kettőslelkűség a nemzeti önismeretben is uralkodik: a társadalom egyik része vonakodik megvallani a maga magyarságát, másik része pedig görbe szemmel nézi ezeket a vonakodókat… A magyarság nemcsak kiáltóan felelőtlen önmaga sorsa iránt, hanem irtózik is önmagától."[18] Eszerint tehát az MDF-nek vissza kell térnie a szellemi elődök, a népi írók gondolataihoz: a felemelkedés nem lehetséges, amíg nincstelen milliók a nemzet alatti létezésre vannak kényszerítve. „A mezítlábasnak nemcsak jogegyenlőségre, hanem cipőre is szüksége van, hogy a nemzetbe betalpalhasson".[19]

E sorok írója szerint Csurka István publicisztikai munkásságának egyik legjobb darabjával van dolgunk. E kijelentés merésznek tűnhet, hiszen a szerző 1989-től élete végéig folyamatosan ontotta közéleti tárgyú írásait a *Magyar Fórum*ban. A most tárgyalt publicisztikát az emeli ki, hogy az MDF megalakulása és programjának megfogalmazása előtti idők gondolatdarabjai itt szervesülnek egésszé, válnak teljessé, és alapozzák meg Csurka későbbi publicisztikai munkáját. Világos, tiszta gondolatok, érthető mondatok, magamutogatás nélküli bátorság, a hatásvadász, olcsó és átmeneti népszerűséget jelentő fordulatok elkerülése, és természetesen igen alapos műveltség jellemzi ezt az írást is. Csurka írásaiban volt valami sámánszerű, amellyel el tudta hitetni olvasóival, hogy a világ nem úgy és nem annyira bonyolult, amennyire a „nadrágos-táskás entellektüelek" magyarázzák nekik. A Magyar Demokrata Fórum küldetése annak az egy-két millió magyar embernek (is) a képviselete, akik a munkagödör és a kocsma között élnek, „akiknek jóformán fogalmuk sincs arról, hogy kicsodák, hogy magyarok és akár teljes emberek is lehetnének. Amíg ezeknek a bamba mámor és az öngyilkosság közt tengő-lengő milliónak a tudatába nem oltódik bele, hogy másként is lehet, amíg ezek nem kapnak hívó szót, amíg ezek legalább egyszer nem álmodnak valamit, amiért érdemes élni, addig a magyar nemzetről, közmegegyezésről beszélni üres fecsegés."[20] A szerző reflektál arra az akkortájt nagyon sokakat foglalkoztató – és a következő időszakban élessé és eldöntendővé váló – kérdésre, hogy váljon-e párttá vagy maradjon mozgalom az

16 Uo.
17 Uo.
18 Uo. 45.
19 Uo.
20 Uo. 46.

archivum.retorki.hu/folyoirat

MDF. Csurka István szinte ellentmondást nem tűrően fejti ki, hogy 1989 elején miért nem szabad az MDF-nek a könnyebb és felszínesebb megoldást, a párttá válást választania. Egy pártnak tudniillik a hatalom megszerzése és megtartása a célja, az MDF különös programjának végrehajtásához viszont ennél lényegesen több elhivatottság kell. Ha párttá válik az MDF, toldozgathat-foldozgathat a rozoga politikai szerkezeten, és beállhat a hatalom iránt ácsingózók közé, de alig lehet esélye a komolyabb változások kiharcolására.[21]

A sajtószabadság és a többpártrendszer kérdését is szokatlan módon értelmezi a dolgozat. Vajon jót tesz-e nekünk, ha hirtelen szolgaian átveszünk egy, a világban másutt ugyan működő, de legjobbnak csak reklámozott rendszert, csupán azért, mert néhány okos, de inkább okoskodó újságíró folyamatosan azt adagolja a fejekbe, hogy a demokráciának nincs más útja, csak a többpártrendszer? 1956-ban egy hétig Magyarországon egypártrendszer volt, még nem szerveződtek újjá a régi pártok, mégis tiszta, minden számítástól mentes, az egész nemzetet védelmező, szinte tökéletesnek mondható demokrácia uralkodott. Másfajta útként kínálkozna a svájci államberendezkedés, ahol az ott élők leglényegesebb ügyei odalent, a községekben dőlnek el. Az állampolgár a községnek fizeti az adót, élete kereteit a községi szerv határozza meg, amelynek tagjait a polgár úgy választotta meg, hogy személyesen ismeri őket. Persze ezt a példát sem lehet szolgaian másolni, de érdemes alaposabban tanulmányozni, semmint kapásból „belecsapni egy kupectenyérbe, amelyik a többpártrendszert kínálja". Csurka szerint az MDF erre hivatott értelmiségi tagjainak feladata az, hogy modellt keresve szétnézzenek először a magyar múltban, aztán a világban, hogy megmutathassák az érthető módon tájékozatlan tömegnek, a magyar népnek, hogy hányféle emberi teljesítményre, tehetségre és szakértelemre épített képviseleti rendszer jelentheti az ideológiákon túli demokrácia képét.[22]

Csurka István írása második részében számba veszi, hogy a friss tülekedés milyen is Magyarországon. Az MSZMP elképzelései szerint a pártok a most alternatívnak nevezett mozgalmakból fognak kifejlődni, ezeket természetesen maga a kommunista párt lehelte életre. Az MDF ebben semmilyen módon nem vehet részt. Tombol a véleményháború, virágzik a látszat-sajtószabadság. Agitátorok járják az utcákat, köztük az MDF emberei is. Ha utóbbiak „fontolva haladó" módon, lépésről lépésre veszik vissza a hatalomtól a társadalom intézményeit, a harc nem kilátástalan. A „tollal és nyilatkozatokkal harcoló városi gerillák" – a magukat „demokratikus ellenzéknek" nevezők – azonban gyors és teljes győzelmet akarnak. „A magyarságnak most nem szabad türelmetlenkednie, egyszer már legyünk alaposak és körültekintők. Ha harmincegynéhány évet kibírtunk mozdulatlanul, most ne rohanjunk." Ki kell dolgozni a demokráciára való áttérés lépcsőzetes tervét, amelynek első fokozata lehet a „kettős hatalomgyakorlás" bevezetése. A fokozatosan kiterjedő hatalommegosztás végén a magyar társadalom eljuthat az első szabad választásokhoz. Alkotmányozó nemzetgyűlésnek kell elfogadnia az új alkotmányt, amelyben törvényesítenék a többpártrendszert, a régi rendszerrel való elszámolást és az új hatalmat.[23]

Programértelmező és feladatmeghatározó írása végén Csurka István összefoglalja az MDF-re váró legfontosabb feladatokat. Leglényegesebb a népesedési kérdés, amelyre sok minden ráfűzhető (lakásügyek, külső és belső emigráció, családalapítás stb.). Át kell alakítani, nemzeti alapra kell helyezni az oktatást, nevelést, valamint megszüntetni az iskolák és pedagógusok anyagi kiszolgáltatottságát. Merész gondolatnak hat az MDF által létrehozandó új iskolahálózat kiépítése a népi kollégiumok hagyományaira támaszkodva, a mindenfajta felemelkedésből kiszorított rétegek számára, ami fölött az állam csak „a legminimálisabb felügyeletet gyakorolná". Így lehetne megjavítani a „népi emelkedés liftjét" – ismétli meg en-

[21] Uo.

[22] Uo. 46–47.

[23] Uo. 48–49.

www.retorki.hu

nek kapcsán a Lakiteleken 1987-ben elhangzott szavait.[24] E megállapítás egyben a monumentális írás összegzésének is tekinthető.

Gondolatok a szabadság ünnepén

A március 15-i szám az ünnepi tartalom mellett számos, kifejezetten az erdélyi magyarság életét bemutató írást sorakoztatott fel.[25] Csurka István e számban nem Erdély tematikájú dolgozattal jelentkezett: a *Lesznek-e halvacsorák a Hungaroringen?* című írás inkább 1848 egyik mindig aktuális üzenetéhez, a sajtószabadsághoz kötődik.[26] Az elemzés kiindulópontja a magyar televízió nyomorúsága, amely azért is központi kérdés, mert „a mai magyar társadalom válsága a Kádár-korszak és a Kádár utáni korszak egész története, nemcsak párhuzamos, hanem azonos a magyar televízió történetével és válságával". A szerző emlékeztet arra, hogy az 1956 után az országra ült döbbent csendet a hatvanas évek elején esténként megtörte egy furcsa, új tömegkommunikációs eszköz hangja: megjelentek az első televíziók. Kevés volt belőlük, a havi átlagfizetés 1200 Ft volt, egy Orion tévé pedig 4000 Ft-ba került – így hát a rokonok és a szomszédok esténként elmentek azokhoz, akiknek már volt tévéjük, hogy megcsodálhassák a „házhoz jött mozit". Kevesen gondolták akkor, hogy Kádárék a nyugatról behozott televízióval azt próbálták meg elhitetni az emberekkel, hogy az alig néhány évvel behívott szovjet tankok után mi nem a kelethez, hanem a nyugathoz tartozunk, vagy legalábbis tartozhatunk. A tömegmanipulációnak egy olyan eszköze volt ez a hatalom kezében, amellyel különösebben nem is kellett hazugságokat elhitetni az emberekkel. Amiről nem akartak, arról egyszerűen csak nem beszéltek. Csurka egészen annak megállapításáig merészkedik, hogy a Kádár-rendszer a televízió nélkül nem tudott volna olyan gyorsan berendezkedni, és véghezvinni az úgynevezett konszolidáció folyamatát.[27] Megbocsáthatatlan bűnnek nevezi a televízió vezetői részéről cinikus részvétlenségüket és elzárkózásukat mindenféle megújulási kísérlettől. Amikor ugyanis elindult a harc, és sokan egzisztenciájukat kockáztatták a változásokért, „a televízió meg sem mozdult,

---

[24] Uo. 49. „Áramot kell vezetni a népi emelkedés liftjébe, hajtószerkezetébe. E nélkül nincs magyar jövő" – mondta Lakiteleken. In: *Lakitelek, 1987. A magyarság esélyei. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve*. Szerk. Agócs Sándor, Medvigy Endre. Lakitelek, Antológia, 1991, 35.

[25] Március 15-ét Csoóri Sándor vezető publicisztikája *(„Ez csak dicsősége…"*. *Hitel*, 1989/6, 2.) és Döbrentei Kornél egyik legismertebb, a rendszerváltás korának egyik legnagyobb erejű verse (*Átpingált március*, 2.) idézte meg. Erdélyi tartalmat többek között Dan Verona és Dorin Tudoran versei (8.), a Kárpátok géniuszáról, Nicolae Ceaușescuról közölt ironikus fotók, az anyanyelvi oktatás elsorvasztásáról szóló elemzés (Sárréti Sándor: *A balkáni román iskolaügy mára megtagadott örököse. Guşu Papacostea Goga*, 12–13.), a kommunista propagandát bemutató montázs (Nádor István: *Dezinformáció*, 14–15.), a kolozsvári *Hitel* folyóirat történetét áttekintő nagy tanulmány (Záhony Éva: *A „második" Hitel*, 16–18.), a romániai magyarok lelkében élő érzéseket szikár tárgyilagossággal bemutató írás (Csiki László: *Túszok a repülőgépben, avagy „a dolog természete"*, 18–19.) adott a lapnak. Annus József irodalomtörténész Szilágyi Domokosról tett közzé személyes vallomást (*Szilágyi Domokos*, 20–21.), Czegő Zoltán és Sebeők János avantgárd megnyilvánulásait (Czegő Zoltán: *Papírhajó-napló*, 22.; Sebeők János: *A helyvesztés terhe avagy: falusiratói hétnyelven és iririül,* 23–24.) Kántor Lajos már a változásokra készülő gondolatsora (*Nyitások*, 29–31.), illetve a jeles történész, Romsics Ignác tanulmánya (*Románia és a román–magyar kérdés – Párizsból nézve. Széljegyzetek Catherine Durandin és Despina Tomescu* Ceaușescu Romániája *című könyvének margójára*, 34–36.) követte. A szám legkomolyabb közleménye az erdélyi magyarság politikai, szellemi vezetőjével, erkölcsi példaképével, a kommunista pártvezérből népi hőssé vált Király Károllyal folytatott, szerző nélküli beszélgetés volt (*Beszélgetések Király Károllyal* I., 24–28.). Személyes élmény, hogy e sorok írója és Alexa Károly 1989 márciusában úgy döntött, hogy minél több erdélyi tematikájú *Hitel*t próbál eljuttatni az érintetteknek. Az autó ajtóinak kárpitja mögé becsavarozott számokat – több órás, arccal a falnak fordítva, felemelt kézzel álldogálás, ruházat-átkutatás, a személyes holmik elvétele és részletes kihallgatás után – végül sikerült eljuttatni Kolozsvárra, többek között Kántor Lajos, Egyed Péter, Balla Zsófia, Lászlóffy Aladár és Szilágyi István számára. A távozás végül – a Securitate „figyelme miatt" – igen viharosra sikeredett.

[26] Csurka István: Lesznek-e halvacsorák a Hungaroringen? *Hitel*, 1989/6, 46–47.

[27] Uo.

archivum.retorki.hu/folyoirat

sőt, nem hogy szolgai alázattal, de kéjjel teljesítette a vezetés retrográd kéréseit". Példaként Hajdú János esetét hozta fel, aki anno az *Élet és Irodalom*ban támadta meg a Csehszlovákiában börtönbe küldött Duray Miklóst és a Magyarországon szilenciumot kapó Csoóri Sándort,[28] majd „mindezek után kiáll, és gátlástalanul beszél a televízióban nézők millióihoz".[29] A műsorokból már ekkor mindent alulmúló szellemi igénytelenség áradt, pedig akkor még szó sem volt kereskedelmi televíziózásról vagy a kétezres évek mocskos celebvilágáról.

A *Hitel* április 12-ei száma Csurka István szereplését nézve, avantgárdnak is tekinthető; egyfajta időjátéknak, hiszen Csurka a nemzeti ünnep előtt, március 14-én elmondott, monumentális Sportcsarnokbeli beszédét tette közzé.[30] A Magyar Demokrata Fórum vezetői közül néhányan kitűnő szónokok voltak: Für Lajos, Csengey Dénes vagy a szikár logikával, mégis színesen érvelő Bíró Zoltán. Csurka nem tartozott közéjük, ám beszédeinek a vizsgált időszakban, majd később is óriási hatásuk volt. Ezeken az alkalmakon jobbára előre megírt beszédeit olvasta fel, elkerülve a rögtönzést. Sikerült is elérnie a leírt szó megéledését, amely minden alkalommal magával ragadta közönségét. Különös és drámai egybeesés, hogy a beszéd előtti oldalra Asztalos János visszaemlékezését szerkesztettük a lapba, amely a kistarcsai internálótáborban 1957. március 15-én történtekről szól.[31] (Mint tudjuk, Csurka István 1957. március 15-én maga is a kistarcsai internálótábor rabja volt.)

A négy teljes újságoldalt megtöltő beszéd tulajdonképpen nem más, mint egy mesterien felépített és megszerkesztett, mindenki számára érthető publicisztika. Már a megszólítás is új, az „elvtársi" világ után biztató: „Hölgyeim és Uraim! Magyarok! Demokraták!". A normális világ rendje szerint nem semlegesnemű „elvtársak", hanem nők és férfiak vannak a hallgatóságban, akik ráadásul magyarok és demokraták. Az MDF-program három tartóoszlopa, a család, a nemzet és a jogállam tűnik fel.[32] A szerző bővebben kifejtve is érzékelteti, hogy az ünnep előestéjén az a mozgalom tarthat nagygyűlést, amelynek kezdeményezőit alig néhány héttel korábban még elhallgattatták, nyilvánosan megbélyegezték. Március 15-e előtt különös fényt kap, hogy a Sportcsarnokban ezrek élhetik meg a sajtó- és véleményszabadságot. A félelem ugyanakkor még mindig jelen van a magyar társadalomban: már nem elsősorban a politikai üldözéstől, hanem az egzisztenciális viszontagságoktól, a kenyér elvesztésétől. A magyar társadalom életét valóban meghatározó legfőbb gond a létbizonytalanság. A szónok érzékletes képekben taglalja, hogy micsoda rettenetes ellentmondás az, amikor az anyagilag kiszolgáltatott emberek a szent véleményszabadság nevében mindenhonnan azt hallják, hogy az élet soha nem volt ilyen gyönyörű Magyarországon, miközben a mindennapok egyre szürkébbek, szegényesebbek. A mindenkori hatalom tudja, hogy a nyomor bénít, a szegénység gyávává és meghunyászkodóvá tesz. A szegény, kiszolgáltatott tömeg kezelhető, félrevezethető.[33] A beszéd természetesen nem kerülhette el a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások aktualitását sem: „Mi most meg vagyunk híva egy tárgyalássorozathoz, egy kerekasztalhoz. Leülünk? Le, ha van értelme. Le, ha tiszta vizet öntenek a pohárba". Alárendelt félként azonban szó sem lehet semmiféle tárgyalásról. Feltételként szabja az asztalhoz üléshez, hogy a hatalom a szó szoros értelmében tegye le a több százezer fegyvert, amely a párttagok, munkásőrök és funkcionáriusok kezében van. Az előadó sorra veszi az MDF-program legfőbb elemeit, amelyeknek mindenképpen helyet kell kapniuk a tárgyalásokon. Beszélni kell a lehetetlen

[28] Csurka itt a *Kutyaszorító* című, 1983-ban, a Püski Kiadónál, New Yorkban megjelent Duray Miklós-kötetre, illetve az annak az elején *Kapaszkodás a megmaradásért* címmel megjelent Csoóri Sándor-előszóra utal. Hajdú János írása 1983. szeptember 16-án jelent meg az *ÉS*-ben (*Utószó egy előszóhoz*).

[29] Uo. 47.

[30] Csurka István: [Beszéd] a Nemzeti Sportcsarnokban, 1989. március 14-én. *Hitel*, 1989/8, 15–18.

[31] Asztalos János: Kistarcsa, 1957. március 15. *Hitel*, 1989/8, 13.

[32] Csurka: Nemzeti Sportcsarnok *i. m.* 1989, 15.

[33] Uo. 15–16.

www.retorki.hu

CSURKA ISTVÁN

Nemzeti Sportcsarnok 1989. március 14.

Hölgyeim és uraim!Magyarok! Demokraták!

Az a puszta tény, hogy ma itt egy olyan mozgalom tart nagygyűlést, amelynek kezdeményezőit nem is olyan régen még eltiltották és nyilvánosan megbélyegezték, nagy elégedettséggel tölthetne el valamennyiünket. Azt mutatná ez a tény, hogy megváltozott a magyar élet és a javunkra változott meg? Elmúlt valami, ami rossz volt és sötét?

Igen. Egy kicsit igen! Valamivel jobb lett. Szabad beszélni. Ezt elértük, ez tény, őrülhetünk neki. Ha valaki meg tudja teremteni magának a feltételeket és akar is beszélni, az már beszélhet. De nem mindenki tudja még megteremteni magának a feltételeket és nem mindenki akar beszélni. Vannak még nagyon sokan olyanok, akik úgy látják, hogy nekik még nem tanácsos beszélniök. Akik nem merik megkockáztatni a szólásra emelkedést. Mert félnek.

És ez azért van, mert a félelem még jelenlévő és szétsugárzó tényezője az életünknek. Ne szépítsük! Nemcsak a visszarendeződéstől félnek az emberek, hanem még attól is, ami most van. Nemcsak a tegnapi ÁVÓ-tól, hanem a mai rendőrtől, nemcsak a tegnapi bebörtönzéstől, hanem a mai utcára kerüléstől is. Régebben politikai indoklással vették el a kenyeret sokaktól, most pedig gazdasági-val. Mi a különbség? Nem sok! Félelmet kelt mindegyik. És ez a félelem a magyar demokrácia legnagyobb ellensége. Lehet itt akármilyen szép többpártrendszert meghirdetni, amíg ez a félelem nincs végérvényesen száműzve, addig az áhított magyar demokráciának nem tudjuk megásni az alapjait.

És ha a félelemmel már végeztünk, és már összegyűltek okos közösségekben, olyan emberek, akik mernek beszélni, akkor még hátra van a másik nagy feladat: elérni, hogy az emberek *akarjanak* beszélni és *akarjanak* megmozdulni. Most még az emberek azért hallgatnak, mert nem látják értelmét a megszólalásnak. Minden hiábavaló, nincs értelme, úgysem változik jóra semmi.

Hogyan kerültünk mi magyarok ebbe a lelkiállapotba?

Úgy, hogy a nemzetre rátelepedett egy idegen hatalom, és ennek az idegen hatalomnak a magyarul beszélő kiszolgálói elvállalták, hogy elhallgattatják a többi magyart. Akasztófával, börtönnel, és elsősorban anyagi kényszerítéssel. Kialakult egy új réteg, osztály — minek is nevezzem? nómenklatúra? — ennek az idegen hatalomnak a kiszolgálására, és ez élvezi ma is ennek a helyzetnek a vívmányait. A nemzet kettéhasadt kiszolgáltakra és kiszolgálókra. Az állapotok lényegében alig változtak az oly sokszor elítélt régi rendszerhez, az úgynevezett úri Magyarországhoz, a hárommillió koldus országához képest és most, negyven-egynéhány év után újra elértünk oda, hogy a nemzetnek ismét van néhány millió szegény tagja és van egy, már nem grófokból és bankárokból álló, de ugyancsak igazságtalanul javadalmazott rétege, és a kettő között pedig most is ott szorong, tiblábol, dolgozik, perlekedik és tesz kétségbeesett javaslatokat a minden eszköztől, hatalomtól elzárt és mindenből kirekesztett középréteg, a munkát végző, a nagy terheket cipelő értelmiség, a munkásság, az aktív keresők rétege, amelyet a nómenklatúra hol megrendszabályoz, hol pedig ajándékokkal kecsegtet. A magyar társadalom alapvető részei küszködnek. Irtózatos erőfeszítés maga a létfenntartás, de még nagyobb, hogy a sok hatalmi ostobaság, keresztbetevés, tehetségtelenség és mondjuk ki, gazemberség ellenére valahogy mégis menjenek a dolgok ebben az országban. Mert, mondjuk ki: nem azért állunk így, mert a magyar értelmiség tehetségtelen, mert a magyar munkás nem érti a mesterségét, mert a paraszt lusta, hanem azért állunk még így is, mert mindennek ellenére, minden ostobaság ellenére vannak emberek, akik csendben kezükbe veszik a dolgokat, megtanítják a gyerekeket írni-olvasni, kiveszik a vakbelet, ha kell, és megírják a könyveket a cenzorok ellenére és megépítik az utakat. Vannak, akik a kormányt tartják a kezükben és tépik ki egymás kezéből, de az ország sorsa mégis azokon múlik, akik a dömperek és a teherautók kormánykerekeit, meg a repgépek botkormányait szorítják. És, hogy még így is állunk, ahogy állunk, az nekik köszönhető, mert ők, pártprogram ide, pártprogram oda, kimennek a mezőre, és amikor kell vetnek, és ha eljött az ideje aratnak.

Ez a Magyar Demokrata Fórum szellemi bázisa.

De ne legyünk igazságtalanok. Tény, hogy itt a hatalom birtokosai maguk is kiszolgáltatottak voltak. Tény, hogy itt előbb volt meg a nagyhatalmi döntés és aztán a téesz-szervezés és államosítás. És az is tény, hogy ennek a kívülről vezérelt hatalomnak mindig voltak olyan egyedei, olyan becsületes és tiszteletre méltó tagjai, akik a nemzet sorsa iránt is mélyen el voltak kötelezve. Ezeknek rendszerint meghurcoltatás és kitaszíttatás lett a sorsuk.

Ezek közül is elsősorban Nagy Imrét kell említenünk, aki moszkovita kommunistából lett a huszadik századi magyarság örökre szóló érvényű mártírja, nemzeti hős!

Ma is vannak a hatalom képviselői között nemzeti értéket képviselő koponyák és befolyásukat a köz javára érvényesítő vezetők, és vannak karrierista haszonélvezők, meg a hatalom mániákus megszállottai. Ugyanakkor vannak az alullévők között is gyenge jellemek, haszontalanok, akik ha felkerülnének, semmivel se volnának jobbak azoknál, akik most vannak fent.

A Magyar Demokrata Fórumnak ezzel is szembe kell néznie, mert a mostani helyzet legnagyobb csapdája és veszélye az, ha a társadalom jó erői hagyják magukat rászedni.

Kanyó Ferenc képei

Csurka István 1989. március 14-én, az MDF I. Országos Gyűlésén elmondott beszédének első oldala a Hitel 1989/5. számában.

archivum.retorki.hu/folyoirat

és embernyomorító gazdasági helyzetről, a népességfogyásról, és az ezt gyógyító új, nagyívű családtámogatásról, a fiatalok életkezdésének megsegítéséről. Mindezeknek a legfontosabb célt, a nemzetként való megmaradást kell szolgálnia. Fontos a demokrácia is, ám attól, hogy egypártrendszer helyett többpártrendszer lehet, a kiszolgáltatott embereknek még nem lesz több kedvük az élethez.[34]

Az átmenet kérdései

Csurka István egyik legátfogóbb, *Hitel*-ben megjelent írása az 1989. május 10-ei számban „*Munkát, kenyeret!*" című.[35] A hírhedt kommunista tüntetési jelszó a hosszú írásban egészen más értelmet kap, mint amelyet addig ráerőszakoltak. A szerző szerint bár működik a törvénygyár, dübörög a reform – tulajdonképpen csak látszattevékenység folyik az országban. Nem „nyíltság" kellene, hanem sajtószabadság, már csak azért is, mert a nyíltság átalakult ónos esővé, a szabadság meg részben a „másként mellébeszélés" szabadsága lett. Érzékletes képek mutatják meg a kommunista elit utóbb sikeresnek bizonyult hatalomátmentését is, hiszen tulajdonképpen annak fejében adnak engedélyt a szabadon beszélésre, hogy az élet lényegi, meghatározó valódi színterein nem történik semmi más, mint eddig. „Nemcsak egy pokoli légi parádé ez? Fent a nyíltság egén bukfenceznek füstcsíkhúzó denevérszárnyúak, felírják az égre március, októbert, a 301-es parcellát, Recsket, mindent, amit csak meg lehet tapsoltatni, és odalent meg tökmagot köpködve bújik össze a nép, mert ez az egyetlen lehetősége."[36]

A következő, *Március idusa* közcím alatt szereplő gondolatfutam megdöbbentő felütéssel indul: azt a napot, amelyre máig az első szabad március 15-eként emlékezünk, Csurka István a maga kíméletlen őszinteségével és kikezdhetetlen logikájával csupán egynapos szabadságünnepként definiálja, amely annak igazolására szolgál, hogy a sajtószabadság végtelenül eredménytelen is lehet. Budapest értelmisége márciust játszott, valamint elhitette másokkal és magával, hogy vége van annak a rendszernek, amely addig nem engedte a márciusi ünnepet. Eközben az ország népe hallgatott: a külváros, a munkások kiskerteztek, a tehetősebbek megismételték osztrák Gorenje-túrájukat, a többség pedig csak nézte a számára nem egészen érthető, és éppen ezért gyanús színjátékot. A szerző szerint a kommunista hatalomnak éppen arra volt szüksége a körmönfont gazdasági hatalomátmentés leplezésére, hogy lehetőleg minél többen azt lássák, hogy Magyarországon lehet felvonulni, tüntetni, tiltakozni. Ebben a március 15-ében a nagy illúzió szertefoszlásának napját látta. „Ugyanez a nómenklatúra hatalmon tud maradni nem kommunista nómenklatúraként is. A személyek ugyanazok, legfeljebb egy kis fáradsággal kiderítik magukról, hogy tulajdonképpen már börtönőr korukban is reformerek voltak. […] Most már nem »kuss«-sal, hanem »elnézést, uram«-mal őriznek bennünket."[37] A nagy átverés egyik leglényegesebb elemét abban érzékeltette, hogy míg a nyugati sajtó és a magyar köztudat számára az elsődleges erény az, hogy az események civilizáltan zajlanak – ennek megvannak a maga árnyoldalai is. Azaz: ez inkább annak a következménye, hogy „mindez a nép, a tömeg igazi részvétele nélkül történik". Az ellenzék öncélúvá vált, a társadalom tömegeit nem érintették meg a változások – szól a következő megállapítás. A lesüllyedtek, a nyomorgók hiányoztak március 15-éből, hiszen a társadalom alján vegetáló, onnan szinte remény nélkül kitörni akarók hiányoztak évszázadok óta – 1956 kivételével – minden jelentős történelmi eseményből Magyarországon. Súlyos, már-már váteszi jellegű tanulságként kapott helyet írásában a következő mondat: „Egy olyan rohadt, népnyúzó, mandarinvilág lehet ebből így, egy olyan önző, idegenszerű, kloákás élet, ami sokkal fertelmesebb lesz, mint amilyen a Kádár-rendszer utolsó szakasza volt."[38]

[34] Uo. 17–18.

[35] Csurka István: „Munkát, kenyeret!". *Hitel*, 1989/10, 34–38.

[36] Uo. 34.

[37] Uo. 34–35.

[38] Uo. 36.

www.retorki.hu

Csurka írása következő részében hosszan idézi Hankiss Elemér szociológus tanulmányát,[39] aki szerint a hatalmat birtokló elit önszántából nem adja át és nem is osztja meg a hatalmat, ám eljuthat odáig, hogy a fennmaradás érdekében mégis „nagy koalíciót" alakít bizonyos általa kijelölt csoportokkal. Hankiss felmérésekre hivatkozva számol be a „koalíciós partnerek összefonódásának" megindulásáról. Csurka sok tekintetben egyetért a szociológus megállapításaival, ám hozzáteszi: a magyar elit jelentősen, lényegét tekintve különbözik más elitektől: „vazallus elit" ugyanis, amely hatalmának forrása nemzeten kívüli. Szerinte az elit annyira távol került az alsóbb rétegektől, hogy a különbségeket csakis a magyar középosztály megteremtésével lehet áthidalni. Erre kötelez „ötvenhat emléke és a forradalom véráldozata", az egyetlen forradalomé, amelyből a nemzet szegényebb rétegei sem hiányoztak, sőt vezető szerepet játszottak. „...építse, szervezze az elit a maga »Nagykoalícióját«, de alkosson a demokrata tábor ennél egy sokkal nagyobbat: a szegények és az elszegényedésre ítéltek, az »ágyútöltelékek« és a »széklábfaragók« nagykoalícióját." Így válik aktuálissá és időszerűvé az írás címeként idézett régi szocialista jelszó valódi értelme.[40]

A *Hitel* 1989. évi 16. számában egy talányos című tárcával találkozhatunk (*Kedd, 1989. február 21.*).[41] Jelentéktelen nap – bár utóbb, jobban ránézve a dátumra, furcsa egybeesés, hogy pontosan ezen a napon lőtte fejbe magát San Diegóban Márai Sándor, az egyik legnagyobbra tartott emigrációbeli magyar író. Csurka István ehelyett egy kis hírt idéz a *Magyar Nemzet*ből: „A Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége tervezi, hogy bővíti sorait azokkal, akik fegyvert fogtak a fasizmus ellen, de a felszabadulás következtében már nem kerültek harci területre. A szövetségben a helye mindazoknak is, akik harcoltak a szocializmus vívmányainak védelméért 1956-ban, hangsúlyozta a MEASZ szovjet tagozatának hétfői ülésén a szövetség alelnöke."[42] A tragikomikus felhívást nem elsősorban a múlt, hanem a jelen elemzésére használja kiindulópontként. Maró gúnnyal állapítja meg, hogy alig létezhet ennél fontosabb célkitűzés manapság, amikor működő, gonosz fasizmusok vesznek körül bennünket, „tombol a népirtás" stb. Ne feledjük: a hír megjelenésének időpontjában Pozsgay Imre már kimondta a párt részéről villámcsapásnak számító szavakat: 1956 népfelkelés volt.[43] A februári keltezésű idétlen hírről 1989 augusztusában írt tehát a *Hitel*, így Csurka joggal tette fel a kérdést: miért nem tiltakozott senki, főleg az antifasiszták ennek a képtelen szövegnek az olvasatán. Magyarország most is harci terület – ahol, miközben fegyvereseket toboroznak, megbékélést hirdetnek. Megbékélésre az író szerint is szükség van – de nem a népgyilkos „vívmányvédelemmel". Csurka egyedi szóalkotása megvilágosító erővel bír: a „szocialista vívmányok" védelmére hivatkozva '56-ban fegyvert fogók mindezt a szovjet hadsereg bevonulása után tették. Így lesz a régi ávósból kortárs antifasiszta. Megbékélésről pedig csak akkor lehet beszélni, ha végre elvesszük a fegyvert a zavaros gondolkodású, megtévesztett emberektől, és rendet teszünk a „nyugodt erővel". Jöjjön el végre az idő, amikor a kiindulópontul szolgáló idióta híren szó szerint *felszabadultan* nevethetünk.[44]

[39] Hankiss Elemér: A „Nagy Koalíció" avagy a hatalom konvertálása. *Valóság*, 1989/2, 15–31.

[40] Csurka: „Munkát, kenyeret" *i. m.* 1989, 36–38.

[41] Csurka István: Kedd, 1989. február 21. *Hitel*, 1989/16, 61.

[42] Napi krónika. [A Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége tervezi…]. *Magyar Nemzet*, 1989.02.21. 8.

[43] A híres Pozsgay-nyilatkozatra majdnem egy hónappal korábban, 1989. január 28-án került sor a Magyar Rádióban.

[44] Csurka: Kedd, 1989… *i. m.* 1989, 61.

archivum.retorki.hu/folyoirat

Kávássy János Előd

Az olvadt földben csírázó mag

Harminc éve alakult újjá a Független Kisgazdapárt

A szerző történész, a RETÖRKI munkatársa

„Ha a Pártay Tivadar által vezetett Független Kisgazdapárt az »Ellenzéki Kerekasztal« alakuló ülése helyett elment volna az MSZMP-nek az ellenzéki kezdeményezéssel szemben meghirdetett tárgyalásaira, azzal sárba tiporta volna a trianoni gyalázat ellen fellépő párt eszmei alapját, a »Mindent a Nemzetért« és »Mindent a Mezőgazdaságért« gondolatát! Ugyanis ha az FKGP az MSZMP-nek, mint a magyarságra rárontó bolsevista ideológia meghirdetőjének és a világ népei szabadságára törő »ördög birodalma«[1] magyarországi csatlósának, az összmagyarság létét megkérdőjelező erőnek megmentésére összpontosította volna erejét annak leváltása helyett, az ellehetetlenítette volna a legmagyarabb pártnak, a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártnak feltámasztását. Ezért e szándék ellen minden erőmmel fel kellett lépnem, noha ekkor még nem volt olyan súlyom a Független Kisgazdapártban, mely ezt lehetővé tette volna számomra. Ezért ismeretlenül és váratlanul felkerestem a Baranya megyei Bakonyán lévő otthonában Vörös Vincét, a Független Kisgazdapárt Pártay Tivadarral szemben elismert másik vezetőjét, hogy rávegyem arra, érje el Pártay Tivadarnál azt, hogy ne az MSZMP által kezdeményezett tárgyalásokon, hanem annak kialakulófélben lévő ellenzékével, az »Ellenzéki Kerekasztal«-lal kezdjük meg a tárgyalásokat, a szabad választások elérhetősége érdekében. Ez nem volt kis vállalkozás. Ugyanis ekkor még Pártay Tivadar (aki az MSZMP-től a tárgyalási ajánlatot és az »Ellenzéki Kerekasztal«-lal való kapcsolatfelvétel elutasítását kérő javaslatot megkapta) beszélő viszonyban sem volt Vörös Vincével. Ezért először össze kellett békítenem őket, hogy a célomat elérhessem. De technikai nehézségeim is voltak. Ugyanis én Budapesten, Vörös Vince pedig Bakonyán, a Budapesttől több mint 220 km-re fekvő kis baranyai faluban lakott, míg Pártay Tivadar ebben az időben a balatonszárszói nyaralójában tartózkodott. Akkortájt egy 1600-as diesel Opel Kadettel jártam az országot. Magyarországon ebben az időben egy rövid M7-es sztrádaszakasztól eltekintve még sem autóutak, sem sztrádák sem voltak. Ezért elképzelhetik, hogy milyen elszántság kellett ahhoz, hogy elhatározzam azt, hogy az ügyvédi munkám mellett egy nap alatt Budapestről leutazzam Bakonyára, majd onnan Balatonszárszóra, ahonnan ismét Bakonyára, majd Budapestre utazzak. Mindezt csupán annak reményében, hogy egyrészt az engem még csak nem is ismerő Vörös Vincét rá tudjam venni arra, hogy a vele beszélő viszonyban sem lévő Pártay Tivadarhoz elvigyem. […] Vörös Vince igazi parasztvezérhez méltó módon fogadott, a kis falucska temető melletti domboldalán lévő faluszéli házában. Noha nem ismert, szívélyesen hellyel kínált, meghallgatott, mérlegelte az érveimet, majd döntött. Velem jött. Sokat szenvedett, balsorsát mél-

[1] Pontosítva: „a gonosz birodalma” – Ronald Reagan híres 1983. márciusi *Evil Empire Speech*-ének legszimbolikusabb terminusa.

www.retorki.hu

tósággal viselő olyan magyar parasztot ismertem meg benne, aki arra született, hogy sorstársai vezetőjévé nője ki magát. Éppen ellentéte volt Pártay Tivadarnak. Ő ugyanis szeretett a parasztvezér szerepében tetszelegni, de semmi sem volt benne a nehéz szántóföldi munkán edződött, keserves sorsú, de helyzetét méltósággal viselő magyar parasztból. Nem leltem fel benne semmit abból a bölcs megfontoltságból és vele született méltóságból, mely Vörös Vince sajátja volt. Amikor megérkeztünk Pártay Tivadar balatonszárszói nyaralójába, Oláh Sándor, a hódmezővásárhelyi kisgazdák elhivatott vezetője, az FKGP veteránja, híres szónok volt nála, aki egy kis Erika írógépen éppen befejezte azt a levelet, melyet Pártay Tivadarral közösen szövegeztek meg, az MSZMP meghívására és az ellenzékkel való tárgyalás elvetésére javaslatot tevő levelére. Az MSZMP levelében az állampárt azt javasolta a Független Kisgazdapártnak, hogy utasítsa el az »Ellenzéki Kerekasztal« munkájában való részvételt és fogadja el az MSZMP tárgyalásokat kezdeményező meghívását. A szóban forgó válaszlevél véglegesített szövegét nagy szónoki hévvel Oláh Sándor olvasta fel, mintegy elvárván a mi lelkes helyeslésünket. Pártay Tivadar ebben az időben már rendszeresen találkozott velem, támaszkodott a jogi tudásomra és az egyéb ismereteimre, melyek következtében lehetővé tette számomra azt, hogy az éledező kisgazda szerveződés vezérkarának számító tanácskozásain részt vegyek. Pártay Tivadar vérbeli politikusként fogadta a váratlan látogatásunkat. Elfojtotta meglepetését, és úgy tett, mint aki a legtermészetesebbnek tekinti, hogy Vörös Vince felkeresse őt. Ezért mellőzvén a meglepő látogatás miatti csodálkozását, nyomban a dolog közepébe vágott. Valahogy így. Jó, hogy jöttök. Ugyanis éppen most készültünk el az MSZMP meghívására adott válaszunkkal, melyet a ti jóváhagyásotokkal szélesebb körű egyetértésre támaszkodva tudok elküldeni. Majd szólt, hogy Oláh Sándor olvassa fel a válaszlevelet. Annak tartalma megdöbbentett. Ugyanis a kommunizmus leváltásának szándékát hangoztató ellenzéki összefogás kezdeményezését, tehát az »Ellenzéki Kerekasztal« létrehozását hangoztató szándékot lekicsinylő módon »úgynevezett Ellenzéki Kerékasztalnak« nevezte és utasította el az azon való kisgazda részvételt, míg az MSZMP meghívását pedig a »történelmi felelősségtől áthatottan« szóhasználattal elfogadta. […] Nem hagyhattam, hogy a Független Kisgazdapárt egyik elismert vezetőjének tekintett Pártay Tivadar megnyalja azt a bolsevista kezet, amely eddig ütötte-verte a magyar nemzeti érzületet megtestesítő kisgazdákat. Ezért magamhoz ragadván a szót, indulatosan rámutattam arra, hogy ezt a levelet nem szabad elküldeni, mert az arculcsapása lenne a szent '56-os forradalmunk célkitűzéseinek és a kommunizmustól leírhatatlanul sokat szenvedett népünknek, köztük kiemelten a kisgazdáknak. Erre Pártay Tivadar nekem esett. Politikai kérdésekben járatlan tacskónak nevezett, akinek nincs joga ilyen fontos kérdésbe beleszólnia. […] Ezt hallván Vörös Vince is nyomban mellém állt. Ugyanis a hosszú úton meggyőződött arról, hogy én mint az '56-os forradalmunk és szabadságharcunk egyik katonája, nemzetőr és '56-os kisgazda, alkalmas vagyok a Független Kisgazdapárt vezetésében való részvételre. Úgy gondolom, hogy Vörös Vincének a rólam szerzett benyomásai, továbbá a hosszú úton történt összehangolódásunk döntő szerepet játszottak abban, hogy Vörös Vince teljes mellszélességgel kiállt az általam felhozott érvek mellett. Azonban ennek ellenére, hosszú vita után mindösszesen annyit tudtunk elérni, hogy Pártay Tivadar és Oláh Sándor hajlandó volt törölni az általuk megszövegezett levélnek azt a leminősítését, melyben az ellenzéki szerveződést ellátták az »úgynevezett« jelzővel. Ugyanis a levél szövegkörnyezetéből egyértelműen megállapítható volt az, hogy ennek a kifejezésnek a használatával megkérdőjelezték az ellenzéki összefogás kezdeményezésének jogosultságát is. Sajnos azonban a lényegi álláspontjukból nem voltak hajlandók engedni. Ezért az »Ellenzéki Kerekasztal« által meghirdetett alakuló ülésre szóló meghívást visszautasították, míg az országrontó MSZMP meghívását pedig elfogadták. Ezt hallván, Vörös Vincével együtt nyomban felálltunk és távoztunk."[2]

[2] Torgyán József: *Száll a turul fészkére – Visszaemlékezéseim*. Budapest, Arany Korona Alapítvány, 2016, 116.

archivum.retorki.hu/folyoirat

Több mint három évtizeddel az 1956-os forradalom és szabadságharc, s annak viharában az FKGP gyakorlati működésének utolsó napjai után, valahogy így indult meg a párt újjáéledése, újjáélesztése, újjászervezése – legalábbis Torgyán József évtizedekkel később született, minimálisan is szubjektív, nárcisztikusan énfókuszú visszaemlékezése szerint. Ezen, általam itt tudatosan hosszan citált részletnek, illetve a benne megörökített, egyszerre a burleszk, az abszurd és a groteszk határán mozgó történéseknek azért van nagy jelentősége, mert elővetítették, milyen lesz majd az 1990-ben az ország harmadik legerősebb pártjaként parlamentbe kerülő FKGP. Nem azért, mintha nem lettek volna a párt soraiban jó szándékú, értelmes, motivált emberek, hanem azért, mert a kisgazdák sorsát talán mindenkinél jobban meghatározták vezetőik, a párt élére került, vagy folyamatosan oda vágyó vezetőségi tagok. Az 1988-as újraindulás – mint látni fogjuk, egyáltalán nem véletlen, hogy Torgyán önéletírásában 1989 tavaszával indít – valós körülményeiről jóval árnyaltabb és részletesebb képet kapunk, ha elválva a későbbi pártelnök narratívájától, más forrásokat összevetve rekonstruáljuk az FKGP újjáéledését. Összevetve Vörös Vince, Ravasz Károly[3] és Dragon Pál későbbi visszaemlékezéseit, a Független Kisgazdapárt újraindulásának fonalát 1988 nyarán érdemes felvennünk. Ekkortól az események már több szálon, részben egymástól függetlenül futottak, majd mindinkább egymásra folyamatosan reagálva, végül pedig összefonódva alakultak. A kisgazda politikusok egy része 1988. augusztus 20-án Pártay Tivadar balatonszárszói házában döntött az FKGP tevékenységének felújításáról és annak majdani meghirdetéséről. E találkozón Antall József, az 1974-ben elhunyt id. Antall József fia is részt vett,[4] de ő nem írta alá az erről szóló nyilatkozatot. A találkozóra meghívást kapott Vörös Vince és Bognár József is, de mindketten kimentették magukat – azaz tudatosan és tüntetőleg távol maradtak. Pártay Tivadar ugyanitt első lépésként kezdeményező javaslatot tett a Független Kisgazdapárt Baráti Körének megalapítására. Egy bő hónappal később,[5] 1988. szeptember 26-án az újjáalakulást

[3] Ravasz Károly és Vörös Vince egymással polemizálva írt 1997-es visszaemlékezései: Ravasz Károly: A Független Kisgazdapárt újjáalakulása 1988-1989 fordulóján. *Múltunk*, 1997/1, 90–111., Vörös Vince: Megjegyzések Ravasz Károly írásához. *Múltunk*, 1997/2, 183–187.

[4] Antall 1988 nyarán játszott szerepét érintve Rainer M. János így vélekedett: „A *História* című népszerű történelmi magazinban 1988 nyarán közzétett egy dokumentumot azok közül, amelyeket apja őrzött meg: a Független Kisgazdapárt 1956. november 15-i kibontakozási tervezetét. A november 4-e utáni, általában többpárti, a nemzeti egységre apelláló felhívások közül bizonyára nem véletlenül választotta ezt a munkaanyagot, amely csak *egyetlen* párthoz kötődött. A bevezetőt Göncz Árpáddal és Vörös Vincével együtt jegyezte, de a szöveg kétségtelenül Antall műve volt. […] Ezekben a napokban Antall már részt vett olyan összejövetelen – a Hazafias Népfront székházában –, ahol a Kisgazdapárt korábbi vezetői – köztük Pártay Tivadar és Bognár József – a párt »újjáélesztéséről« beszélgettek." Rainer M. János: *Jelentések hálójában – Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. Budapest, 1956-os Intézet, 2008, 255–256.

[5] Antall az addigi fejleményekről így írt Ravasz Károlynak 1988. szeptember 16-án: „Engedd meg. hogy személyes találkozásunk és telefon-megbeszélésünk alapján megküldjem álláspontom összegezését a Kisgazdapárttal összefüggésben, az ezzel kapcsolatban született elképzelésekről. A két pontról indult kezdeményezések (Bognár–Dancs, illetve Pártay T.) nyilván nem azonos elképzeléseket takarnak. A kettő között – úgy tűnik – Balogh György végez jószolgálati diplomáciai tevékenységet, mintegy összekötőként is. Zőeke [Szőke – K. J. E.] Pál és a Te elképzeléseid most harmadikként jelentkeznek. Az álláspontom kifejtése talán hosszabb, de nemcsak a kérdést legjobban ismerőknek készítettem, hanem általában rögzítettem. A lényeg: 1./ nem hiszem, hogy a pluralizmus pártpluralizmussá szélesítése napirendi kérdés, főleg nem több esélyű parlamenti választás perspektívájával; 2./ a Kisgazdapárt a megváltozott struktúrájú országban nem maradandó párt e néven, hanem egyik forrása, elődje lehet a nemzeti demokrata stb. irányzatú „populista" pártnak – ha ilyen lesz egyszer; 3./ ezért reálisnak és hasznosnak egy »klub«-szerű politikai organizációt látnék most hasznosnak, a »Független Kisgazdapárt Baráti Köre«-ként, amely tisztázza a múltat, bemutatja azt a politikai koncepciót és programot, ami volt és ami »lett volna« a Kisgazdapárt »megsemmisítése« nélkül. Ez a »klub«, ha van hozzá ereje és szellemi kapacitása, támogathatna más társadalmi szervezeteket (az MDF-től a Bajcsy-Zsilinszky Társaságig, illetve a kormányzatnak is segítségére lehetne a megfelelő keretek közölt). Lehet, hogy nincs igazam, de én így látom."

szorgalmazó Ravasz Károly memorandumot írt arról, hogy az FKGP „soha fel nem oszlott és sem jogi, sem politikai akadálya nincs annak, hogy tagjainak egy csoportja működésének folytatását bejelentse". Az ősz beköszöntével, 1988. szeptember-októberben Szentendre lett az FKGP újjáéledésének egyik központja, lévén a Dragon Pál köré tömörült, radikálisabb, fiatal(abb) ellenzékiek Szőke Pálon keresztül közvetlen kapcsolatot találtak Ravasz Károllyal és a Kovács Béla Baráti Társasággal.[6] A többpártrendszer megteremtése iránt alapvetően elkötelezett Dragon, s vele Böröcz István, Bába Iván, Légrádi Tibor – akik ekkor alapvetően az SZDSZ és a Fidesz irányában bírtak jó kapcsolatokkal[7] – innentől bekapcsolódtak a kisgazdák munkájába, s itt találkoztak (mások mellett) Pártay Tivadarral, Antall Józseffel, Göncz Árpáddal. 1988. október 17-i levelében, reagálva a korábbi felvetésekre, Vörös Vince Antall Józseffel és Göncz Árpáddal folytatott megbeszélésére is hivatkozva csak a „Baráti Kör" megalakulását tartotta lehetségesnek, elvetve ezzel a nevében direkten politikai szerveződés felvállalását, ugyanakkor hozzájárult ahhoz, hogy az október 28-i kisgazda találkozó meghívóját az ő aláírásával küldjék ki. 1988. október 28-án azután Vörös Vince elnökletével létrejött a Kovács Béla Politikai Társaság, miután mind a névválasztást (Nagy Ferenc neve merült még fel), mind a „politikai" szót illetően jelentős viták voltak. E fejleményről Antall, Göncz és Ravasz készített kommünikét az MTI-nek, melyet Bognár telefonon jóváhagyott, annak közlését a hatóságok mégis megakadályozták.

Mintegy két héttel később, 1988. november 12-én Szentendrén végül Dragon Pálék léptek elsőként, s 14 fő (Böröcz István, Bereczki Vilmos, Légrádi Tibor, Jezsó István stb.) aláírásával, illetve Ravasz Károly és Szőke Pál részvételével megalakult az FKGP helyi szervezete. Erről azután már a Szabad Európa Rádió és a BBC is beszámolt. Miközben ezzel Dragonék gyakorlatilag lemondtak a Nemzeti Radikális Párt megalakításáról, 1988. november 13-án Dragon Pál a Jurta Színházban az SZDSZ alakuló ülésén is bejelentette a szentendrei kisgazdák szervezetének megalakulását. Ezzel az FKGP korosodó prominensei maguk is lépéskényszerbe kerültek, s november 15-én Pécsett Vörös Vince, Ravasz Károly és mások döntöttek a hivatalos újjáalakulás november 18-i dátumáról. A budapesti, s ezzel egyben országos újjáalakulás azonban távolról sem bizonyult zökkenőmentesnek. 1988. november 17-én Bognár József kezdeményezésére a Hazafias Népfront székházának egyik helyiségében Balogh György, Ravasz Károly, Dancs József és Vörös Vince találkoztak (megbeszélésükön Antall József nem tudott jelen lenni), s akkor és ott kiderült, hogy Bognár

---

6 Erdélyi István: A többpártrendszer főkovácsa – Dragon Pál a kisgazdák zászlóbontásáról. *Kapu*, 2000/1, 71–74.

7 Az általam tett fenti tényszerű megállapítást természetesen saját korabeli evolúciójában kell értenünk, értelmeznünk. Nagymihály Zoltán kollégám javasolta ennek illusztrálására Légrádi 1988. őszi szavait megidézni: „Gondolom az is érzékelhető, hogy ez a program elsősorban Bibó István szellemi és politikai hagyatéka alapján készült. Ezért ez a mozgalom és itt szeretnék még egy néhány szót mondani azoknak, akik úgy értékelik, hogy erre a kezdeményezésre talán nincs is szükség azután, hogy a Demokrata Fórum ilyen szépen megalakul –, ez a mozgalom véleményünk szerint abban fog különbözni a Demokrata Fórumtól, hogy míg itt Kiss Gy. Csaba hozzászólása alapján a Demokrata Fórum egy tágabb, koalíciós jellegű, egyéni tagsággal rendelkező társadalmi szervezet, ez a kezdeményezés egy szűkebb, irányzatosabb jellegű, egyéni és közösségi tagsággal rendelkező és megfelelő, mondom, elsősorban a bibói program alapján kidolgozott programmal lép föl. Én azt hiszem, hogy kijelenthetem mindannyiunk nevében, akik ott a táborban ezt a mozgalmat létrehoztuk és elindítottuk, hogy legfőbb partnerünknek, hogy is mondjam, együttműködő felünknek, sőt, ennél többnek is tekintjük a Demokrata Fórumot. Szeretnénk a Demokrata Fórummal együttműködni minden gyakorlati és minden szellemi-elvi kérdésben." A második lakiteleki találkozón 1988. szeptember 3-án Légrádi Tibor által elmondottak jól mutatják, hogy ezen adott szakaszában a magyar ellenzék különböző csoportjai között a polarizálódás még kezdeti stádiumában járt, s nem volt jelen, de semmiképpen nem volt meghatározó az a tömbösödés és konfrontatív szeparáció, mely 1989 második felétől a magyar belpolitikai erőtér egyik meghatározó jellemzőjévé vált. Az idézet helye: *A Magyar Demokrata Fórum 1988. szeptember 3-i tanácskozásának jegyzőkönyve és sajtóvisszhangja*. Szerk. Szeredi Pál. Lakitelek, Antológia, 2018, 120.

archivum.retorki.hu/folyoirat

már táviratilag értesítette a székházban gyakran összejövő kisgazdákat, hogy másnapi, november 18-i újjáalakuló gyűlésük elmarad. Ennek magyarázata Vörös Vince szerint az volt, hogy Bognár és Dancs nem voltak a Független Kisgazdapárt újjáalakulásának hívei, de legalábbis korainak tartották azt. Tény az is, hogy Ribánszki Róbert, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának titkára ugyanekkor nem engedélyezte a székházban az FKGP zászlóbontását. A helyzetre az is rányomta a bélyegét – egyben elővetítve ezzel a későbbi sorozatos konfrontációkat –, hogy Vörös Vince a régi kisgazdák nélkül, csak az újakkal, a „szentendreiekkel" nem tartotta helyesnek a másnapi újjáalakulást. 1988. november 18-án így végül Pártay Tivadar elnökletével, mintegy 30-40 (más források szerint akár 100) résztvevővel alakították meg a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártot (FKGFPP). A párt újjáalakulására a pesti Pilvax kávéházban került sor, s itt hívták létre az Ideiglenes Vezetőséget (a megjelentek a korábbi tiltás ellenére megpróbáltak bejutni a Belgrád rakpart 24-be, de onnan Ribánszki utasításának megfelelően elküldték őket). A szentendreiekkel jó kapcsolatot ápoló Göncz Árpád nem vett részt az eseményen, míg Antall József – bár megjelent és felszólalt – nem újította meg saját korábbi tagságát. Az újjáalakuláson Torgyán József másodlagos (lévén ő maga ezen az alkalmon még nem vett részt) közlése szerint Antall Bajcsy-Zsilinszky Endre nevének felvételét proponálta.[8]

Más, az eseményeken személyesen és aktívan résztvevő, anonimitásukat őrizni kívánó források szerint Antall személye a Pilvaxban megjelent ifjabb generáció számára meghatározó erővel bírt, habitusa, humora, retorikai képességei, s talán családja nimbusza okán is, *ergo* ők Antall Józsefben, s nem Pártayban vagy Vörösben látták az FKGP lehetséges vezetőjét. Markó István későbbi MDF-es országgyűlési visszaemlékezése szerint: „A rendszerváltozás hőskorszakának idején, amikor megjelentek a demokratikus pártok első csírái, dr. Antall József részt vett a Független Kisgazdapárt Pilvax kávéházban megtartott zártkörű ülésén, amelyen ambicionálta, hogy legalább főtitkára legyen a pártnak. (Pártay Tivadar miatt szóba sem kerülhetett, hogy más legyen a pártelnök.) Azonban a jelenlévők azt is leszavazták, hogy főtitkár legyen dr. Antall Józsefből, és az endrődi származású Prepeliczay Istvánt választották meg helyette. Dr. Antall Józsefen – én legalábbis úgy láttam – egyfajta sértődöttség lett úrrá, és ettől a kezdeti kisgazda szerveződéstől eltávolodott."[9]

A Pilvaxban történt újjáalakulással az FKGP több mint három évtizedes hibernációja végleg véget ért, s 1988. november 25-én az Ideiglenes Vezetőség már ülést is tartott, ahol határoztak többek között a programalkotás szükségszerűségéről (melyben azután Légrádi Tibornak volt meghatározó szerepe). Ekkorra Győrött, Veszprémben, Gyöngyösön, Pécsett, Érden, Battonyán, Budakeszin és Salgótarjánban már alakultak helyi szervezetek, mintegy 500 fős tagsággal. Az éppen csak újjáalakult pártot azonban hamarosan nyílt és célzott támadás érte, amikor is 1988. november 29-én a Sportcsarnokban felszólaló Grósz Károly pártfőtitkár „osztályharcról" és „ellenforradalmi erőkről" beszélve, valamint „fehérterrorral" fenyegetődzve felvetette: „Meg kell kérdezni a Kisgazdapárttól is: hol volt és mit csinált eddig? Mit csinált mondjuk 1956-ban? Hiszen megvan az az okmány, amikor Kádár János a Magyar Szocialista Munkáspárt megbízásából felkérte a Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt akkori vezetőit, hogy kapcsolódjanak be az 1956 ejtette sebek gyógyításába, és vállaljanak részt a konszolidációban. És megtagadták az együttműködést. Mi történt, hogy 32 év után meggondolták magukat?" Bár 1988. december l-jén Antall József hosszú, 12 oldalas levélben reagált a Grósz Károly által elmondottakra, határozottan megvédve a kisgazdapárt 1956-os vezetőit, s visszautasítva Grósz vádjait,[10] mindez a háttérben,

[8] Stefka István: Felszabadított erők. Rendszerváltók (19.): Torgyán József. *Magyar Nemzet*, 2005.06.04. https://mno.hu/migr_1834/felszabaditott-erok-578837 (Utolsó letöltés: 2018.10.17.)

[9] Dányi László: *Az Áchim L. András utcai fiúk. Hogyan ment végbe a magyar történelem legnagyobb földosztása?* Békéscsaba, 2012, 517.

[10] Részben önkényes kiemeléssel hadd idézzem itt fel Antall igen hosszú levelének néhány megállapítását:

„Most térek rá Főtitkár Úr tegnapi beszédére. Nem érzem szerencsésnek a megfogalmazását, hangvételét, ahogy maró gúnnyal szólt a Kisgazdapárt, a Paraszt Párt »bejelentkezéséről«. Nem azért, mert a működését most bejelentett Kisgazdapárt nevében kívánnék szólni, – erre nincs felhatalmazásom, mert fenntartásaim lévén bizonyos vonatkozásokban elhatároltam magam. […] Megértem – és nem is keverem össze – a politikai beszéd műfaji sajátosságait, a pártgyűlésnek szánt szónoklat ismérveit a történelmi elemzés követelményeivel. De ami nem igaz történelmileg, az hosszabb távon nem szokott hasznos lenni politikailag sem. Életutam néhány állomására utalva, közvetlen közelről látva ezeket az eseményeket, állíthatom, nem interpretálhatók így az események, nem felel meg a történelmi tényeknek. Csak röviden érintem a most felmerült kérdést a Kisgazdapárt »jogi helyzetéről«. Az 1949. évi választások előtt – az ellenzéki pártok megszűnése után – valamennyi párt »felvételt nyert« a Népfrontba, ezek közül a lényeges a Kisgazdapárt és a Paraszt Párt volt. Csak »országos központjuk« maradt (*pro forma*) meg, leszűkült formális vezetéssel. […] Helyesen szólva, ha a politikai akarat úgy dönt, akkor akceptálja a jogi, formai tényt. Ez történt 1956. október 29-én, amikor a Kisgazdapárt újjászervezésének a kimondása megtörtént a MDP és a Nagy Imre kormány kezdeményezésére. A pártok szervezésével a válság levezetését, megfelelő mederbe terelését kívánták elérni, de már ekkor bevonták a kormányba Tildy Zoltánt és Kovács Bélát. A döntés tehát értelmezés kérdése, de az igazságügyi miniszter nyilatkozata nem valós információn alapult a felosztalást illetően. Főtitkár Úr a beszédében az 1956. nov. 4-ét követő eseményekre, az együttműködési ajánlat visszautasítására utal. Ezért nem térek ki az okt. 30. és nov. 4. közötti eseményekre, amikor magam is jártam a parlamentben több alkalommal. Kovács Béla nov. 5-én vagy 6-án költözött hozzánk, apám régi barátja volt. Nálunk volt utoljára 1947-ben és visszatérése után az első útjainak egyike is hozzánk vezetett. Tőlünk ment – Kádár János meghívására – két alkalommal tárgyalásra, apám kísérte el Kovács Béla külön kérésére, Dobi Istvánnál várta meg. Ugyanekkor – ahogy több hazai és külföldi visszaemlékezés utal reá – nálunk »működött« a Kisgazdapárt vezetősége (éppen Kovács Béla miatt is), de ide jött tárgyalásra Bibó István, Farkas Ferenc, Fischer József és még sokan mások a többi pártból is. Számos megbeszélésen vehettem részt magam is. Írásbeli megbízásokat végeztem Kovács Béla kérésére, illetve többször fordultam meg üzeneteikkel Kovács Béla és Tildy Zoltán, valamint más politikusok között, beleértve Farkas Ferencet, Bibó Istvánt, stb. […] Természetesen voltak feltételeik és garanciákat igényeltek. Állásfoglalásaikról tervezetek és feljegyzések tanúskodnak. Rendkívüli önmérséklet mellett el akarták kerülni, hogy csak a válság levezetésére, a konszolidáció érdekében legyenek felhasználhatók a szalámipolitikát átélt, ravasz taktika által tönkre tett pártjaik. Az is természetes, hogy amnesztiát igényeltek a letartóztatottaknak, azoknak, akiket a tárgyalások során vettek őrizetbe. Elfogadták a demokratikus szocializmus elvét, az elmúlt időszak demokratikus és szocialista vívmányait, stb. Olyan politikai modellt kívántak az együttműködéshez, ami erkölcsileg elfogadható volt és nem állt ellentétben az egész eszmevilágukkal. Egy alkuhoz, egy kompromisszumhoz mérték igényeiket, a nehezedő körülmények közepette menve el a végsőkig a visszavonulás előtt, Kovács Béla novemberi tárgyalásai után Kádár János a Pécsre (Patacs) történő hazautazást ajánlotta, amit egyértelműen az együttműködés lehetőségének elhalasztásaként értékeltek. Végig kérdéses volt a pártok megközelítően egyenrangú bevonásának lehetősége a koalícióba, az egyénenként történő belépést szorgalmazta a MSZMP a kiválasztott személyekkel. Ez később is – megfelelő huzavona mellett – így folytatódott 1957 elejéig, beleértve a gyakorlati tárgyalásokat és nyilatkozatokat. (Függetlenül attól, hogy Kádár János november 15-i nyilatkozata a többpártrendszerről szólt). […] Az áthidalhatatlannak tűnő távolság a többpárt-rendszer ügyében [1988-ban – K. J. E.] a pártokkal végrehajtott választás kérdésében a legnagyobb. Arra nincs történelmi példa, hogy a létező szocializmus országaiban a hatalmat birtokló kommunista pártok egyike vállalta volna a hatalom esetleges átadásával járó választási és politikai vereség lehetőségét, tehát a többpárt-rendszer lényegét alkotó választási szisztémát. Éppen ezért van igazság azok felfogásában, ami szerint tisztességesebb az egypárt-rendszert kimondó politikai rend, mint a pártokat *pro forma* működtető, hamis többpárt-rendszer, ami 1949-ben következett be nálunk és ma is érvényesül több népi demokráciában (Lengyelország, Csehszlovákia, Bulgária, NDK).” A levelet idézi: Ilkei Csaba: Ügynökjelentések és ami azokon túl történt. IV. Antallék besúgói, levelek Kádárhoz és Grószhoz. *Kuruc. info*, 2014.06.08. https://kuruc.info/r/9/128895/ (Utolsó letöltés: 2018.10.17.) Antall levelének kontextusának jobb, személyéhez kötődő megértéséhez pedig hadd idézzem Rainer M. János szavait: „Egy héttel [1988. december 14. – K. J. E.] korábban Antall – Kiss Gy. Csaba és Csurka István társaságában – a Magyar Demokrata Fórum képviseletében beszélgetett Hans-Dietrich Genscher nyugatnémet külügyminiszterrel az NSZK budapesti nagykövetségén. 1988. december 1-jén viszont a kisgazdapárti politikai hagyomány hordozójaként (s nem a párt nevében) intézett hosszú levelet Grósz Károlyhoz, az MSZMP főtitkárához. Antall néhány héten belül legalább három különféle szerepben jelent meg. Útkeresésének intenzitása sokkal inkább a magyar

archivum.retorki.hu/folyoirat

publicitás nélkül történt meg. Tény, hogy Grósz beszéde bizonyosan képtelen volt változtatni azon, hogy számos más új politikai alakulat mellett a nagy hagyományú FKGP is önálló, lélegző és cselekvő ellenzéki entitássá vált.

Figyelembe véve, hogy az 1987 szeptemberének végén megalakult Magyar Demokrata Fórum vezetése már 1989. június 24-én a párttá alakulásról döntött, valamint hogy az 1988. március 31-én életre hívott Fidesz 1989. október 1-2-i II. kongresszusán döntöttek a pártként való választási megmérettetésről, illetve, hogy az 1988. május 1-jén megalakított Szabad Kezdeményezések Hálózata 1988. november 13-án alakult a Szabad Demokraták Szövetségévé, az FKGP nagy öregjei csak igen lassan, óvatosan aktivizálódtak. Ennek számos oka lehetett. Egyrészt, ott volt saját korábbi történelmi tapasztalatuk, másrészt, ott voltak az ugyanezen időszakból származó személyes ellentétek, harmadrészt saját gyakran hajlott koruk és gyenge egészségük, negyedikként pedig saját politikai zsarolhatóságuk tudata.[11] Az általam példaként említett három új párthoz képest alapvető különbséget jelentett az is, hogy az FKGP-t nemcsak a regnáló MSZMP-hez, illetve a mind definiáltabban elkülönülő más ellenzéki pártokhoz, de saját korábbi önmagához (a második világháború előtti-alatti ellenzéki rétegpárthoz, illetve az 1945-ös nagykoalíció többségi vezetőjéhez) is lehetett hasonlítani és mérni. Az MDF, SZDSZ, Fidesz s a többi új párt vezetése nem élt olyan politikai és emberi nagyságok árnyékában, mint Nagyatádi Szabó István, Gaál Gaszton, Eckhardt Tibor, Bajcsy-Zsilinszky Endre vagy Kovács Béla és Nagy Ferenc; ráadásul személyük és szerepük nem devalválódott az évtizedek során, emlékeztetve itt a Tildy Zoltán, Dinnyés Lajos vagy akár Dobi István nevével fémjelezhető dicstelen időszakra. Lehet, sokan könnyebbségnek gondolták/gondolják a párt „működésének felújítását", de e sorok írójaként úgy vélem, némi öncsalásra hajlamosító nosztalgián túl a kisgazdáknak kevés indoka lehetett nem irigyelni más pártok vezető politikusainak *homo novus* voltát.

Az FKGP-nek újjáalakulásakor azonban nemcsak ezen új politikai erőkkel kellett versenyre kelljen, de le kellett győznie saját, gyakorta lélektani különbözőségekből és hiúságokból fakadó belső gyengeségét. Ellentét volt nemcsak Pártay Tivadar és Vörös Vince, de a Dancs és Bognár (ők valaha Dobi István köréhez tartoztak) nevével fémjelezhető, az állampárti politikai-közigazgatási intézményrendszerbe integrált kisgazdák, valamint a velük szembenállók, így például Mizsei Béláék között. A képletet tovább bonyolította, hogy a szentendreiek csoportja alapvetően más generációhoz tartozott, és más szemlélettel bírt az FKGP lehetséges jövőjét és hivatását illetően, így a pártot immár generációs ellentét is feszítette. Utóbbiakhoz direkten kapcsolódva, lehetetlen nem észrevenni, hogy a minimálisan is „változatos" előélettel bíró Ravasz Károly[12] kulcsszerepet igyekezett játsza-

rendszerváltás folyamatát, mint saját politikai arculatának változását jellemzi." Rainer *i. m.* 2008, 256.

[11] A „történelmi párt" idősebb generációjához tartozó vezetők számára a múlt ugyanannyira volt lehetőség, mint teher, lévén mind Pártay, mind Vörös állambiztonsági múlttal bírt. Pártay Tivadarnak ugyan nincs 6-os kartonja, de a jelentésekből rekonstruálható, hogy a „Budai" illetve „Buday" fedőnév az ő személyét takarja; Vörös Vincét 6-os kartonja alapján 1978. március 8-án hazafias okokból, szervezték be, „titkos információk felderítése és megszerzése, a belső elhárítás keretében ellenséges személyek mellé". (Itt, s írásomban másutt is, csak részben támaszkodom az Ilkei Csaba, illetve később Torgyán József által – is – közreadott nevekre/személyek listájára; a magam részéről alapvetően az ÁBTL anyagában általam 2015 októberében kért ügynökazonosításokat veszem alapul.)

[12] Az 1921-ben Pécsett született, eredetileg jogász végzettségű Ravasz Károly 1943-ban lépett be az FKGP-be, 1945 folyamán Varga Béla elnök titkára volt. 1945 őszén felvételi vizsgát tett a Külügyminisztériumban, ahol a diplomáciai tanfolyam után, 1946 nyarának végén a Politikai Osztályára osztották be. 1947. júliusban Prágába került követségi titkárként, innen 1948. áprilisban hívtak vissza; végül 1948. december 4-én elbocsájtották a KÜM-ből. 1950 végén Ausztráliába emigrált, ám 1962 végén, a kevesek egyikeként hazatért. 1962 és 1981 között változatos, gyakran bizalmi állásokat töltött be a Magyar Kereskedelmi Kamarában, a Presto Külkereskedelmi Propaganda Vállalatnál, a Hungexponál, majd az Intercooperation Rt.-nél, legvégül a Mahirnál (1981 decemberében innen ment nyug-

www.retorki.hu

ni nemcsak a párt újjászervezésében, de az új országos vezetés kialakításában is. Számomra egyértelműen úgy tűnik – s az idősebb generációhoz tartozó kisgazda politikus visszaemlékezései is utalnak erre –, hogy a riválisPártay- és Vörös-vonal helyett Ravasz tudatosan a Dragon Pál köré csoportosulókat kívánta az FKGP országos vezetésében proponálni; megkockáztatom, az újjáéledő pártot ezen fiatalabb generáció tagjaival próbálta azonosíttatni. Lehetséges, hogy minderre saját ambíciói ösztökélték, lévén felismerte, hogy egyrészt a szentendreiek meghatározó módon függenek az ő kapcsolatrendszerétől és személyes beágyazottságától; másrészt, hogy a múlt akkumulált konfliktusaitól mentes csapattal könnyebb érdemi – s nem egymás irányában is sérelmi – politikai tevékenységet folytatni. Ugyanakkor egyáltalán nem zárhatjuk ki, hogy ebbe az irányba felülről instruálták, lévén, ahogy Mizsei Béla idézte Balogh Györgyék[13] 1988. december 16-i szavait: „…mert az MSZMP még nem döntötte el, kivel akarja megcsinálni a pluralizmust: múlttal rendelkező, tapasztalt, ismert politikusokkal-e, vagy valamilyen ismeretlen koalíciós társsal."[14]

Három évtized távlatából a legtöbben és leggyakrabban az MSZMP különböző vezetői részéről az MDF irányába 1988–89 folyamán tett lépéseket említik, s ennek tükrében hajlamosak lehetünk elfeledni, hogy a hatalmon lévők részéről a Fórum felé való nyitás nem kevéssé a mozgalom, majd párt mind látványosabb országos megerősödéséből fakadt. A soha meg nem szűnt be nem tiltott FKGP ugyanakkor legalább ennyire releváns „megoldást" jelenthetett, főként, hogy 1988 végén még egészen más körülmények között, s egészen más célból lett volna szüksége az MSZMP-nek partnerre, „megcsinálni a pluralizmust". 1989-ben a hatalom és az ellenzéki pártok kompromisszumainak nyomán felülről lefelé létrehozott, pontosabban a hatalom részéről tudatosan kialakított időleges pszeudo-jogállam (mely csak az 1990-es választások után válhatott nyugati mintájú, alulról építkező, plurális, képviseleti demokráciává), más globális konstellációban felvetette a pszeudo-pluralizmus tartós(abb) kiépítését. Igaz, hogy Grósz Károlynak írt 1988. decemberi levelében ennek lehetőségét Antall maga tagadta, de minimálisan is kérdéses, hogy az olykor a végletekig megosztott kisgazdák egy részét nem lehetett volna-e megnyerni egy ilyen politikai konstelláció kialakítására; főként, ha ennek alternatívája az egypárti berendezkedés változatlan formában való továbbvitele lett volna.

díjba). Ravasz finoman szólva is rendhagyó karriert futott be, visszaemlékezések támasztják alá, hogy a külföldön élő magyar kisebbség soraiban dezinformációs, illetve megosztó tevékenységet folytatott. Bár ő maga úgy fogalmazott, hogy „kivándoroltam", nem zárható ki, hogy valójában küldték. Utóbbi teóriát erősíti 1962-es hazatérése utáni hazai karrierje, melyben nyoma sincs a regnáló rendszer részéről (érthető) bizalmatlanságnak, korlátozásnak, sőt, ennek éppen az ellenkezője volt jellemző. Ravasz emigrációs tevékenységét tekintve álljon itt két idézet: „Akárcsak korábban, 1957 után is a *Látóhatár*on kívül az ausztráliai Sydneyben megjelenő *Független Magyarország* – a korábbi *Dél Keresztje* – volt az az orgánum, amely a magyarság helyzetéről és lehetőségeiről a tények figyelembevételével értekezett. […] Ravasz Károly irreálisnak nevezte az 1956-os állapotok helyreállítását, akárcsak valamely korábbi helyzet restitúcióját. Szerinte »1956 ma már történelem«, tehát a vita egy történelmi kérdés feletti vita, anélkül, hogy abból a jövőre vonatkozó bármilyen jogi és politikai következmény levonható lenne." Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985.* Bern, EPMSZ, 1985. „Ez időben, még az általánosnak nevezett amnesztia előtt, a magyar állami szervek közreműködésével prominens személyek tértek haza. 1958 és 1962 között hazajöhetett Jávor Pál és Szabó Sándor színész, Erőss Ferenc szociáldemokrata politikus, Arday Géza katonatiszt, a Szabad Európa Rádiónál alkalmazottak közül Molnár Tibor, Fahidy József, Horváth Béla és Vámos Imre, valamint Ravasz Károly volt kisgazda politikus. E személyek nemcsak hazatérésükkel járultak hozzá az emigráció megosztásához és demoralizálásához, hanem az általuk (a színészek kivételével) vagy nevük alatt írt könyvek gyarapították is az emigráció torzítását és lejáratását szolgáló irodalmat." Szabó Juliet: Fellazítási politika a Kádár-rendszerben – Az MSZMP propagandatevékenysége 1958 és 1963 között. *Múltunk*, 2009/2.

[13] Az 1919-ben született Balogh György fedőneve „Róka" volt, s a budapesti IV. sz. Autóközlekedési Vállalatnál 1957. augusztus 30-án szervezték be, hazafias indokkal, „az FKGP jobboldali személyei ellen".

[14] Mizsei Béla: *Életpályám*. Budapest, Kossuth, 2006, 215.

archivum.retorki.hu/folyoirat

Hiteles főszereplők emlékeznek

Hogyan emlékeznek vissza a *Hitel* szerkesztői, szerzői három évtized távlatából a lap indulására, működésére, a legfontosabb eseményekre? Intézetünk külső munkatársa – egyben a *Hitel* korabeli egyik szerkesztője –, Dippold Pál a rendszerváltás sajtótörténetét elemző kutatásai során készített interjúkat a korszak fontos szereplőivel. Mostani összeállításunkban a Hitelre vonatkozó részeket közöljük. [A megszólalásokat a szerzők Hitelben korábban megjelent cikkeinek részleteivel színesítettük.]

Alexa Károly (Radstadt, 1945), a lap főszerkesztő-helyettese (1988–90), rovatszerkesztője (1990–91), szerkesztője (1992)

Író, irodalomtörténész, szerkesztő, kritikus. 1968-ban végzett az ELTE BTK magyar–történelem szakán. 1970 és 1993 között az ELTE BTK-n tanított irodalomtörténetet. 1973 és 1975 között a Magyar Hírlap, 1975 és 1977 között a Kortárs rovatvezetője. 1978-tól 1983-ig, a rendszer kereteit folyamatosan tágító lap szerkesztőségének eltávolításáig a Mozgó Világ főszerkesztő-helyettese. 1988 és 1990 között a Hitel főszerkesztő-helyettese, 1990–91-ben rovatszerkesztője, 1992-ben szerkesztője. 1991 és 1993 között a Heti Magyarország főszerkesztő-helyettese, majd főszerkesztője, 1993-tól 1996-ig a Magyar Távirati Iroda vezérigazgatója.

A *Hitel* első fél évében – mondjuk 1989 nyaráig – megjelent nagyjából mindenki itt, aki „számít". Az év közepétől észlelhetően szétrobbant az az illuzórikus állapot, amely egyfajta ellenzéki egységet mutatott. Ősszel sor került a négyigenes népszavazásra, és egyre aktívabb lett a két fő ideologikus párt, az MDF és az SZDSZ, akik minden lehetőséget megragadtak a megjelenésre. Ez persze polarizálódást jelentett. A *Hitel*ből is ekkor váltak ki a fő iránytól másfelé tartó emberek, Konrád Györgytől Eörsi Istvánig, Mészöly Miklóstól Tamás Gazsiig. Én magam korábban törekedtem ezeknek a személyeknek a megnyerésére is – beleértve Esterházy Pétert, akit a szerkesztőség tagjai közül talán a legjobban ismertem. Két ember volt, aki kezdettől elzárkózott: Kornis Mihály és Nádas Péter, mindketten a potenciális „antiszemita veszélyre" hivatkozva. A másik töréspont az 1990. szeptemberi *Nappali hold* kreált botránya volt.[1]

A rendszerváltás környékén az írók egy jelentős része heti rendszerességgel ontotta magából a publicisztikát (Esterházy, Parti Nagy Lajos, Czakó Gábor, Csurka István, Balaskó Jenő, Csoóri Sándor stb.). Ebben a korszakban mindenki hozzá akarta tenni a saját véleményét az új időszakhoz.

Ma sem tudom, hogy miért gondolt rám Bíró Zoltán vagy Csoóri, hogy menjek a *Hitel*hez dolgozni. Nem tartoztam az „alapító atyák" közé, bár ott voltam 1987-ben is Lakiteleken (oda Kulin Ferenccel együtt Csurka István hívott meg egy Czakó Gábornál zajló rendezvény alkalmából). Másfajta felfogású ember is voltam. Nagy valószínűséggel az 1983-ban szétzavart „régi" *Mozgó Világ* miatt eshetett rám a választás (más is került oda abból a körből, Markovics Mara például). Szellemiségében is követte a „régi" *Mozgó Világ* utolsó éveit, ahol együtt, egy lapszámba írt Weöres Sándor és a legfiatalabb prózaírók, Csoóri

[1] A *Hitel*ben a sorozat hat része jelent meg: 1990/17, 2., 4–6.; 1990/18, 4–7.; 1990/19, 4–6.; 1990/20, 4–7.; 1990/21, 4–7.; 1990/22, 4–6. Az írás gyűjteményes kötetben 1991-ben jelent meg a Püski Kiadó kiadásában.

www.retorki.hu

Sándor és Cseres Tibor, Bauer Tamás és Jeszenszky Géza. A „*Mozgó*” számos olyan gondolatot bemutatott, amely később a lakiteleki „összmagyar” seregléseket is megalapozta: a határon túli magyarok kérdését, a népesedés problematikáját, az iskolák helyzetét, a második világháború vagy a Rákosi-korszak történetét. A *Hitel* is felkarolta ezeket az eszméket, ahogy a spirituális gondolatok is megjelentek (ne feledjük, ekkor, a ’80-as évek végén kezdett elterjedni Hamvas Béla kultusza is).

„Az Új Látóhatár sajtótörténeti tény, hungarológiai faktum volt, s az lesz mindinkább az időben. Útitársa és nyílt szavú kísérője volt az elmúlt negyven év oly lidérces, oly távlattalannak mutatkozó és csak olykor-olykor megvillanó magyar történelmének. És nem csak az: részese is, alakítója is. Szervezett, programokat javasolt, mentalitást jelzett és igényelt. Meg színvonalat. Létében és megmaradásában nem is az a legbámulatosabb, hogy kibírta szervezett és szervezeti háttér nélkül ennyi ideig, hanem az, hogy a puszta fennmaradás végett nem kötött átlátszó, talmi paktumokat, nem hódolt se ízlésfordulatoknak, se politikai divatoknak, se mézes szavú csoportkívánalmaknak. Léte maga volt a letaposhatatlan demokrácia. Az lesz emléke, legendája is. […]

Vélhetően egyike a legfontosabb tényezőknek, amelyek biztosították a folyamatos kapcsolattartást a haza és a haza nagyvilágba szakadt kulturált polgárai között. Neki is köszönhetjük, hogy a hazalátogatókat most nem rokonszenves ismeretlenekként üdvözölhetjük. S talán abban is volt szerepe az Új Látóhatár erélyes és türelmes négy évtizedének, hogy a hazalátogatók egy tisztultabb Magyarországgal találkozhatnak, ahol a társadalom önszerveződése olyan szociális ideálok, olyan politikai eszmék, olyan múlttudat és jövőképzet alapján folyik, amely jegyében a lap munkálkodott, volt. […]

Pótolni az Új Látóhatárt nem tudhatjuk. Szellemét s némileg szerepét továbbvinni – megpróbáljuk. Bírjuk Borbándi Gyula és Molnár József[2] szíves hozzájárulását ahhoz, hogy a Hitelben – amely megalapításakor épp úgy a Választ[3] nyilvánította ki ősének, mint az Új Látóhatár – a müncheni lap címével rovatot indítsunk. Ez a rovat azoké, akik ott kint is itthon vannak, mert voltak akkor is, amikor nem lehettek. Szeretnénk megnyerni segítőként, szervezőként a legjobb, a legmozgékonyabb szellemeket – Borbándi Gyulát, Molnár Józsefet, Czigány Lóránt, Nagy Károlyt, Kibédi Varga Áront, Hanák Tibort, Sulyok Vincét, Szente Imrét, Balla Bálintot, Deák Ernőt, Bárczay Gyulát, Szépfalusi Istvánt meg másokat, mindazokat, akiknek erre (is) van energiájuk és figyelmük. Általuk (is) szeretnénk azon munkálkodni, hogy a nyugati magyar kultúra itthoni jelenléte a Hitelben folyamatos és bensőséges jelenlét legyen. Szeretnénk elérni, hogy éppúgy otthon érezzék magukat, amikor a Hitelt írják és olvassák, mint amidőn – még a múlt hónapban is – Münchenbe postázták kéziratait, és onnan várták negyedévenként az élénk színű füzeteket.”[4]

---

[2] Az Új Látóhatár 1958-as megjelenésétől 1989-es megszűnéséig Borbándi Gyula a lap felelős szerkesztője, Molnár József felelős kiadója volt.

[3] A *Válasz* folyóirat először 1934 és 1938, majd 1946 és 1949 között jelent meg, utóbbi alkalommal Illyés Gyula és Sárközi Márta szerkesztésében. Az írás valószínűleg utóbbira utalhat.

[4] Alexa Károly: Az Új Látóhatár után – és elé. *Hitel*, 1990/1, 60. Alexa Károly főszerkesztő-helyettesi munkájának lényeges és igen jelentős eleme volt a nyugati szabad magyar irodalom lapba való integrálása. A magyar sajtótörténetben szinte példátlan eset, hogy egy nagytekintélyű, több évtizeden át óriási értékeket megmutató önálló irodalmi folyóirat beleolvadjon a szabad Magyarország, az anyaország első független lapjába, a *Hitel*be.

archivum.retorki.hu/folyoirat

Faggyas Sándor (1955) újságíró

A Magyar Hírlap lapszerkesztője. Korábban többek között a Magyar Nemzetnél és a Heti Válasznál dolgozott, írásai jelennek meg a Reformátusok Lapjában. A Protestáns Újságírók Szövetségének alelnöke.

A '80-as évek végén – a napilapokon kívül – rendszeresen olvastam két lapot: a *Hitel*t és a *Beszélő*t. A két lap mögött tulajdonképpen a két nagy ellenzéki párt szellemi bázisa gyülekezett. Nagyban segítették az olyan fogalmak terjedését és megvitatását, mint parlamentarizmus, demokrácia, választás, pártok versenye vagy piacgazdaság. Csoóri Sándor, Kiss Gy. Csaba, Lezsák Sándor, Csurka István, Csengey Dénes írásait rendszeresen olvastuk, már akkor is óriási hatással voltak rám. Nagyon büszke voltam rá, hogy amikor Tőkéczki Lacinak – aki szintén a lap szerkesztője volt – jeleztem, hogy szeretnék írni egy sorozatot a magyar alkotmányosságról, az alkotmányos fejlődést Szent Istvántól az első világháborúig végigkövető írás öt részben megjelenhetett.[5] Óriási dolog volt, hogy ugyanezekben a számokban jelent meg Csoóri *Nappali hold* című eszszésorozata, megtiszteltetés volt mellette szerepelni.

„A magyar állam megállapításának ezredik évfordulójához közeledve, az évtizedek óta első szabad országgyűlési választások után és a parlamentáris kormányzás visszaállításakor érdemes elgondolkodni azon és számba venni: milyen örökség birtokában foghatunk hozzá a Magyar Köztársaság Alkotmányában alapelvként és célként tételezett, független, demokratikus jogállam megvalósításához. Hiszen – századunk egyik legnagyobb gondolkodója[6] szavaival – »nincsen más életünk, más életnedvünk, csak az, amit a múltból öröklött értékekből feldolgoztunk, magunkévá tettünk, újjáteremtettünk«. […]

A király volt jogosult – mai szóhasználattal – a legfőbb törvényhozói, végrehajtói és igazságszolgáltatási hatalom gyakorlására. Ugyanakkor azonban már első keresztény királyunk megosztotta »Dei gratia« (Isten kegyelméből való) hatalmát »a királyi méltóság segítőivel«: a főpapokkal és a világi főemberekkel, jogokat és javakat adva a magáéból az őt szolgáló egyházi és világi szervezeteknek, illetve személyeknek. Szent István óta évszázadokig a királyi tanács volt a hatalommegosztás legfontosabb testülete, abból az egyház- és államjogi felfogásból kiindulva, hogy az egyházi és világi nagyok részvétele elengedhetetlen a királyi hatalom gyakorlásában. […][7]

A magyar országgyűlés mint képviseleti testület a nemesi vármegyei szervezetre épült, és oly módon képviselte a legnagyobb létszámú rend, a köznemesség akaratát, hogy a megyei gyűléseken megválasztott követek (általában megyénként kettő) mandátumát részletes és kötelező utasítások formájában határozták meg. Vagyis a megyei követek minden kérdésben csak ezen utasításoknak megfelelően szólalhattak fel és szavazhattak az országgyűlésben, nem pedig személyes véleményük alapján. A rendi képviseletnek ez a »nemesi demokráciát« biztosító formája szinte példátlan volt a korabeli Európában, hiszen a rendi államokat a 16-17-18. században sorra abszolutista monarchiák váltották fel, Nyugat-, Dél- és Közép-Európában, ahol a központi hatalommal szemben a rendek elvesztették beleszólási

[5] Faggyas Sándor: Fejezetek Magyarország alkotmányos történetéből. 1. Korona és király. *Hitel*, 1990/15, 29–30.; 2. A nemesség képviseli az országot. *Hitel*, 1990/16, 24–25.; 3. Szabadság és polgári egyenállás. *Hitel*, 1990/17, 18–19.; 4. Népképviselet a nép kisebbségének. *Hitel*, 1990/18, 24–25.; 5. Kiegyezés – a nemzet ellenére? *Hitel*, 1990/19, 18–19.

[6] Simone Weil.

[7] Faggyas *i. m.* 1990, Korona és király, 29.

lehetőségüket az országos politikai kérdések eldöntésébe. Igaz, a Habsburgok is több ízben kísérleteztek Magyarországon az abszolutista kormányzás bevezetésével, de nem tudtak tartósan a rendi hatalom fölé kerekedni.

Ennek azért volt sorsdöntő jelentősége, mert a török hódítás következtében három részre szakított országban a magyarságnak nemcsak állami, hanem nemzeti léte is végveszélybe került. A rendi dualizmus egyik tényezője, a király 1541 után nem lakott többé az országban, és idegen hatóságok kezébe került a magyar államhatalom nem csekély része. […]

Ebben a válságos helyzetben a két tűz közé került és megfogyatkozott magyar nemesség egyszerre harcolt az ország határain kívül székelő királyi hatóságok ellen rendi jogai, vallása, nemzeti léte és nyelve megvédéséért, vagyis végső soron a magyar államiságért és a nemzeti önrendelkezésért. Miközben szüntelen, heroikus önvédelmi harcra kényszerült a török hódítókkal szemben, amely révén a magyarság több mint két évszázadig a keresztény Európa keleti védőbástyája volt. […][8]

Sem Széchenyi, sem a »magyar politikai égbolt legragyogóbb csillagai« nem akarták eltörölni a régi (rendi) alkotmányt – ellenkezőleg, azt kívánták, hogy »terjesztessék Hunnia határai közt a magyar alkotmánynak áldása mindenkire, úgy, hogy a legkisebb se legyen abbul kizárva« (Széchenyi); azaz: »szabadság és alkotmányos jog minden magyarnak« (Kossuth). A hazai liberális reformmozgalom képviselői tehát szakítottak a több évszázados rendi (nemesi) nemzetfelfogással, s azt vallották, hogy az alkotmány sáncai közé kell engedni a népet, egyenlővé téve a jogokat és a terheket. Ezért nem elég »alkotmányos állásunk« törvényes biztosítékait megerősíteni, hanem a hon javára »múlhatatlanul szükséges« gyökeres reformokat kell megvalósítani. […][9]

A nyugati polgári társadalmak példája alapján 1848-ban a magyar országgyűlés sem a valódi jogegyenlőség, hanem a jogkiterjesztés elvét követte, legalábbis a választójog tekintetében. Ennek megfelelően az V. törvénycikk a cenzustól függetlenül meghagyta mindazokat a régi jogon szavazókat politikai jogaik »élvezetében«, akik azzal – kiváltságosként – addig is rendelkeztek. Másfelől azoknak a 20 éven felüli, Magyarországon született vagy honosított férfiaknak megadta a választójogot, akik vidéken – úrbéri értelemben vett – legalább egynegyed telekkel vagy városban háromszáz ezüstforint értékű ingatlannal vagy évi száz ezüstforint állandó s biztos jövedelemmel rendelkeztek, valamint a saját tulajdonú műhellyel, kereskedelmi teleppel vagy gyárral bíró kézműveseknek, kereskedőknek, gyárosoknak. Az addigi városi polgároknak, továbbá az értelmiségi foglalkozásúaknak (tudósok, orvosok, ügyvédek, mérnökök, akadémiai művészek, tanárok, lelkészek, községi jegyzők, iskolatanítók stb.) a törvény vagyoni és jövedelmi cenzus nélkül biztosította a választójogot. Ennek az európai viszonyokhoz mérten alacsony cenzusnak eredményeként 1848-ban Magyarország lakosságának mintegy 7-8 százalékára terjedt ki a választójog, amely a korabeli Európában az egyik legmagasabb arányt jelentette. Az 1848-as választójogi törvény a választhatóságot azon választópolgárokra szűkítet-

[8] Faggyas *i. m.* 1990, A nemesség képviseli…, 25.

[9] Faggyas *i. m.* 1990, Szabadság és polgári egyenállás, 18–19.

archivum.retorki.hu/folyoirat

te, akik betöltötték 24. évüket, s megfelelően tudtak magyarul. […][10]

Markovics Mara (Budapest, 1955), a szerkesztőség tagja (1988-89), szerkesztőségi titkár (1990-92)

Szerkesztőségi titkár, lapmenedzser. Vállalati tervező-statisztikusként végzett, emellett versenyszerűen röplabdázott. 1979-től 1983-ig – a szerkesztőség kollektív leváltásáig – a Mozgó Világ szerkesztőségi titkára. 1984-től az Irodalomtörténet szerkesztőségi titkára. 1988–89-ben a Hitel szerkesztőségének tagja, 1990 és 1992 között a szerkesztőség titkára. 1991 és 1994 között az Új Magyarország lapmenedzsere. 1993-ban Kiss Gy. Csaba, Jankovics Marcell és Halász Péter társaságában a Dunai Társaság alapítója, titkára. 1996-tól az Ikarusnál dolgozott a cégtulajdonos asszisztenseként, majd sajtófelelőseként.

Alexa Karcsi hívott fel azzal 1988 augusztusában, hogy egy már nagyon rég várt folyóirat indulhat meg Csoóri Sándor vezetésével. Emlékszem, nagyon meg voltam illetődve – akkor nemrég született meg a második gyerekem, és az előző évek mozgolódásaiból teljesen kimaradtam. Dippold Pállal és Alexával együtt mentünk el Bíró Zolihoz a Rippl-Rónai utcába. Hamar találkoztunk a szerkesztőség többi tagjával, Nagy Gazsival, Püski Sanyi bácsival, Varga Csabával, Berky Ferenccel és másokkal. Elég népes társaság gyűlt össze a Bethlen Gábor Alapítvány székházában az alakuláskor – ott volt Melocco Miklós is, akit azonnal megkértek, hogy rajzoljon egy mérleget. Ez került aztán a címlapra. A *Hitel* megszületését azóta is a rendszerváltozás egyik fontos aktusának tartom – hiszen a nyilvánosság, a sajtó szabadsága kulcskérdés volt. A lap óriási tiszteletnek örvendett a magyar szellemi élet különböző köreiben – emlékszem például Karinthy Ferencre, aki Rómából küldött biztató levelet nekünk.

Az írókat, akik az első számokban megjelentek, nem igazán ismertem – annak ellenére, hogy korábban a *Mozgó Világ*ban is többen írtak közülük. (Jellemző, hogy a régi *Mozgó* szerzői közül sokan jöttek át aztán a *Hitel*be is – nem mindenki persze, Berkovits György például nem.) Csurka István a kedvenceim egyike volt, nagyon szerettem az őszinteségét, természetességét, azt, hogy „elefánt volt a porcelánboltban". Emlékszem a Faragó Vilmos születésnapjára írott dolgozatára.[11] Kedveltem Csoóri Sándor népies, finom, adomázós nyelvezetét. Bíró Zoli ismét más stílusú ember volt: nagyon racionális, szigorú és konzekvens. Emlékszem Bakos Pistára vagy Esterházy Péterre – utóbbi szintén rendszeres szerzője volt a *Mozgó Világ*nak.

Az első jelentősebb vita Püski Sándor és Cserépfalvi Imre, a két régi kiadó között bontakozott ki.[12] Ekkor mindenki elfoglal-

[10] Faggyas *i. m.* 1990, Népképviselet a nép kisebbségének, 25.

[11] Csurka István ironikus kommentárjában „köszöntötte" Faragó Vilmost, az *Élet és Irodalom* hírhedt főszerkesztőjét, aki úgy vélekedett: a Rákosi-korszak egyáltalán nem volt nemzetellenes. In: Csurka István: Faragó Vilmos 60 éves. *Hitel*, 1989/5, 8. [Az írást teljes terjedelmében *Történeti szöveggyűjtemény* rovatunkban olvashatják.]

[12] A vita Püski Sándor *Magyar Hírlap*nak adott interjúja (Pogány Sára: Egy könyvkiadó kálváriája. *Magyar Hírlap*, 1988.10.22.) és Cserépfalvi Imre erre adott válasza (Egy könyvkiadó és Tiszaeszlár. Hozzászólás Püski Sándor interjújához. *Magyar Hírlap*, 1988.11.18. 9.) után főleg Püski viszonválasza (Válasz Cserépfalvi Imrének. *Magyar Hírlap*, 1988.12.07. 4.) miatt bontakozott ki. Püskit számos lapban – elsősorban az *Esti Hírlap*ban és az *Élet és Irodalom*ban – támadták meg antiszemitának minősített szavai miatt. A *Hitel*ben három írás foglalkozott a mérgező vitával: Bíró Zoltán kiállva a szerkesztőség tiszteletbeli tagja mellett elegáns és rövidsége ellenére pontos írásában a gyilkos, társadalmat megosztó háborúskodás újabb elemeként azonosította a vitát (Püski ürügyén? *Hitel*, 1989/2, 2.), Esterházy Péter egyrészt-másrészt stílusú cikkében annak elismerését kérte, hogy „egy közülünk rosszul beszélt" (A demokrácia félelme. *Hitel*, 1989/4, 25.), Eörsi István pedig „csacsiságnak" nevezte a Püski által mondottakat, a „szerecsenmosdatás" mellőzését kérve (Mihez nem kell történettudósnak lenni? *Hitel*, 1989/4, 7.). Püski Sándor újabb, szavait pontosító válaszában úgy fogalmazott: „Jobb lesz mindenkinek, ha abbahagyjuk. A nevem összefonódott a 20. századi magyar történelem legjelentősebb – ma is élő és ható – nemzeti mozgalmával, onnan leválasztani senki sem tudja. A népi mozgalom pedig mindig tiszteletben tartotta és tartja a hazai nemzeti, vallási és

www.retorki.hu

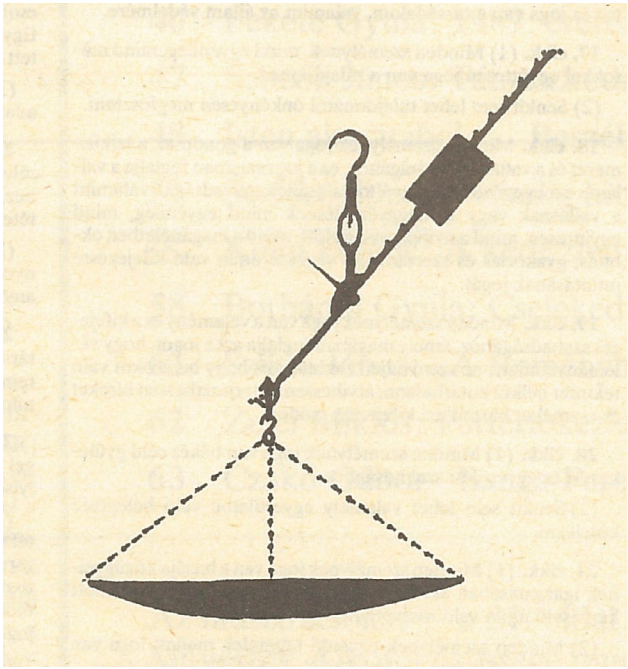
ta a hadállásait, mi természetesen a hozzánk közelebb álló Püskit támogattuk, aki ráadásul a szerkesztőség tiszteletbeli tagja volt. Kezdettől fő támogatója, szellemi atyja volt a lapnak – feleségével, Ilus nénivel együtt. De nem ez okozta a fő szakadást, hanem Csoóri esztergomi alkotói szabadságában született írása, a *Nappali hold*. Sándor persze semmi okot nem szolgáltatott rá, hogy nekiugorjon az egész liberális társaság. Óriási hatású, emlékezetes írásnak tartom. Ez volt a nagy szakítás – például Esterházy távozásának[13] – időpontja, bár előtte is megvolt a feszültség. Innentől kezdve egységesebb volt a lap szerzőgárdája. Az 1990-es választások után azonban sokan kezdtek más irányba – elsősorban a politika felé – tájékozódni. A *Nemzet és hagyomány* című rovatot gondozó Für Lajos honvédelmi miniszter lett, helyére Tőkéczki Laci érkezett. Bogár Lacit államtitkárrá nevezték ki Kádár Béla minisztériumában, Alexa Karcsi pedig a *Heti Magyarország* főszerkesztője lett.

Az újabb vita már abból adódott, hogy a kezdeti kétheti lapból hetilap – ami úgy kellett volna, mint egy falat kenyér – vagy irodalmi-történelmi folyóirat legyen. Csoóri Sándor az utóbbi mellett döntött. Ez sokakban csalódást keltett. Én is ekkortájt, 1991-ben jöttem el a laptól – szerencsére Czakó Gábor pont akkor keresett meg, hogy lapmenedzserre van szüksége az *Új Magyarország*nál.

Melocco Miklós (Róma, 1935) szobrászművész

Katolikus újságíró édesapját, az Új Ember szerkesztőjét 1951-ben koncepciós perben kivégezték. 1955 és 1961 között járt a Magyar Képzőművészeti Főiskolára, majd a Fiatal Művészek Stúdiójában dolgozott. 1990-től a Magyar Képzőművészeti Főiskola címzetes egyetemi tanára, 1992-től a Magyar Művészeti Akadémia tagja, 1995-től elnökségi tagja. Munkásságát számos kitüntetéssel (Munkácsy Mihály-díj, Kossuth-díj, Magyar Örökség Díj, a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje, Prima Primissima-díj, a Nemzet Művésze, Magyar Corvin-lánc) ismerték el. Emlékművet tervezett többek között Ady Endrének, Ifj. Antall Józsefnek, Latinovits Zoltánnak, Mansfeld Péternek, Mátyás királynak, Radnóti Miklósnak és Szent István királynak is.

Sokan tudtunk egymásról: mint képzőművész és mint „rendes ember” – nem voltam MSZMP és KISZ-tag se – kerültem

A Melocco Miklós által rajzolt Hitel-mérleg, mely az első borítón szerepelt.

a *Hitel* köreihez. Személyesen Dippold Pál hívott. Orosz János festővel, Csoóri Sándorral vagy a szekszárdi Csengey Dénessel volt valamiféle kapcsolatom. A *Hitel* elsősorban irodalmi törekvésként indult, nem politizálni – persze utóbbi jelenléte sem probléma, csak legyen meg a megfelelő minőség. „Jó hazafiak” gyülekeztek. Csurka Istvánt például a Fiatal Művészek Klubjából ismertem, akkor még nem politizált – remekműveket írt, örültem, hogy ismerhettem.

Emlékszem az 1990-ben felállított fehérvári Mátyás-emlékműre. Ehhez kellett avatóbeszédet írnom – megírtam a beszé-

kulturális kisebbségek: egyének és közösségek érdekeit és értékeit.” (Nyilatkozat. *Hitel*, 1989/6, 62.).

13 Esterházy búcsúzó írása: Kedves Hitel-Olvasó… *Hitel*, 1989/21, 17. Ugyanezen az oldalon Bíró Zoltán főszerkesztő ekképpen búcsúzott a szerzőtől: „Mi értjük Csoóri Sándort, mert nem akarjuk félreérteni. Esterházy Pétertől pedig sajnálattal búcsúzunk, remélve még újabb találkozást, tolmács nélkül és rémálmoktól mentesen.”

archivum.retorki.hu/folyoirat

det, és megkértem Haumann Pétert, hogy ő adja elő.[14] Megírtam, elmondta – én meg azt hittem, hogy jó író vagyok. Pedig igazából ő adta elő jól. Nagy tanulság, hogy a kotta nem minden – nem ugyanaz, ha Yehudi Menuhin hegedüli el ugyanazt vagy én.

„Emlékmű 1988-tól 1990-ig készülve? Amikor mindenki mást csinál? Nem titkosan ugyan, de szavaz és választ? Nem időszerűtlen ez egy kissé? Nem! Mátyás király 1490. április 6-án halt meg. Éppen 500 éve. Dátumoknak, évfordulóknak nagy a hatalma. Ha időzítették a román forradalmat, működött benne a Karácsony. Ha Mátyás király 470 évvel ezelőtt halt volna meg, csak egy király lenne a többi között, a megemlékezéssel ráérnénk, és sok minden más, ami szintén pénzbe kerül, fontosabb volna. […]

Emlékmű készül Mátyásról, a nagy királyról, az „igazságosról", és a Hét Szabad Művészetről. Kellene mostanában egy Mátyás király is, és sok jó iskola is. Ami lelkesíti az emlékművet, tehát jó és aktuális indulat. De hová helyezzük el az emléket, a királyi alakot és jó iskola képeit? Hol van méltó hely? Nem lehet találni, azt is meg kell építeni. Székesfehérváron, mint mindenütt az országban, sok, nagy tűzfal van. Vagy a háború hozta létre a tűzfalat, vagy pedig a tehetetlenség, tovább akartak építeni egy városrészt, de a folytatáshoz elfogyott valami. Ha meg valami valaha létrejött Magyarországon, akkor az egyre kisstílűbb utódok aköré, vagy arra építettek valamit, mert új helyet kijelölni nem volt bátorságuk."[15]

Szalai Attila (Budapest, 1950) újságíró

Újságíró, politológus, diplomata, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója. 1976 és 1990 között Varsóban élt, az Interpress külső munkatársaként tevékenykedett és különböző lengyel lapokban publikált. A rendszerváltás után a kilencvenes években az Új Magyarország és a Napi Magyarország munkatársa, előbbinek főszerkesztő-helyettese, majd főszerkesztője, utóbbinak alapító főszerkesztője. 1993 és 1995 között a Varsói magyar nagykövetség sajtótitkára, 2001 és 2005 között a Varsói Magyar Kulturális Intézet igazgatója. 2005-től 2009-ig a Külügyminisztérium vezető főtanácsosa. 2009 és 2013 között a Varsói magyar nagykövetség sajtó- és kulturális tanácsosa, majd első beosztottja.

1975 és 1990 között Lengyelországban éltem, valamiféle szocialista táboron belüli „belső emigránsként". Tolmácsként, fordítóként, szabadúszó újságíróként dolgoztam azokban az években. Ha itthon lettem volna a *Hitel* elindulásakor, biztosan kitűzöm a nemzeti zászlót, hiszen óriási dobásnak tartottam akkor is. Olyannyira, hogy a hadiállapot lengyelországi bevezetése után meginduló, Wojciech Kamiński szerkesztésében megjelenő, nagy, 20-30 ezres példányszámú földalatti lapban, a *Tygodnik Mazowsz*ében – amelynek állandó, magyar ügyekkel foglalkozó munkatársa voltam – írtam is róla: arról, hogy kik szerkesztik, miért nagyszerű dolog, miért fontos. (Megemlítendő, hogy bár korábban építettem kapcsolatokat a „demokratikus ellenzék" képviselői – mint Demszky Gábor, Magyar Bálint, Kőszeg Feri –, illetve a hozzájuk hasonló lengyel vonal, így Adam Michnik között, akkorra, 1989-90-re már sokkal inkább a lakiteleki MDF szellemiségével szimpatizáltam.) Azok, akikkel a *Hitel* szerkesztői, szerzői közül közelebbi vagy távolabbi kapcsolatban voltam – elsősorban Kiss Gy. Csaba, de Bakos István, Kovács István és Csoóri Sándor is –, kapacitáltak, hogy írjak a lapba. Megadták a témát, és jelentkeztem is benne lengyel tematikájú írással.

„A Szolidaritás és a kormány viszonyának az új kormány hatalomra ke-

[14] A szöveg megjelent a *Hitel*ben: Melocco Miklós: Mátyás király emlékműve Székesfehérváron. *Hitel*, 1990/7, 20–21.

[15] Uo. 20.

www.retorki.hu

rülése óta voltak homályos pontjai. A Szolidaritás egységesnek tetsző táborában három, egymástól független központ köré csoportosultak az erők. Walesa köré, ahol igen gyorsan újjáéledtek a szakszervezeten belüli demokratikus viszonyok; az Állampolgári Bizottságok elnöksége és parlamenti klubja köré, ahol ugyan mind élesebb eszmei megosztottság volt tapasztalható, de a társadalom felé és parlamenti fellépéseiben megőrizte egységét; valamint a miniszterelnök személye köré. Természetesen ez utóbbi központnak volt a legnagyobb hatóereje, hiszen a kezében tartotta a tömegtájékoztatási eszközöket, mindenekelőtt a leghatékonyabbat, a televíziót. Ugyanakkor ez volt az a csoport, amelynek a legkisebb volt az identitása a Szolidaritással, hiszen – Mazowiecki szavait idézve – „a kormány koalíciós és nemzeti". Hamarosan kiderült, hogy egy ilyen hármas hatalom nem lehet tartós és összeütközésektől mentes. […]

Mind Wałęsát, mind Mazowieckit érték olyan vádak, miszerint ellentétük személyi jellegű. Ezt sokan el is fogadták mindaddig, míg a lengyel politika színpadán meg nem jelent egy, a kormánnyal szemben már határozott ellenzéki programmal fellépő tömörülés, a Centrum Szövetség, amely különböző pártok, politikai csoportok és közéleti személyiségek föderációjának vallotta magát. 1990. május 12-től, azaz a Centrum Szövetség hivatalos megalakulásának a napjától kezdve nyilvánvalóvá vált, hogy nem két ember, hanem két politikai koncepció versengéséről van szó. A kérdés immár az, hogy melyik irányzat milyen társadalmi támogatásra számíthat a jövőben. Az elmúlt év végén lezajlott köztársasági elnökválasztás eredménye hamarosan megadta rá a választ: Lech Wałęsa került az elnöki székbe – a Centrum Szövetség támogatásával. Mazowiecki kormánya lemondott. […]

Lech Wałęsa köztársasági elnök tanácsadóinak és közeli munkatársainak nagy része a Centrum Szövetség megalkotóiból, vezető egyéniségeinek sorából került ki. Jan Krzysztof Bieleckit, az új miniszterelnököt ugyanaz az ember jelölte a kormányfői székbe, aki annak idején Tadeusz Mazowieckit. A májusban sorra kerülő első szabad parlamenti választásokig nagyon rövid az idő, s az új kormánynak addig a még csak korlátozottan szabad választásokon felállt parlamenttel kell dolgoznia. Ha befolyással akar maradni az ország életére, a Centrum Szövetségnek nemsokára ismét bizonyítania kell: ezúttal nem egy karizmatikus vezető egyéniségnek, hanem magának gyűjti majd a szavazatokat, politikai ellenfelek tucatjaival szállva ringbe. Elgondolkodtató: az első szabad és demokratikus választásokon Lengyelországban egy legendás állampolgári mozgalom, amelynek nevét Szolidaritásként ismeri a világ, valószínűleg nem indul. Vagy mégis? Csak többféle arccal? Hiszen akkor teljesítette küldetését: végre szabadon választ és dönt sorsáról az a nemzet is, amelynek kitartása és hajlíthatatlan szabadságvágya nélkül mi magyarok is lassabban járnánk a demokratikus változások útját.[16]

Tanos Miklós operatőr, rendező

Operatőr, rendező, szerkesztő. A rendszerváltás idején a Magyar Televízió Panoráma c. műsorának munkatársa. Számos önálló filmet rendezett (Cseh Tamás erdélyi koncertjéről, Kallós Zoltánról, illetve az eutanáziáról), legutóbbi kiállításán erdélyi útszéli pléhkrisztusokat mutatott be.

[16] Szalai Attila: A lengyel Centrum Szövetség. Honnan jött, merre tart az a politikai tömörülés Lengyelországban, amely Lech Wałęsát az elnöki székbe juttatta? *Hitel*, 1991/7, 32–33.

archivum.retorki.hu/folyoirat

A Magyar Televízió *Panoráma* című műsorában dolgoztam a rendszerváltás idején. Chrudinák Alajos számos olyan műsort készített, amelyben szerepelt Csoóri Sándor és a „népiek" különböző képviselői. A változások – így a forradalmi események – idején többször nyílt alkalmunk forgatni Romániában, pedig korábban, 1989 márciusától decemberig nem léphettünk az ország területére, *persona non gratá*nak nyilvánítottak bennünket. Már később, 1991-ben készítettünk interjút Bukarestben Mircea Dinescu román költővel a román és a magyar rendszerváltásról, amit aztán Csoóri közölt a *Hitel*ben.[17] *Mit ér az ember, ha magyar?* címmel készítettem egyórás dokumentumfilmet főleg a „hitelesekkel" – Nagy Gazsival például. Meglátásom szerint óriási szerepe volt a népi ellenzéknek a rendszerváltás folyamatában, és sokkal nagyobb szerepet kellett volna kapniuk a későbbiek folyamán is.

„– A románok, látva a televízióban, hogy a magyarok ilyenek, a magyarok ezt csinálják, azt csinálják, nacionalisták, területi követeléseik vannak… Mit gondolnak minderről?

– Sajnos, ez a demagógia, ez a blabla a magyarokról, akik el akarják foglalni Romániát, egy bizonyos társadalmi rétegnél hatásos. Ne felejtsük el, hogy bizonyos szempontból mindannyian egy sötét barlangból jöttünk. A kommunizmus igája alól. Romániában csak egy tévéműsor létezett, mindössze két órás, pártpropagandával tele, mindössze négy-öt napilap létezett, telve pártpropagandával. Nem létezett semmi más, kivéve azt az irodalmat, amely még így-úgy beszivároghatott. Így aztán mit lehet elvárni ezektől az emberektől? […]

– Én megértem, hogy a piacgazdaság nem alakítható ki egyik napról a másikra. Beszélgettünk barátommal Adam Michnikkel és ő azt mondta, hogy a diktatórikus országokat sokkal nehezebb demokratikus országokká változtatni, mint fordítva. Ez olyan, mint amikor egy akváriumból halászlevet készítünk, aztán a halászléből próbálunk akváriumot csinálni. Mi most ebben a halászlében úszunk, és még nem tértünk magunkhoz.

– Az új akvárium hol van?

– Az akvárium nagyapáink emlékezetében él, azokéban, akik közül egyesek meghaltak a Duna-Fekete-tenger csatornánál, akiket a kommunisták gyilkoltak meg. Aztán szüleink emlékezetében, akik éveken át arra kényszerültek, hogy suttogva beszéljenek lakásukban, akik arra tanítottak minket, hogy egy az, amit otthon beszélünk, és más, amit az iskolában mondanak. Ez a kettősség, amit negyven éven át átéltünk, természetesen nyomokat hagy az emberek jellemében. Fel kell ismét fedezzük egymást, professzorainkat, a demokrácia professzorait. Hiába kapunk segítséget Nyugatról, ha mi magunk nem segítünk magunkon. A morálra gondolok, amit meg kellene találnunk a templomokban, az iskolában, az Akadémián. De mint tudjuk, intézményeink szennyezettek, régről, vezetőik a Ceaușescu-i idők lantjának pengetői. A románok meg kellene találják a méltóságukat, amelyet elvesztettünk Ceaușescuékkal. Azért, mert hagytuk magunkat megalázni a diktatúrától."[18]

Összeállította: Dippold Pál

[17] Tanos Miklós: „Ebben a halászlében úszunk…". Beszélgetés Mircea Dinescuval, a Román Írószövetség elnökével. *Hitel*, 1992/2, 34–36.

[18] Uo.

www.retorki.hu

A Hitelek szerepei

Interjú Bíró Zoltánnal és Papp Endrével

Fotó: www.hitelfolyoirat.hu

Az 1988. november 2-án hosszú várakozás után elinduló *Hitel* harminc éve két meghatározóan elkülönülő korszakra osztható. A politikai változások viharait jobban követő, arra reflektáló kétheti lap 1992 júniusában megszűnt, az év szeptembere óta az irodalmat inkább középpontba állító, ám a közéleti érdeklődés elől sem dezertáló havi folyóirat működik. Rovatunkban az 1988 és 1992 közötti főszerkesztőt, a RETÖRKI főigazgatóját, Bíró Zoltánt, valamint a *Hitel*t 1999 óta szerkesztő Papp Endrét kértük a három évtized értékelésére.

Bíró Zoltán: A *Hitel* nem volt mellékszereplő

A *Hitel* folyóirat 1988-ban indult el, de egy nemzeti szellemiségű irodalmi lap indításának terve már legkésőbb a '70-es évek végén megfogalmazódott. Hogyan jellemezhető a korabeli magyar szellemi élet?

Ami akkor történt, és ahogyan történt, mindaz a rendszerváltás kezdeteinek lázában történhetett. Nagy pezsgés jellemezte akkor a szellemi életet, szoros összefüggésben a közélettel, a politikával. A korszak szelleme és követelménye bizonyította, hogy új eszközökre szükség van, és a lehetőségeket magunknak kell kiküzdeni. A lapnak legfőbb értelmét éppen az adta, hogy bele akartunk szólni a közélet alakulásába.

A lapért folytatott küzdelem egyik fontos állomása volt a tizenkilencek levelének megírása 1984-ben. Ennek alapját az Ön *Jegyzetek az MSZMP Központi Bizottsága számára* című dolgozata jelentette, amelyben összegezte a párt politikájának hibáit. Milyen elvárásokkal kezdtek neki a tárgyalásoknak?

Lap indításához akkor mindenekelőtt lapengedély kellett. Mivel a tizenkilencek levelére a hatalom legfelső testületében – egy kivétellel – igenlő döntés született, úgy gondoltuk, hogy a tárgyalások során megnyílhat az út a lapalapításhoz, évtizedes kínkeserves erőfeszítések után. Nem így történt, a lapot akkor még nem lehetett indítani. Így született döntés a Lakiteleki Találkozón 1988-ban arról, hogy a *Hitel*nek meg kell születnie, akár engedélyezik a megjelenését, akár nem.

archivum.retorki.hu/folyoirat

Mire a *Hitel* valóságosan megindulhatott a Németh Lászlóné lakásán való „jelképes megalapításhoz" képest hat év telt el. Az akkorra már érlelődő politikai változások tükrében mennyire lett, lehetett olyan a megvalósult folyóirat, mint amilyennek az alapítók tervezték?

A tervezés során természetesen alakult az elképzelés. A kérdés az volt, hogy elsősorban irodalmi legyen-e, vagy jellegéből adódóan inkább közéleti-politikai. A lap közéletiségét kikerülni sem lehetett, különösen nem a rendszerváltás eseményei és törekvései közepette. Sok volt a hiány a társadalomban, nem volt még olyan fórum, amely lehetőséget nyújtott volna a különféle szellemi és politikai törekvések számára. A *Hitel* ezt a lehetőséget teremtette meg.

A megjelenés időköze már a kezdetekkor és később is vitákat váltott ki. A művelődési miniszter 1983-ban jelezte: a havilapra adott engedély kiadására lát esélyt, Illyés Gyula ugyanakkor ragaszkodott a kétheti megjelenéshez. A lap 1992-es átalakulása kapcsán szintén felvetődött: heti- vagy havilap legyen. Mi volt a jelentősége ezeknek a vitáknak?

A kéthetenkénti megjelenés közbülső megoldás volt. Nem volt olyan huszárosan gyors reagáló, mint a hetilap, sem olyan lomha a közéleti kérdések terén, mint amilyen egy havilap lehetett volna. Az események sodrása és az irodalmi igény együttesen ezt követelte. Később változtatni kellett. A szerkesztőségi többség – velem együtt – a heti megjelenést tartotta megfelelőnek, Csoóri Sándor ezzel szemben inkább havi irodalmi folyóiratot tartott szükségesnek. E kérdésben elég éles vita alakult ki. A *Hitel* anyagi fedezete azonban kimerült, az Antall-kormány pedig nem kívánt olyan lapot támogatni, amely irányultságában nincs összhangban a kormány politikájával.

A Magyar Demokrata Fórum alapítóinak visszaemlékezéseiből azt olvashatjuk ki, hogy az első években, az „alapcsapat" működésekor az esetleges viták ellenére példás összhang uralkodott Önök között. Így volt ez a *Hitel* szerkesztőségében is? A hirtelen lett kettős funkció – egyszerre lapszerkesztő és politikus – inkább akadályt, vagy lehetőséget jelentett? Megosztotta-e ekkor az irodalmi életet, hogy a *Hitel* főszerkesztője egyben politikus is volt?

Valóban példásnak mondható az összhang, úgy 1989 őszéig. Ezt követően a politika kezdte megosztani az egyébként szorosan együttműködő csapatot. Nagy szó, hogy ennek ellenére még 1992-ig élt a *Hitel*, a szerkesztőség működött, csak kisebb viták színezték a szerkesztés mindennapjait. Személyem sem osztotta meg az irodalmi életet, már csak azért sem, mert megoszlott az magától is a rendszerváltás idején.

Milyen forrásból biztosították a lap a pénzügyi kereteit?

A lap eleinte nagy példányszámban fogyott (20 ezertől 60 ezer példányig). Ez és néhány támogató képes volt fenntartani a lapot. Idővel azonban növekedett a kínálat, ez megosztotta az olvasókat, csökkent a példányszám. Ez pedig előre jelezte, hogy a lap kiadásával járó terheket már nem sokáig tudjuk viselni.

A lap szerkesztői gárdája stabilnak mutatkozott. A kisebb személyi változások mellett egy nagyobb átalakítás történt 1990 elején. Megszűnt a szerkesztőség, és kialakították a védnökséget. Mi volt ennek a belső szerkezeti változtatásnak az oka? Hogyan oszlott meg a szerkesztőség a közéleti és irodalmi kérdések preferálásában?

A szerkesztőség túlságosan nagynak bizonyult, de azoktól, akiket tiszteltünk, és akik korábban támogattak bennünket, nem akartunk teljesen megválni. Így alakult meg a védnökség, és maradt egy szűkebb szerkesztőség a tényleges munkára. Komoly vita nem alakult ki a közéletiség és az irodalmi igény képviselői között. A közéletiség, a politizálás rovására az „irodalmibb" beállítódást az írók közül is talán egyedül Csoóri Sándor képviselte.

Hogyan értékeli összességében a *Hitel* szerepét a rendszerváltásban?

Utólag is úgy gondolom, hogy volt jelentősége a rendszerváltás folyamatában. Fórumot adott sokaknak, íróknak, különféle értelmiségieknek, de politikai szervezeteknek is. Ez akkor a demokrácia jelentős feltétele volt, és nagy szerepe volt abban is, hogy megváltoztatta a nyilvánosság szerkezetét. Szép és izgalmas korszak volt ez, melyben a *Hitel* korántsem volt mellékszereplő.

Jónás Róbert – Nagymihály Zoltán

Papp Endre: "Minden gondolatban ott lappang a tradíció"

Milyen személyes, korabeli emlékeket őriz a rendszerváltás viharaiban meginduló *Hitel*lel kapcsolatban? Hogyan találkozott vele először?

A *Hitel* indulásakor, 1988 végén semmi jel nem utalt arra, hogy valamikor is bármilyen kapcsolatba kerülök a lappal. Mátyásföldön dolgoztam az Ikarus autóbuszgyárban vagyonvédelmi előadóként. Az én rendszerváltás-élményem meglehetősen szubjektív. Akkoriban próbáltam a határőrségnél összetört személyiségem darabjait újra összerakni. Mind a sorállományú szolgálatban, mind a szocialista nagyipar egyik „fellegvárában" a bőrömön érezhettem a rendszer teljes tudati, erkölcsi és intézményi válságát. Mind a katonai, mind a vállalati struktúra alávetett és kiszolgáltatott helyzetben tartotta a rendszerébe került embert, ugyanakkor már nem hitt – nemhogy a pártideológiában, de – saját szabályaiban sem. Tragikomikus volt látni a totális értékzavarodottságban kapkodó emberek színeváltozásait, önmentési kísérleteit, önpusztító dacolásait az elkerülhetetlen átalakulással szemben. Mindkét helyen belső megfigyelő szolgálatok működtek, s itt is, ott is áldozatául estem a bajtársias-kollegiális feljelengetéseknek. Még találkozhattam az éppen feloszlatott munkásőrség utolsó tagjaival, akik azt tervezték, hogy megőrzik szervezettségüket egy jövőbeli kedvező fordulat esetére. Parancsnokuk a fülem hallatára jelentette ki a gyárba látogató Pozsgay Imrére mutatva, hogy ő legszívesebben lelőné, mintsem biztonságára vigyázva kísérgesse. Nem is maradtam sokáig a vállalatnál, a következő év nyarán távoztam, hogy egy meglehetősen bizonytalan, de szabad életet élhessek.

A *Hitel*lel először Görömbei András személyében találkoztam személyesen a Debreceni Egyetemen. Ő akkor már a lapnál szerkesztett. Az apropó – mi más irányíthatná egy fiatal figyelmét egy szellemi produktumra?! – az elhíresült *Nappali hold*-féle botrány volt, a Csoóri–Esterházy pengeváltás. Kendőzetlenül feltettem a kérdést a tanáromnak, mit gondol erről, igaz-e, hogy Csoóri antiszemita. Görömbei nem sértődött meg, nem zavart el, hanem türelmesen elmagyarázta a pimasz tájékozatlannak – nekem – az összefüggéseket. Egyenrangú félnek tekintett, ehhez nem voltam akkoriban hozzászokva. Hát, így kezdődött…

A ma megjelenő periodika formailag ugyan másképpen (1992 óta havilapként), ám nevében és szellemiségében vállaltan követi a harminc éve elindult lapot. Mennyiben alakult át a funkciója a ritkább megjelenéssel, a közéleti helyett, illetve mellett hangsúlyosabban irodalmi érdeklődéssel, a rendszerváltó évek távolodásával?

1999 nyarán kerültem szerkesztőként a folyóirathoz. Hét év telt el akkor az átalakulás óta. A szerkesztőségi keddeken a politikai helyzet, a közélet aktuális gondjai mindig terítéken voltak. A kezdeti időkkel való folytonosság teljesen természetes, magától értetődő volt. A célkitűzés eszmeisége mit sem változott: a lapnak hozzá kell járulnia a magyarság szellemi-erkölcsi megújulásához, önismeretének és azonosságtudatának megerősítéséhez. A közelítésmód változott: immár nem a közvetlen politizálásban látták a célhoz vezető utat a szerkesztők, hanem a művelődés segítsé-

archivum.retorki.hu/folyoirat

gével igyekeztek hatást gyakorolni. Lássuk be, kevés sikerrel… Egy folyóirat lehetőségei sokkal korlátozottabbak, mint akár egy kétheti lapé. A folyóirat, s egyáltalán az irodalom olvasása 1990 után visszaszorult Magyarországon. A politizálás szabaddá válásával az irodalom elveszítette azt a funkcióját, hogy tőle várták az „igazság", a hatalmi cenzúra alá eső tartalmak kimondását az olvasók. Csoóri Sándor és szellemtársai hiába igyekeztek az anyanyelvi kompetencia emelésével, a közelmúlt feltárásával, a tudati-lelki deformációk kimutatásával, a magyar népi kultúra gazdagságának és a sorsvállaló irodalmiságnak a felmutatásával, ha a gazdasági, társadalmi és – nem utolsó sorban – kulturális átalakulásban az emberi egzisztencia anyagi, fizikai oldala vált fontossá. Egyszerűen a létfenntartás, vagy másik oldalról a gazdagodás lehetőségének okán. Az identitás felfogásában a nemzeti közösség kulturális és szellemi-lelki összetartozásának tudata, kiszabadulva a háttérbe szorítottságból, immár „csak" egy alternatíva volt. A társadalmi és kulturális különbségek növekedésével a sorsközösség érzése is elhalványult. A szellemi életben a posztmodern értékrelativizmus és identitáskrízis uralkodott el. Egyre merészebbé váltak azok, akik a nemzetek halálának idejét látták elérkezni. S a közös ellenség híján újraéledt a magyar kultúrharc a feltétlen nyugati politikai és kulturális mintakövetés, illetve a nemzeti sajátosságokhoz ragaszkodók között. A *Hitel*t is támadták, sőt kísérletet tettek arra is, hogy a perifériára szorítsák. Ez talán nem sikerült.

Milyen korszakokra osztható a *Hitel* mint irodalmi havilap huszonhat évfolyama? Meglátása szerint kik voltak a legmeghatározóbb személyiségek, akik szerkesztőként, munkatársként, szerzőként formálták?

A folyóirat történetét töretlennek, megszakítatlannak látom. Nincsenek elkülönülő, önálló korszakai. A *Hitel* szellemi folytonosságot képvisel. Ennek magyarázata s egyben következménye is, hogy ez a szellemi műhely olyan alkotók és tudósok gyülekező helye, akik értéktudata harmóniába hozható, akik megértik, és emberileg is tiszteletben tartják a másikat. A generációváltások zökkenőmentesek voltak. Az 1992-es szerkesztőséghez képest teljesen kicserélődött a gárda, de ez a lap lényegében ugyanaz a *Hitel*, mint akkor volt. A *Hitel* szellemi erejét bizonyítja, hogy eszméjéhez minden szerkesztője elkötelezett volt, és ma is az. Senki nem akadt közöttük, közülünk, akik elfordultak volna a folyóirattól.

A lapon minden szerkesztője rajta hagyta szellemi ujjnyomát. A legerőteljesebben az alapító és főszerkesztő Csoóri Sándor és a gyakorlati munka oroszlánrészét mintegy tizenöt évig végző Görömbei András. Az egykori szerkesztők – Nagy Gáspár, Lázár Ervin, Simonffy András, Ágh István, Döbrentei Kornél, Tőkéczki László, Nagy András – mindannyian jelentős alakjai a magyar irodalomnak, képzőművészetnek és tudománynak. Főmunkatársai sorában tudhatta/tudhatja a lap Sütő Andrást, Lászlóffy Aladárt és Tornai Józsefet. Rendszeres szerzőnk Ablonczy László, Kiss Gy. Csaba, Bakos István, Lezsák Sándor, Mórocz Zsolt, N. Pál József. A ma szerkesztősége – Falusi Márton, Léka Géza, Nagy Gábor, Mezei Emese, Tevelÿ Arató György, s grafikusainkat, Pásztor Gyöngyit és Jánosi Nikolettet sem feledve – a legszebb reményekre jogosít a jövőre nézve.

A *Hitel* – ahogy Csoóri Sándor *A visszaszerzés reménye* című nyitóesszéjében is felidézi – egy, a '30-as, '40-es években megjelenő erdélyi folyóirat neve is volt. Most, a harmincadik évfordulón tartott ünnepségen bemutatott kiállítás is hangsúlyosan tért ki az elmúlt három évtized mellett a két világháború közötti erdélyi „elődökre". A szellemi örökség kinyilvánítása mellett ez nyilván egy fokozott szolidaritást jelentett a határon túli (különösen az erdélyi) magyarsággal 1988-ban, a Ceauşescu-uralom legsötétebb időszakában. Mit jelent ma?

A kádárizmus szörnyű öröksége volt a különböző országokban kisebbségi sorsban, illetve emigrációban élő magyarság magára hagyása, s bizonyos esetekben tehertételnek vagy egyenesen ellenségnek tekintése. A *Hitel* kiemelt feladatának tartotta

www.retorki.hu

a magyarság egészére kiterjedő nemzettudat képviseletét, a határon túli magyar művelődést magától értetődően az egyetemes magyar kultúra elidegeníthetetlen részének tekintette. Baráti kapcsolatot ápolunk az 1935 és 1944 között megjelent, önmagát nemzetpolitikai szemleként meghatározó kolozsvári névrokonunk örökségét gondozó Szász István Tassal. A két periodika, a két távoli időket átívelő, összetartozó gondolatiság együtt kapott Magyar Örökség Díjat.

A mai helyzet annyiban más, hogy immár az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai, vajdasági, muravidéki és más magyar kisebbségek kulturális tekintetben, és egyre többen állampolgári jogon is, egyenrangú tagjai a nemzetnek. Nem szorulnak a *Hitel*re semmilyen tekintetben. Megvannak a saját intézményeik és médiumaik. A *Hitel* ettől függetlenül egyedül emelte fel a szavát a folyóiratok közül a gyászos kimenetelű, kettős állampolgárságról szóló népszavazás erkölcsi botránya miatt. Mi voltunk azok is, akik az erdélyi autonómiatörekvéseknek, a magyarság kulturális értékőrzésének, illetve megújulásának, önszerveződésének, megmaradásának esélyét tárgyaló írásoknak mindig helyet adtunk. A megvalósult kettős állampolgárság tapasztalatairól is közöltünk összeállítást. Utóbbi esetben már keserűen tapasztaltam, hogy a határon kívüli magyarság felkért képviselői nem egy esetben válaszra sem méltattak. S az is nehezen észrevehető – a kevés kivételtől eltekintve –, hol és milyen gyakran szólalnak fel például az erdélyi magyar írók az autonómiáról. Sokszor azt látom, hogy éppen Kolozsvárról vagy Marosvásárhelyről jönnek a nemzeti eszmét lesajnáló legradikálisabb vélemények. Attól tartok, hogy nemcsak Magyarországon sérült a nemzeti tudat, hanem a környező országok magyarjainak egy részében is. Azt hiszem, fel kell hagyni a kisebbségi sorsban élő magyarok propagandisztikus idealizálásával, s annak kell őket tekinti, amik: heterogén, többféle életforma és beállítódás mentén tagolt anyanyelvi és kulturális közösségnek.

A *Hitel* eredetileg a magyar szellemi élet különböző csoportosulásainak helyet kívánt biztosítani, ám a meginduló – vagy inkább újjáéledő – szellemi-politikai csatározások hamar szűkítették a lapban megjelenők körét. Hogyan látja a *Hitel* hely(zet)ét a mai magyar irodalomra tekintve?

A mai magyar irodalom megítélése összetett kérdés. Társadalmi súlyát tekintve ritka nehéz helyzetben van. Szűk a szépirodalom-értők és -kedvelők köre. Kulturális reprezentációja nem egyszer nem több mint megunt formák és kiüresedett klisék tartalmatlan ismétlése. „Szakmai" képviselete személyfüggő, néha még az is előfordul, hogy hozzáértő, avatott kezekbe kerül, általában azonban nem ez a helyzet. Az irodalmi intézményrendszer finanszírozhatósága kiszolgáltatott a hatalmi viszonyoknak. Megosztottsága, a modern irodalom megjelenése, a 18. század vége óta természetes állapota a magyar irodalomnak. Ez tehát nem megoldandó probléma, hiszen ez az állapot a múlt tekintetében a nemzeti szempontrendszer árnyalt differenciáltsága által felülírható: az egymással vetélkedő irányzatok, szemléletek és poétikák egyaránt a magyar művelődés részei. A nemzeti önkép kulturális tekintetben nem lehet homogén, lehetnek olyan elemei, amelyek nem nyerik el mindenki tetszését, de a „miénk". Új fejlemény, hogy a legutóbbi időben egyre hangosabbá vált az esztétikai megítélést a politikai szembenállás logikája alá rendelni akarók hangja. A hierarchia azonban éppen fordítva áll fenn: az ízlés áll fölötte a politikai állásfoglalásnak. Az ízlés ugyanis szorosan összefügg a kulturális azonosságtudattal. A nemzeti kulturális identitás szakadatlan történés, mindig ott munkál benne a hagyomány tapasztalata és az arra való visszahatás is. Ami ma politika, az holnap már történelem, nem saját természete alapján befolyásolja a jövőt, hatása alapvetően kulturális mintázatként – elvek, eszmék, magatartásformák ütköztetéseként – él tovább. Nem tudom, hányan vették már észre, hogy egy átesztétizált társadalomban élünk. A politikai választásban is fontosabb a tetszés meghódítása, mint a programok és ideológiák – lásd a populizmus térhódítását. Világunk a kenyér és cirkusz valósága, az elvont elveknek nincs sok esélyük a népszerűségre.

archivum.retorki.hu/folyoirat

Mi lehet a *Hitel* helye ebben a szituációban? Egyrészről a totális médiamanipulációval szemben egy „másik" valóságról való híradás. A hatalmi, pénzügyi érdekeket szolgáló, érdekelvű realitás-szimulációval szemben védeni a kulturális azonosságtudatot, megőrizni a nemzeti művelődési hagyományt, a kiművelt értékítélet méltóságát. Mindemellett rá kell ébresztenünk az önfeladó, önmaguk manipulációját nemcsak tűrő, hanem kívánó embertársainkat a létezés magasabb valóságára. Ez részben maga a nyers, illúziótlan, a szenvedésnek kiszolgáltatott élet, amely elől úgyis hiába menekülnek, mert előbb-utóbb utoléri őket, részben az emberi egzisztencia örök filozófiai kérdései, melyek érvényességét nem vonhatja kétségbe semmilyen biológiai, genetikai nemesítés vagy mesterséges intelligencia térhódítása.

A lap szerkesztőségében az utóbbi években egyre több fiatal is megjelenik és „szárnyait bontogathatja". A globalizáció, a digitalizáció és egyéb hasonló fogalmakkal leírható korszakunkban hogyan látja a mai ifjú nemzedékek viszonyát az irodalomhoz?

A *Hitel*ben folyamatos a megújulás, nemcsak szellemi értelemben, hanem a generációk egymást követő sorában is. Ez a lap egyértelmű sikere. Ha elgondolom, hányszor sajnálták már le, hányszor képzelték elöregedését, magára maradását, rosszakaróink hiábavaló reménykedésének kudarcát konstatálva, máris jó kedvem támad. Nos, jelenleg a szerkesztők átlagéletkora 42 év, legfiatalabb társunk még meg sem született a *Hitel* indulásakor. Vannak egészen fiatal szerzőink, nemcsak szépírók, hanem pályájuk elején álló tudósok is. Igyekszünk lépést tartani a változással, hiszen lehet bármilyen nemes egy hagyomány, ha a jelenben életképtelennek bizonyul, elfelejtik.

Mára az irodalom egy-egy szelete levált a tekintélyelvű ízlésről. A fiatalok irodalmi önszerveződései – de akár az idősebbeké is – esetenkénti és trendenkénti változataikban nem akarnak megfelelni az intézményes esztétikai ítéletnek. Ehhez szabadságuk és lehetőségük van, de ezen az úton a *Hitel* nem akarja követni őket. Mi éppen a szépség, a tudás, az erkölcs és az azonosság összefüggését akarjuk megérteni a hagyomány tükrében. Azt hiszem, a fiatalokat az irodalomban az önkifejezés korlátlansága és az azonosságuk megjelenítésének szabadsága érdekelheti legjobban. De megsúgom nekik: bármennyire is eredetinek és zabolázhatatlannak vélik magukat, minden gondolatukban ott lappang a tradíció, ha tudnak róla, ha nem. Amennyiben ezt megértik, ráébredhetnek a *Hitel* erkölcsi hitvallására: kulturális összetartozásunk önszemléletünk nélkülözhetetlen része, ezért ragaszkodnunk kell hozzá.

Nagymihály Zoltán

Bíró Zoltán (Budapest, 1941) irodalomtörténész. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett egyetemi diplomát, doktori fokozatot pedig a szegedi József Attila Tudományegyetemen. Kandidátusi disszertációját 1994-ben védte meg a Magyar Tudományos Akadémián *A „harmadik út" és az 1945 utáni Válasz gondolatköre* címmel. Szegeden a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán tanított közel húsz éven át 20. századi magyar irodalomtörténetet. Politikai pályafutása a Magyar Demokrata Fórumhoz kapcsolódik, melynek alapítója, 1989-ben pedig ügyvezető elnöke volt. E mellett 1988 és 1992 között a *Hitel* című kéthetente megjelenő irodalmi és társadalmi, politikai lap főszerkesztője volt. Legfontosabb kutatási területe Ady Endre költészete és a 20. századi magyar irodalom, elsősorban történeti- eszmetörténeti vizsgálata, különös tekintettel a népi írók mozgalmára. A 2013-ban alakult RETÖRKI főigazgatója.

Papp Endre (Szeghalom, 1967) író, irodalomtörténész, szerkesztő. 1997-ben végzett a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar szakán. 1998-tól a *Szépirodalmi Figyelő* főszerkesztője, 1999-től a *Hitel* szerkesztője, felelős szerkesztője, majd főszerkesztője. Tanulmányai, kritikái, esszéi különböző irodalmi folyóiratok hasábjain láttak napvilágot, több önálló és szerkesztett kötete jelent meg. Munkásságát többek között a Tokaji Írótábor díjával és Tamási Áron-díjjal ismerték el.

Dokumentumok a Hitel hőskorából

Rendszerváltó és Archívum rovatunkba ezúttal a meginduló *Hitel* folyóirat hőskorából válogattunk dokumentumokat. Emlékezetes, hogy a lap milyen hosszú várakozás után kapta meg a működési engedélyt a rendszerváltó évek viharában. A harmincadik évfordulón az akaratkinyilvánítást tekintve már közelebb vagyunk a negyvenedikhez: az 1982 novemberében Németh Lászlónénál összegyűlő illusztris társaság tagjai hosszú vita után Illyés Gyula gesztusával fejezték ki, hogy terveiket komolyan gondolják. Illyés a Németh-családnak hozott nemrégen nyomdából kijövő kiadvány – *Illyés Gyula élete képekben* – első oldalára karcolta fel: „Midőn a *Hitel*t megalapítottuk". Az alatta sorakozó huszonkét aláírás – Németh Ella, Kiss Ferenc, Csoóri Sándor, Czine Mihály, Sinkovits Imre, Sütő András, Ablonczy László, Domokos Mátyás és a többiek – a nemzeti értelmiség színe-javát képviselték.[1]

Gyakorlati tettekre csak a rendszerváltás sodró éveiben, már jóval Illyés halála után kerülhetett sor. A *Hitel* kérdése az első lakiteleki találkozón is szóba került – itt Bíró Zoltán későbbi főszerkesztő a vitában hangsúlyozta: nem a „népi tábor" lapjáról lenne szó, hanem egy minden tiszta szándékú *magyar demokrata*nak lehetőséget nyújtó fórumról –, a másodikon pedig már a lap engedélyezését is bejelenthették.

Dokumentumaink a kezdeti idők elméleti és gyakorlati cselekvését is meg kívánják mutatni. Bíró Zoltán 1988. februári összefoglalója egyszerre érzékelteti a tervezett lap szellemi programját (a világon bárhol élő magyarság szellemi-erkölcsi erejét összefogó, a társadalomi reform ügyét képviselő, az 1945 utáni *Válasz* szellemi hagyatékát őrző folyóirat), illetve a gyakorlati teendőket. Különösen érdekes a kezdeti, néhány hónappal a valós indulás előtti tervek szerinti rovatstruktúra és szerkesztőségi összetétel megvizsgálása. [1. dokumentum].

Egy lapnak persze – még ha akkora igény is mutatkozott rá, mint az első években több tízezres számban elkelő *Hitel*re – mindig szüksége van a „reklámra", tevékenysége szélesebb közösség előtti bemutatására. Erre ad jó példát a kiadó *Hitel*ről nyújtott tájékoztatója [2. dokumentum], illetve egy pécsi Hitel-estre szóló korabeli meghívó, ahol a résztvevők a szerkesztőség munkatársaival találkozhattak [3. dokumentum]. Szintén a három évtizeddel ezelőtti kort jól bemutató dokumentum a főszerkesztő kérése a Teréz Távbeszélő Üzemhez, amelyben telefon fővonalakat kér a *Hitel* és a Magyar Demokrata Fórum Ó utcai székházába [4. dokumentum]. A gyakorlati szerkesztés folyását pedig a lapszerkesztőnek, Dippold Pálnak küldött szerzői levél ábrázolja [5. dokumentum].

Jónás Róbert – Nagymihály Zoltán

[1] Dr. Lakatos István leírása az eseményről olvasható a *Hitel* honlapján: http://www.hitelfolyoirat.hu/midon-hitelt-megalapitottuk (Utolsó letöltés: 2018.12.07.).

A "Hitel"

Olyan folyóiratot tervezünk, amelynek elsőrendü célja a világban bárhol élő magyarság/itthon, kisebbségben, szórványban; szocialista országokban vagy nyugaton/ szellemi, erkölcsi erejének összefogása, amennyire erre egy folyóirat egyáltalán képes lehet. A lap szerkesztésében ~~tánysszemx pontnemxérvényesülhet~~ mindenek előtt az érték, a minőség, a humánum és a nemzet sorsa iránti elkötelehettség szempontjainak kell érvényesülnie.

A lapnak szolgálnia kell a társadalmi reform, a magyar társadalom demokratizálásának ügyét; a magyarság önismeretét és öntudatának fejlesztését; a magyarság szellemi kapcsolatainak erősitését más népek/elsősorban középeurópai népek/ jeles személyiségeivel és alkotó közösségeivel.

A szerkesztésben törekedni kell a mindenkori legfontosabb nemzeti-társadalmi ügyek felkarolására, az élő közérdekü kérdések és lehetséges válaszok, megoldási módok publikálására, korrekt és a lap szellemi arculatának megfelelő vitaszellem kialakitására.

Helyet kell adni a lapban az elmélyült, elemző igényü/tanulmány, esszé/, a szépirodalmi, valamint a gyors reagálásra képes, érdekes, szemléző, biráló, vitázó, rövidebb terjedelmet igénylő müfajoknak/publicisztika, szemle, kritika, vitairat, hirek,stb./. Mindezt rugalmas, szükség esetén könnyen alakitható rovatrenddel kell megvalósitani, melyben sosem a rovat határozza meg a tartalmi követelményeket, hanem mindig forditva.

A szerkesztés alapelveit döntően nem befolyásolhatják sem nemzedéki, sem müfaji korlátok vagy szempontok.

A Hitel szerkesztése során az 1949-ben megszüntetett Válasz szellemi hagyatékának mai, korszerü, az egész magyarság sorsára tekintő folytatását kell szem előtt tartani!

1. számú dokumentum: 1988.02.22: Bíró Zoltán későbbi főszerkesztő egy korai tervezete a *Hitel*ről. Rendszerváltó Archívum, Lakitelek.

www.retorki.hu

A szerkesztőség

Főállásban: éves bérköltség kb: 7ooooo Ft

1. főszerkesztő
2. főszerkesztő helyettes
3. főmunkatárs /egyben a Szerkesztő Bizottság elnöke/
4. szerkesztőségi titkár
5. technikai szerkesztő/egyben a kft.egész kiadói munkájára is!/
6. gépiróné/adminisztrátor/

Tartós megbizás alapján: éves bérköltség kb: 3ooooo Ft

5 rovatvezető a bérkeret terhére

---

3 irói önálló rovat a honoráriumkeret terhére 2ooooo Ft

Éves összköltség a bérkeret terhére, kb: 1 millió Ft

" " a honor.keret " " : 2oo ezer Ft

A könyvkiadói részlegnél, főállásban:

1. irodalmi vezető
2. gépiróné

Éves bérköltség kb: 24ooooFt

+ Az éves bérköltségek hozzávetőleges adatainál a különféle adóterhekkel/"bruttósitás"/ vállalati és személyi adózás,stb./ nem számolhattam; mint az egészet, ezt a tételt is az uj helyzetnek megfelelően, a gazdasági szakszerüség jegyében kell ismét áttekinteni.

archivum.retorki.hu/folyoirat

A szerkesztőség legfontosabb tárgyi feltételei az induláskor:

- Legalább 3 megfelelő nagyságu irodahelyiség: 2 a folyóiratnak
  + mellékhelyiség (mosdó) 1 a könyvkiadónak

  Ezek közül szerencsés volna egy olyan helyiség, amely a szerkesztő bizottság üléseinek megtartására is alkalmas.

/ A nyomda helyigényét majd a gépsortól és a munkaerők számától függően, hozzáértő szakembernek kell meghatároznia./

- A kiadóval együtt 8 főállásu munkatárs számára iróasztal, székkel.
- Iratszekrények a kéziratok, majd a szerkesztőségnél maradó lappéldányok tárolására.
- Minden helyiségbe egy-egy dohányzóasztal, két-három fotellal, vagy kisebb tárgyalóasztal, székekkel.
- Legalább 3 irógép/ebből lehetőleg 2 villanyirógép/
- Irodaszerek: géppapir, indigó, boritók, dossziék, keményfedelü dossiék,stb.
- Minden helyiségbe egy telefonkészülék, legalább egy városi vonal az egész szerkesztőségnek.
- A másodlagos, kevésbé jelentős tárgyi feltételek megterentésére már menet közben is sor kerülhet, az anyagi lehetőségek szerint.
- A későbbiekben valószinüleg szükség lesz egy Telexre és egy kis teljesitményü gyorsmásolóra.

www.retorki.hu

A szerkesztő bizottság/vagy: a Hitel munkaközössége/:

A szerkesztő bizottság összetételében tükrződnie kell a lap irodalmi, történelmi, társadalompolitikai jellegének, szellemi irányultságának, valamint annak, hogy hosszu előtörténetében kik vállaltak valamilyen formában kezdeményező szerepet.

A szerkesztő bizottság tagjai:

Benda Kálmán, Bihari Mihály, Biró Zoltán, Cseres Tibor, Csoóri Sándor, Csurka István, Czine Mihály, Domokos Mátyás, Fekete Gyula, Für Lajos, Gombár Csaba, Sánta Ferenc, Szabad György

A szerkesztő bizottság elnöke: Csoóri Sándor

A szerkesztő bizottság tagjai/elnöke/ nevét minden lapszámon, mindig ugyanazon a helyen fel kell tüntetni.

A szerkesztőség:

Főállásban: Csoóri Sándor/a szerk.bizottság elnöke, főmunkatárs/
Biró Zoltán/főszerkesztő/, Nagy Gáspár/főszerkesztő helyett
Márton Gyöngyvér/szerkesztőségi titkár/, továbbá: technikai szerkesztő és gépirónő/a személyek kiválasztása később/.

Tartós megbizás/mellékállás/formájában a rovatok vezetői:
Alexa Károly, Bakos István, Csengey Dénes, Csurka István, Fekete Gyula, Für Lajos, Kiss Gy Csaba, Lezsák Sándor

A könyvkiadó vezetője/irodalmi vezető/: Domokos Mátyás
+ gépirónő

Az egész vállalkozás/a teljes üzem/ számára szükséges lesz: jogász, gazdasági szakember, müszaki szakember, hivatalsegéd alkalmazására is!

archivum.retorki.hu/folyoirat

9. Önálló irói rovat- jegyzetek, irói publicisztika/3-4 vagy 5-6 flekk/

10. " " " " "

Csurka István

Fekete Gyula

A határainkon kivül élő magyarság ügyeinek és szellemi teljesitményeinek képviseletét nem külön rovatokban, hanem a lap egészében kell érvényesiteni, ugyanazon az elvi alapon, ahogyan az itthoniakét, ezzel is jelezve a természetes együvé tartozást. Ez alól csak az általános, az elemző, vagy jelentős kisebbségpolitikai irások legyenek kivételek annyiban, amennyiben ezt mint sajátos kérdéskört a Sorskérdések rovatban külön kell megjeleniteni.

A lapban merev rovatrend nincs! A társadalmi igény, a céljaink és az irások szinvonala az elsődleges rendező elv minden lapszám szerkesztésében. A rovatok ehhez képest csak rugalmas kereteket nyujtanak a mindennapi munkához, egy két hetenként megjelenő lap tervezéséhez és a lapszámok áttekinthetőségéhez.

A lap hirdetéseket is vállal. Ezt azonban nem sorolhatjuk a rovatok rendjébe. A hirdetések aránya és jellege a folyóiraton belül, még menet közben alakul, de az természetes, hogy elsőbbséget élvez maga a KFT. és annak részvényesei.

www.retorki.hu

A Hitel rovatrendje

1. Szépirodalom - vers, novella, dráma, folytatásos regény a beérkező művek szinvonalától függően, megfelelő arányban elosztva a lapszám teljes terjedelmén belül.

2. Sorskérdések- esszé, tanulmány, publicisztika a magyarság egészét és egész sorsát érintő fontosabb nemzeti-társadalmi kérdésekről/népesedés, környezet, egészségügy, kisebbség, stb./

3. Magyar reform - nagyobb, átfogó tanulmányok, interjuk, riportok elsősorban a politika, a gazdaság és általában a társadalmi reform ügyeiről. Szerkesztői: főszerkesztő-főszerkesztő h.

4. Nemzet és hagyomány- esszék, tanulmányok a történelem, a művelődéstörténet, a néprajz, stb.; a nemzeti hagyományok, a nemzeti tudat tárgyköréből.

Für Lajos

5. Művelődés, oktatás, tudomány- változatos műfaju és terjedelmü irások a kulturális intézményrendszer, a kulturális politika, a tudománypolitika, a tömegtájékoztatás, az oktatásügy, stb. területeiről.

Dakos István

6. Kritika - irodalom, irodalomtörténet, szinház, film, stb. kizárólag a mü vagy a jelenség fontossága szerint válogatva, minden protokollt mellőzve.

Alexa Károly

7. Közép-és Keleteurópa - szellemi kapcsolatok az európai környezettel; egy-egy fontosabb, európai jelentőségü vagy magyar vonatkozásu irás tőlük, vagy róluk. Kapcsolatszervezés.

Kiss Gy. Csaba

8. Szemle, kommentár, vita - gyors, ugyszólván napi reagálások/napilap, hetilap, rádió, televizió, stb./

Csengey Dénes

8. HITEL-hirek - a magyarság fontosabb közéleti-kulturális hirei röviden. /ennek keretében: események, egyesületek, Bethlen Alapitvány, szerkesztőségi hirek, stb./A lap külső szervezése a magyarságon körében.

Lezsák Sándor

archivum.retorki.hu/folyoirat

Néhány fontosabb adat a Hitel inditásához:

Alapitója és kiadója, egyben sokszorositója is: a most alakuló Kft.
Tárgyköre: irodalom, társadalom, kritika
A megjelenés gyakorisága: két hetenként; évi 24 szám
Formátuma: A/4 /A Heti Világgazdasághoz hasonló/
Oldalszáma: 6 szerzői iv /kb.96 oldal/
Példányszáma: induláskor 2oooo/de megfontolandó ennél nagyobb példányszám már az indulás pillanatában!/
Példányonkénti eladási ára: 38 Ft
Előfizetési dija: évi 912 Ft/ megfontolandó lenne itt kedvezményt adni, esetleg évi 8oo Ft/~~értékben~~
A papir tervezett minősége: beliv: 62 gr.képregény
borító: 25o gr. PT/RB
Egy megjelenés papirszükséglete: 4,6 tonna /hazaiból/
borítóra: 1/2 tonna
Éves megjelenés papirszükséglete: 111 tonna /irónyomó/
A sokszorositás módja: ofszet rotációs /?/
Nyomdaköltség: 4 millió 512 ezer
Papirköltség: 4 millió 128 ezer
Honorárium: 1 " 2oo "
Bérköltség: külön lapon, a szerkesztőségnél feltüntetve/kb 1 millió/
A bér közterhei: kb 3-4oo ezer
Szerkesztőségi költség: 24o ezer
Terjesztési költség: 5 millió 664 ezer
Egyéb költség: 24o ezer
Összes költség a korábbi terv szerint: 16-17 millió
Lapárbevétel: kb 18 millió + hirdetések bevétele/kb 4-5oo ezer/
Nyereség: kb 1-1,5 millió

! Az uj feltételek szerint, uj elhatározások esetén az egészet ujra kell számolni/pl: nyomdaköltség, példányszám, papir, stb/!

www.retorki.hu

Nyomdai géprendszer

Erre a feladatra megfelelő szakembert kell felkérni, hogy alternatív megoldásokkal a lehető legolcsóbb és ugyanakkor legkorszerűbb megoldásokat leirja, számitásba véve a gépsorok hazai alkalmazhatóságát/papirminőség, szerviz,stb./. Az itt felsorolt javaslat egy mostanában készült szakmai tervtanulmányból való, amely egy nyomdai középüzem igényeit tartalmazza, folyóiratra, könyvre és igényes propaganda anyagokra. Az összeg és a létszámigény azonban itt eléggé magasnak tünik.

1. fényszedőrendszer/CRTronik-340,softwarekkel/	3,5 mill.Ft
+ előhivógép/~~xxxxxx~~Lüth Super Speed 435/	330 ooo Ft
2. Foto eredeti feldolgozásra/Comograph dobszkenner/	1,5-3 mill. Ft
3. Kétdrb montirasztal/á 40000Ft/	80000Ft
4. Lemezmásoló	250-300000Ft
5. Próbanyomógép	500000 Ft
6. Kétszinnyomógép/Heidelbergi A/2/	4-6 mill.Ft
7. Teljes kötészet	3-4 mill.Ft
A teljes nyomdai üzem gépköltsége tehát,kb:	15-16 millió Ft

A teljes nyomdaüzem müködtetéséhez a tervtanulmány szerint kb 20-25 fő beállitása szükséges.

archivum.retorki.hu/folyoirat

— / —

A Kft részvevői/csak szellemi tőkét képviselő magánszemélyek/:

Csoóri Sándor /Budapest,II.Keleti Márton u. 38.Tel: 15o-752/

Csurka István/Budapest,1126 Böszörményi ut 4. Tel:562-838/

Domokos Mátyás/Budapest,1o85 Somogyi Béla u. 24. Tel: 143-61o/

Fekete Gyula/Budapest,V.Kecskeméti u.6. Tel:376-155/

Für Lajos/Budapest,VII.Damjanich u.42. Tel:429-493/

Lezsák Sándor/Lakitelek,6o65, Szikra 272./

Bir[illegible] Zoltán/Budapest,1o68 Rippl Rónai u.18. Tel:129-36o/

Bp. 1988. II. 22.

www.retorki.hu

A HITEL ről

Egy évtized kínos-keserves vajúdása után születik meg most a HITEL. A lap, melynek gondolatához, tervéhez a magyarság akkor még élő és alkotó klasszikusa, Illyés Gyula adta a nevét. A lap, mely szándékaink szerint november első napjaiban hallatja először a hangját abban a reményben, hogy attól kezdve folyamatosan szólhat majd sokakhoz, egyre tisztább, egyre világosabb szavakkal: magyarul magyarokhoz. HITEL címen, az írott szó hitelével és hitelének erejével szeretnénk részt venni sorsunk alakításában, a szellemi haza építésében. Szeretnénk folytatni, mai igények és mai követelmények szerint azt, ami a Válasz megszűnésével annak idején abbamaradt. Szolgálni akarunk: magyarságot és emberséget együtt, egy nemzetet és emberiséget szétziláló, embereket és népeket próbáló század utolsó éveiben. Hisszük, hogy az „ötágú síp" is szebben szólhat, mint öt síp külön-külön. Mint ahogy hisszük azt is, hogy irodalom és kritika, tudomány és művészet, erkölcsi és politikai gondolat ugyanannak az emberi szellemnek más-más megnyilvánulásai, megjelenhetnek tehát együtt is, ugyanannak a lapnak a hasábjain.

Ez hát a szándék, a szerkesztőké és mindazoké, akik az idők során türelemmel vagy türelmetlenül, de várták és segítették ennek a lapnak a létrejöttét. A megvalósulás minősége a szerzők, az olvasók és a szerkesztők együttműködésén és közös akaratán múlik majd. A HITEL az egész magyarság szellemi műhelye szeretne lenni, határon innen és túl! Kéthetenként megjelenő, független irodalmi, társadalmi, kritikai lapként — a szépirodalommal együtt — írásokat közöl a politika, a kultúra, a gazdaság, tehát a teljes magyar közélet bármely területéről és bármely kérdéséről, ha az a magyarság létét közelről érinti. Móricz Zsigmond egykor így fogalmazta meg a Kelet Népe jelszavát: „Hagyd a politikát, építkezz!" Mi itt és most, őt utánozva csak ennyit írhatnánk jelszóként a HITEL címlapjára: ÉPÍTKEZZ!

A szerkesztők

itt levágandó

Alulírott megrendelem ..... példányban a Hitel című, kéthetente megjelenő független irodalmi, társadalmi, kritikai lapot.

név: .....

cím: .....

személyi szám: .....

Gyál 88-278

ISIS KULTURÁLIS KISSZÖVETKEZET

EÖTVÖS KIADÓ

kiadásszervezésünkben megjelent:

Varga Csaba: Ne hagyjuk magunkat! (esszék)
Gulay István: Alföldi Antikrisztus (kisregény)
Lakatos Vince: Krónika a kun pusztákról (szociográfia)
Buda Ferenc: Évgyűrűk bilincsei (prózai írások)

saját kiadásunkban olvasható:

Gulay István: A csikótűzhelytől az atommáglyáig (regényes életrajz)
Hősök tere, 1988. június 27. (dokumentumfüzet)
Köteles Pál: Búcsú Erdélytől (regény)
Furmann Imre: Lendületlenül (versek)

a következő hónapokban egyebek közt kiadjuk:

Csoóri Sándor Breviárium
Lakitelek '87 (jegyzőkönyv)
József Attila: Nagyon fáj (reprint)
Sinka István: Publicisztikai írások
Salamon Konrád: Harmadik út (tanulmány)
Kamarás István: Megjelöltek (regény)
Bíró Zoltán: Népi gondolat (esszé)
Eötvös József: Parlamenti beszédek
Kiss Benedek: A világ örökbefogadása (versek)
Masszi Péter: Éjszakai horgászat (novellák)
Ady Endre: Új versek (reprint)
Reform '88 (reformkoncepciók)

Gyál 88-278

archivum.retorki.hu/folyoirat

HITEL

független, irodalmi, társadalmi, kritikai lap
megjelenik évente huszonnégyszer

felelős kiadó: ISIS Kisszövetkezet Eötvös Kiadója
szerkesztőbizottság elnöke: CSOÓRI SÁNDOR
főszerkesztő: BÍRÓ ZOLTÁN
főszerkesztőhelyettes: ALEXA KÁROLY

szerkesztőség: Bakos István, Csengey Dénes, Csurka István,
Dippold Pál, Fekete Gyula, Für Lajos, Kiss Gy. Csaba,
Lezsák Sándor, Nagy Gáspár, Varga Csaba

Kérjük mindazokat, akikhez szórólapunk eljutott,
mutassák meg barátaiknak, ismerőseiknek.
Támogassák előfizetésükkel lapunkat, szándékainkat.

A mellékelt megrendelőlapot (vagy az ezt pótló levelet)
borítékban küldjék el az Eötvös Könyvesbolt és Könyvszolgálat
címére: 1093 Budapest, Szamuely u. 41.
Jelentkezésüket a postához továbbítjuk.

itt levágandó

Feladó neve: .....

EÖTVÖS Könyvesbolt és Könyvszolgálat

Budapest IX.,
Szamuely u. 41.
1093

EÖTVÖS KIADÓ ÉS KÖNYVSZOLGÁLAT

Az Eötvös Kiadót 1988-ban alapította az ISIS Kulturális Kisszövetkezet. Célja, hogy megjelenéshez segítse a haza és a nemzet iránt felelősséget érző írókat, költőket; mindazokat, akik népünk szellemi gyarapodását kívánják szolgálni.

Eötvös Józsefet nem véletlenül választottuk névadónknak. Az ő, egyszerre hazában és haladásban gondolkodó, országjobbító törekvésének szeretnénk őrzői, folytatói lenni. Terveink közt ezért szerepel az, hogy közös vállalatot (kft) hozunk létre Püski Sándorral, a népi írók hajdani kiadójával, akinek New York-i cége jelenleg a nyugati félteke legnagyobb magyar könyvterjesztője.

Könyvesboltunkban a kiadónknál megjelentetett valamennyi mű kapható, illetve megrendelhető, ideértve az Eötvös Kiadó Hitel című kétheti irodalmi, társadalmi, kritikai lapját. Polcainkon emellett megtalálhatók az Állami Könyvterjesztő Vállalat által forgalmazott könyvek, s természetszerűleg árusítjuk a hozzánk hasonló újonnan létrejött kiadók könyveit is.

*

EÖTVÖS Könyvesbolt és Könyvszolgálat
1093 Bp. IX., Szamuely u. 41.
Nyitva tartás: 10 órától 18 óráig.
Szeretettel várjuk boltunkba!
Könyveinket utánvétellel is megrendelheti!
Érdeklődő leveleire gyorsan válaszolunk!

www.retorki.hu

MAGYAR DEMOKRATA FÓRUM
PÉCS-BARANYAI SZERVEZETE
7601 PÉCS PF 418

M E G H I V Ó

A Magyar Demokrata Fórum helyi szervezete és a Doktor Sándor-Zsolnay Művelődési Ház tisztelettel meghivja:

A H I T E L - E S T

című programjára.

Meghivott vendégek:

ALEXA KÁROLY

CSOÓRI SÁNDOR

CSURKA ISTVÁN

LEZSÁK SÁNDOR

A HITEL című független irodalmi, társadalmi, kritikai lap munkatársai.

A program helye:

A Doktor Sándor-Zsolnay Művelődési Ház, Pécs, Felsővámház utca 72.

Időpontja:

1989 február 16.-án, csütörtökön 18 óra.

3. számú dokumentum: 1989.02.16.: Meghívó egy pécsi Hitel-estre.
Rendszerváltó Archívum, Lakitelek.

archivum.retorki.hu/folyoirat

HITEL
szerkesztősége

1011 Budapest, Corvin tér 8.
Levélcím: 1251 Bp. Pf. 52.
Telefon: 151-348, 159-657/Hitel

Budapest, 19 89.03. 06.

Teréz Távbeszélő Üzem
Burján Péter üzemvezető részére
Bp. Pf. 75. 1388

Tisztelt Burján Ur!

A Magyar Demokrata Fórum és a Hitel szerkesztőségének a VI. ker. Tanács az Ó utca 8-10. számu házat jelölte ki székháznak. Fenti épületben feladataink ellátásához 4+1 telefon fővonalra lenne szükségünk.
A 4 fővonalat a későbbiekben PBX sorozattá szeretnénk tenni és alközpontbankeresztül üzemeltetni. A +1 azaz az ötödik fővonalat CANON 23o Telefax üzemeltetésére használnánk, ezért feltétlen szükséges, hogy ez ARF vonal legyen!

Kérésünk mielőbbi teljesitését várva

Tisztelettel:

Biró Zoltán

MAGYAR DEMOKRATA
FÓRUM
6065 LAKITELEK PF.24.

Für Lajos

ITI propaganda

4. számú dokumentum: 1989.03.06.: Bíró Zoltán főszerkesztő telefonvonalat kér az Ó utcai MDF és Hitel-székházba. Rendszerváltó Archívum, Lakitelek.

www.retorki.hu

Dippold Pál
szerkesztő
Budapest
HITEL Szerkesztőség

Tisztelt Dippold Pál!

Nagyon köszönöm, hogy írásomat közlik. Külön köszönöm, hogy a szerkesztését elvégezte. Megszabadította egy csomó felesleges sallangtól. Jóval tömörebb és célratörőbb lett. Kitűnő munkát végzett, semmi gondom vele. Kisebb javításoktól eltekintve, szinte úgy küldtem el, ahogy befűztem és megírtam a gépen "egyszuszra". Az ilyen típusú írás kicsit hasonlít a versíráshoz. Az egyszeri hevületben addig dolgozik rajta az ember, amíg minden gondolat meg nem születik. Mint a vulkán, a tűz mellett a salak is a felszínre tör. Ezt ön kiváló érzékkel eltávolította.

A cím Ön által bekarikázott szava helyett fölírtam ugyan egy másikat, de szívem szerint meghagynám az eredetit, az "ordítás" szót, hiszen az utolsó előtti alcím és a benne jelenlévő azonos szavak is ezt erősítik.

A 3 oldalon a 2 bekezdés elejét teljesen elhagytam, az indító két mondatot átírtam. Ez a két mondat nagyon fontos, kérem hogy "jogi" okból hagyja meg, hiszen a katonai ügyészségre föl kellett mennem, jegyzőkönyvet vettek föl a történtekről és ez, valamint az írásom nem üthetik egymást! Ugyanakkor kérem, hogy ezt a szakaszt még nyugodtan stílizálja meg! /Egyébként a két első mondat tehát így olvasandó: "Másfél év katonai szolgálat várt rá. Nem előle menekült, a körülmények üldözték, mert közben az árak emelkednek.../

A 4. oldalon a felső széljegyzetére tudom válaszolni, hogy az utóbbi hónapokban a táborlakók helyzete sokat romlott. Fiam 2 hónapi ottléte alatt 2 személyt gyilkoltak meg a társai, egy pedig szörnyű körülmények között lett öngyilkos. Ezek fékezésére rakták össze a férfiakat és nőket, így ugyanis az azonos neműek, főleg a férfiak nem ölték egymást, a nők bizonyos mértékig lélektani fékezőerőt képeztek. /Tehát az itt leírtak helytállóak, nincs mit javítanom rajta./

Végül ugyancsak a 4. oldalon a 2 bekezdés első mondatát így kellett bővítenem: Bécsi csatangolása után Traiskirchen következett. Ezt ismét csak a katonai jegyzőkönyv érdekében, illetve a fiam érdekében kellett így cselekednem. Kérem, legyen erre tekintettel./

5. számú dokumentum: 1989.04.27.: Szenti Tibor levele Dippold Pálnak. Utolsó ordítás a SZARVASSÁ változott FIÚÉRT c. írásának korrektúrája ügyében (Az írás megjelent a *Hitel* 1989. évi 12. számában, 29-30. oldal).
RETÖRKI Archívum, Dippold Pál ajándéka.

archivum.retorki.hu/folyoirat

Áldozatos munkáját még egyszer hálásan köszönöm!
Hódmezővásárhely, 1989. ápr. 27.
Barátsággal köszönti:

Szenti Tibor

www.retorki.hu

Egy vita kellős közepén

Történeti szöveggyűjtemény rovatunkban ez alkalommal egy, a *Hitel*lel kapcsolatos, kevésbé ismert pengeváltást idézünk fel. Csurka István Faragó Vilmos hatvanéves születésnapjára írt kommentárjára – amelyben a magát „baloldalnak" nevező, több forrásból táplálkozó csoportosulásokat bírálja – Radnóti Sándor a *Magyar Nemzet*ben válaszolt, Csurka szavait többek között antiszemitának bélyegezte. 1989 márciusát írtuk ekkor – időben a hasonló tematikájú, de nagyobb port felverő Püski-vita és a *Nappali hold*-botrány között vagyunk.

Csurka István: Faragó Vilmos 60 éves[1]

Üdvözöljük. Kissé megkésve ugyan, mert a *happy birthday*-ről csak az általa al-főszerkesztett lapból, az Élet és Irodalomból értesültünk.[2] A laudáció szerényen a *Mi újság?* címet viseli, s benne a lap egyik jobb sorsra érdemes fiatal munkatársa, megérezve a szerkesztőség körül keletkezett álbotrány groteszkségét, többek között ilyen szavakkal tiszteleg helyettes főszerkesztője, a másutt, más helyeken magát és lapját szerény egyszerűséggel csak „baloldali"-nak nevező „emberújság"-csináló előtt: „Itt vagyunk a legnagyobb szarban, kérdés, mi a teendő."[3]

Nagyon egyszerű. Ha valaki hatvanéves, szépen elmegy nyugdíjba, és nem csinálja tovább az „emberújság"-ot. Hiszen napnál világosabb, hogy elfáradt, hogy már nem tudja kezében tartani még a piros ceruzáját sem, mert ha tudná, ekkora értelmetlenséget, mint az „emberújság" még hivatásos baloldali létére sem engedne kinyomtatni. (Nem is beszélve az összefüggésről: sz...-ban szerkeszteni az „emberújságot", hatvanon túl... használ ez a baloldalnak?)

Van ezenkívül még más, megfáradásra utaló tünet is a lap eme önvédelmi számában. A vezércikk, például. Ezt maga Faragó követte el.[4] Azt próbálja nem kifejteni, hanem inkább ki-szőrszálhasogatni belőle, hogy az ötvenes évek, a Rákosi-korszak az eddigi hiedelemmel ellentétben — (mellesleg: hol van ez a „közmegegyezés"?) — *nem volt nemzetietlen*. Ezt az bizonyítja a saját kétségeivel is vívódó gondolkodó szemében, hogy a korszak tele volt hazafias jelszavakkal. Akkor csinálták, többek közt, az *Egri Csillagok*, a *Kőszívű ember fiai* című színpadi produkciókat, a *Feltámadott a tenger* című filmet[5] és az Erkel színházban a

[1] *Hitel*, 1989/5, 8.

[2] Faragó Vilmos (1929–2013) újságíró 1962-től volt az *Élet és Irodalom* munkatársa, 1964-től rovatvezetője, 1967-től olvasószerkesztője, 1973 és 1989 között helyettes főszerkesztője volt a lapnak.

[3] Megyesi Gusztáv: Mi újság? *Élet és Irodalom*, 1989/4, 7. Megyesi Gusztáv (1950–2016) újságíró 1985 óta dolgozott az Élet és Irodalomnál, később a lap főmunkatársa, majd rovatvezetője, 1992-93-ban főszerkesztője is volt.

[4] Faragó Vilmos: Még mindig az ötvenes évek? *Élet és Irodalom*, 1989/4, 1.

[5] A *Föltámadott a tenger* 1953-ban bemutatott, 1848-49-es tematikájú film, a forgatókönyvet Illyés Gyula és Nádasdy Kálmán írta.

archivum.retorki.hu/folyoirat

KOMMENTÁRUNK

FARAGÓ VILMOS 60 ÉVES

Üdvözöljük. Kissé megkésve ugyan, mert a happy birthday-ről csak az általa al-főszerkesztett lapból, az Élet és Irodalomból értesültünk. A laudáció szerényen a „*Mi újság?*” címet viseli, s bennne a lap egyik jobb sorsra érdemes fiatal munkatársa, megérezve a szerkesztőség körül keletkezett álbotrány groteszkségét, többek között ilyen szavakkal tiszteleg helyettes főszerkesztője, a másutt, más helyeken magát és lapját szerény egyszerűséggel csak „baloldali”-nak nevező „emberújság”-csináló előtt: „*Itt vagyunk a legnagyobb szarban, kérdés, mi a teendő.*”

Nagyon egyszerű. Ha valaki hatvanéves, szépen elmegy nyugdíjba, és nem csinálja tovább az „emberújság”-ot. Hiszen napnál világosabb, hogy elfáradt, hogy már nem tudja kezében tartani még a piros ceruzáját sem, mert ha tudná, ekkora értelmetlenséget, mint az „emberújság” még hivatásos baloldali létére sem engednе kinyomtatni. (Nem is beszélve az összefüggésről: sz . . .-ban szerkeszteni az „emberújságot”, hatvanon túl . . . használ ez a baloldalnak?)

Van ezenkívül még más, megfáradásra utaló tünet is a lap eme önvédelmi számában. A vezércikk, például. Ezt maga Faragó követte el. Azt próbálja nem kifejteni, hanem inkább ki-szőrszálhasogatni belőle, hogy az ötvenes évek, a Rákosi-korszak az eddigi hiedelemmel ellentétben — (mellesleg: hol van ez a „közmegegyezés”?) — *nem volt nemzetietlen*. Ezt az bizonyítja a saját kétségeivel is vívódó gondolkodó szemében, hogy a korszak tele volt hazafias jelszavakkal. Akkor csinálták, többek közt, az *Egri Csillagok*, a *Kőszívű ember fiai* című színpadi produkciókat, a *Feltámadott a tenger* című filmet és az Erkel színházban a „Hazám, hazám, te mindenem” kezdetű áriát nagyon sokszor elénekelték és meg is tapsolták.

Megáll az ész! Mintha egy korszak megítélése lehetséges volna a benne megtermelt, benne hangoztatott frázisok, jelszavak és dalok alapján, mintha a nemzeti, vagy nem nemzeti mibenlétet nem az döntené el, hogy ezen jelszavak hangoztatása közepette hány hazafit börtönöztek be, hány jóvátehetetlen folyamatot indítottak el, s nota bene, hány baloldalit, hány nem velük, nem a nemzeten kívülről érkezett, tehát, mondjuk, *nemzeti kommunistát* „kontaktáltak” az akasztófával. (Ez utóbbi kifejezést Knopp András művelődési államtitkártól lestem el, aki a *Hét* c. tévéadás január 29-i számában mondotta a Faragóval készített És-mentő interjú után, hogy ő még mióta államtitkár „nem kontaktált” az „És”-sel. Hej, áspiskígyó ám ez a mi magyar nyelvünk . . .)

Hanem Faragó! Észre kéne már venni, így hatvan felé, hogy a saját pozícióféltésünket nem ildomos és nem is célszerű a nemzet háta mögött „kontaktálni” a saját magunk által kihirdetett baloldaliságunkkal, mert ezt a nemzet nem veszi jó néven és a baloldalt, az igazit, az egészet pedig a laudációban jelzett szerencsétlenségbe juttatja.

Milyen baloldaliságnak van itt értelme a nemzettel, magyarságunkkal szemben? Nem volt erre intő példa az állítólag nemzetietlen Rákosi-korszak csúfos vége és az egész nemzetet a szakadék szélére tasztító „baloldaliság”?

Egyébként pedig meglep, bizony, bennünket ez a hirtelen átöltözés a „baloldali”-ba. Mi van a tegnapi gúnyával, a „szocializmussal”? Azt most már hordjuk mi, „jobboldaliak”? Ki tetszett netán lépni, tántorogni — nyugdíjasok megteszik! — a Magyar Szocialista Munkáspártból? És ha nem, miért nem a szocializmus van mondva, hiszen arról mindannyian tudjuk, hogy valóban baloldali. Tegnap még ezek a jobboldali írók nem jobboldaliak voltak, hanem „*csak*” szocializmusellenesek.

Elvették tőlük az egyik hozzájuk húzó szerkesztőséget — Tiszatáj — holott a szerkesztőség tagjai, vezetői nemcsak az MSZMP-nek voltak tagjai, hanem egyikük még a nagy testvér országában szerzett Vörös Diplomával is rendelkezett, s még korábban ugyancsak adminisztratív eszközökkel kisöpörtek egy másik szerkesztőséget — régi Mozgó Világ — ugyancsak ezeknek a jobboldaliaknak a hiábavaló tiltakozása ellenére, és ugyancsak olyan MSZMP-tagokat ebrudalva ki a cselekvésből, akiknek semmi más bűnük nem volt, mint hogy nem tartoztak bele ebbe a magát most „baloldali”-nak kikiáltó, Aczél György által menedzselt csoportba, amelybe most már oly szépen harmonizálva tartozik bele a volt szamizdatos, ma már Nyilvánosság Klub-os, meg jószerivel minden butikos, aki csak ráér az V. kerületben, és a még valójában le sem csengett Aczél-korszak valamennyi harsonása.

A módszer pofonegyszerű: nyilvánítsd magad baloldalinak, mert annak van ma piaca, az egész művelt nyugat is baloldali, ellenfeleidet pedig minősítsd jobboldalinak, sőt, esetleg „Nyilas”-nak — ez is ebben az És számban történt, egy másik jeles „baloldali” által —, a régi jelmezedet pedig hagyd ott nekik, bújanak bele ahányan csak akarnak, szakadt, rongyos zsák az már csupán, nemhogy futni, de menni se lehet benne, úgyhogy mire odaérnek benne szerencsétlenek a vályúhoz — a régihez, a majd szétrágotthoz —, te már ki is szürcsölted belőle a reform-moslékot.

Dehát, sajna, a mese nemcsak erről szól, tisztelt ÉS-tábor. Mert ez a szakadt, rongyos gúnya itt van, rajta az egész nemzetietlen nemzeten és egyelőre viselni kell, akár tetszik, akár nem. A gond itt most a megmaradás és nem az állásban maradás. A gúnyával, a gúnya ellenére, rongyokban, kapcában, gatyában, mindegy: megmaradni. S hiába szerettük volna mi, „jobboldaliak” már régen levetni, kitisztítani, átszabni, kifordítani, avagy újra cserélni ezt a keleti konfekciót, még a nevét se vehettük a szánkra — nem is igen akartuk —, mert hol ellenségeinek, hol ellenzékének lettünk nyilvánítva, el lettünk tiltva általa — önök által — és megannyiszor meg lettünk bélyegezve benne, szintén önök által. Miközben Faragó Vilmos az „emberújságot” szerkesztgette.

Mi úgy látjuk, hogy amit most önök, önjelölt baloldaliak művelnek az világrekord. Önzési. Akibem maradt még szemernyi becsület és tisztesség a „szocializmus építésének” az önök pallérsága jegyében eltelt korszaka után, az csak egyet tehet: undorral elfordul. Önöktől, meg attól, amiben most önök vannak. (Lásd laudáció.)

Mi pedig megpróbálunk valamit elkezdeni a hóbelevanccal, amit önök itthagytak, meg amit nem akarnak itthagyni. Éspedig nem azért, mert annyira szeretjük, kívánjuk, vagy valami hasznunkat várjuk tőle, hanem egyszerűen azért, mert önök, dicső „baloldaliak” annyira elrontottak mindent, hogy ezen a szakadt, rongyos gúnyán kívül pillanatnyilag nincs más, nincs semmi. Élni pedig kell! Neküнk is, maguknak is — fájdalom! — és hát annak az összességnek is, amivel Faragónak annyi baja van két és fél évtizede, a nemzetnek is.

Említett vezércikkét így fejezi be a publicista: „*Persze, hogy felületes áttekintés ez. Mégis megkockáztatom, ami belőle következik: Rákosiék korántsem voltak nemzetietlenek — nemzetközietlenek voltak inkább. Vagy másképp szólva, paradoxonnal fogalmazva: nemzetietlenek azért voltak, mert nem voltak nemzetköziek.*”

Ez sem csekélység, így nyugdíj táján! Nem érzi magát fáradtnak, szerkesztő úr?

Végezetül pedig egy mégiscsak baráti tanács: tessék talán ennek a nemzeti-népi-nemzetköziet-lenségi bajmolódásnak véget vetni. Saját érdekében. Hiszen vénségére mindenki magára marad, de nevetség tárgyának lenni végtére is nem szükséges.

És, ami nem megy, azt nem kell erőltetni.

Különben pedig? Nem történt semmi, megy tovább a meseszekér.

Csurka István

[6] Ebben az időszakban merült fel az az elképzelés, hogy a Magyar Írószövetség – amelynek nem volt hivatalos hetilapja – átvenné az Élet és Irodalom működtetését. A lap e számában szereplő több írás foglalkozik e témával, nemes egyszerűséggel az ÉS „annektálására” tett kísérletnek nevezve a koncepciót. Csurka e sora Knopp András interjújának arra a részletére utal, amelyben a művelődési államtitkár azt mondta: hivatalos kérés nem érkezett hozzájuk az ügyben, pletykákról pedig nem szeretne beszélni. In: Végleges döntés? Részlet Cseres Tibor rádiónyilatkozatából. [A beszélgetés szerkesztő-riportere: Varga Lajos Márton]. Élet és Irodalom, 1989/4, 4. A vita február elején nyugvópontra került: kiderült, hogy az Írószövetség *Magyar Napló* címen ad ki lapot, az ÉS szerkesztőgárdája egyben maradt. Bata Imre főszerkesztő gúnyos írásban „köszöntötte” az új lapot: „Szeresse a hazai közönség azt a leendő lapot is, amelynek ambíciója, hogy jobb és magyarabb legyen, mint mi vagyunk.” Bata Imre: Zivatar után. Élet és Irodalom, 1989/5, 1. A vitára bővebben kitér az eredetileg Cseres Tibor – ekkori írószövetségi elnök – levelezését bemutató írás: Gergely Ferenc: Levelek Cseres Tibornak (1986–1989). Történelmi forgószélben az Írószövetség élén. *Archivnet*, 2013/5. http://www.archivnet.hu/hetkoznapok/levelek_cseres_tibornak_19861989.html?oldal=3

www.retorki.hu

csúfos vége és az egész nemzetet a szakadék szélére taszító „baloldalisága”?

Egyébként pedig meglep, bizony, bennünket ez a hirtelen átöltözés a „baloldali”-ba. Mi van a tegnapi gúnyával, a „szocializmussal”? Azt most már hordjuk mi, „jobboldaliak”? Ki tetszett netán lépni, tántorogni — nyugdíjasok megteszik! — a Magyar Szocialista Munkáspártból? És ha nem, miért nem a szocializmus van mondva, hiszen arról mindannyian tudjuk, hogy valóban baloldali. Tegnap még ezek a jobboldali írók nem jobboldaliak voltak, hanem „csak” szocializmusellenesek. Elvették tőlük az egyik hozzájuk húzó szerkesztőséget — *Tiszatáj* —, holott a szerkesztőség tagjai, vezetői nemcsak az MSZMP-nek voltak tagjai, hanem egyikük még a nagy testvér országában szerzett Vörös Diplomával is rendelkezett,[7] s még korábban ugyancsak adminisztratív eszközökkel kisöpörtek egy másik szerkesztőséget — régi *Mozgó Világ* — ugyancsak ezeknek a jobboldaliaknak a hiábavaló tiltakozása ellenére, és ugyancsak olyan MSZMP-tagokat ebrudalva ki a cselekvésből,[8] akiknek semmi más bűnük nem volt, mint hogy nem tartoztak bele ebbe a magát most „baloldali”-nak kikiáltó, Aczél György által menedzselt csoportba, amelybe most már oly szépen harmonizálva tartozik bele a volt szamizdatos, ma már Nyilvánosság Klub-os, meg jószerivel minden butikos, aki csak ráér az V. kerületben, és a még valójában le sem csengett Aczél-korszak valamennyi harsonása.

A módszer pofonegyszerű: nyilvánítsd magad baloldalinak, mert annak van ma piaca, az egész művelt nyugat is baloldali, ellenfeleidet pedig minősítsd jobboldalinak, sőt, esetleg „nyilas”-nak – ez is ebben az És számban történt, egy másik jeles „baloldali” által —,[9] a régi jelmezedet pedig hagyd ott nekik, bújjanak bele ahányan csak akarnak, szakadt, rongyos zsák az már csupán, nemhogy futni, de menni se lehet benne, úgyhogy mire odaérnek benne szerencsétlenek a vályúhoz — a régihez, a majd szétrágotthoz —, te már ki is szürcsölted belőle a reform-moslékot.

Dehát, sajna, a mese nemcsak erről szól, tisztelt ÉS-tábor. Mert ez a szakadt, rongyos gúnya itt van, rajta az egész nemzetietlen nemzeten és egyelőre viselni kell, akár tetszik, akár nem. A gond itt most a megmaradás és nem az állásban maradás. A gúnyával, a gúnya ellenére, rongyokban, kapcában, gatyában, mindegy: megmaradni. S hiába szerettük volna mi, „jobboldaliak” már régen levetni, kitisztítani, átszabni, kifordítani, avagy újra cserélni ezt a keleti konfekciót, még a nevét se vehettük a szánkra — nem is igen akartuk —, mert hol ellenségeinek, hol ellenzékének lettünk nyilvánítva, el lettünk tiltva általa — önök által — és megannyiszor meg lettünk bélyegezve benne, szintén önök által.

[7] A *Tiszatáj* 1986. júniusi számát a benne megjelent Nagy Gáspár-vers (*A fiú naplójából*) ’56 és Kádár árulásának burkolt felidézése miatt bezúzták, a Vörös László főszerkesztő és Annus József főszerkesztő-helyettes vezette szerkesztőséget eltávolították, a lapot csak 1987. januárjában indították újra. A régi szerkesztők 1989-ben térhettek vissza a lap élére.

[8] A *Mozgó Világ* 1983. decemberi Bibó-száma már nem kerülhetett forgalomba. A kultúrpolitika részéről már korábban is sokszor támadott lap főszerkesztőjét, Kulin Ferencet leváltották, mire az egész szerkesztőség felmondott, és példátlan szolidaritási akció bontakozott ki. Az „új” *Mozgó*t azóta is P. Szücs Julianna szerkeszti.

[9] Utalás Kardos G. György író jegyzetére, aki áthallásos, horoszkópokat taglaló írását úgy zárja: a csillagok állásából egyelőre csak a „nyilasok” húzhatnak hasznot. In: K. G. Gy.: Korszerű asztrológia. Élet és Irodalom, 1989/4, 9.

archivum.retorki.hu/folyoirat

Miközben Faragó Vilmos az „emberújságot” szerkesztgette.

Mi úgy látjuk, hogy amit most önök, önjelölt baloldaliak művelnek, az világrekord. Önzési. Akiben maradt még szemernyi becsület és tisztesség a „szocializmus építésének” az önök pallérsága jegyében eltelt korszaka után, az csak egyet tehet: undorral elfordul. Önöktől, meg attól, amiben most önök vannak. (Lásd laudáció.)

Mi pedig megpróbálunk valamit elkezdeni a hóbelevanccal, amit önök itt hagytak, meg amit nem akarnak itt hagyni. Éspedig nem azért, mert annyira szeretjük, kívánjuk, vagy valami hasznunkat várjuk tőle, hanem egyszerűen azért, mert önök, dicső „baloldaliak” annyira elrontottak mindent, hogy ezen a szakadt, rongyos gúnyán kívül pillanatnyilag nincs más, nincs semmi. Élni pedig kell! Nekünk is, maguknak is — fájdalom! — és hát annak az összességnek is, amivel Faragónak annyi baja van két és fél évtizede, a nemzetnek is. Említett vezércikkét így fejezi be a publicista: „Persze, hogy felületes áttekintés ez. Mégis megkockáztatom, ami belőle következik: Rákosiék korántsem voltak nemzetietlenek — nemzetközietlenek voltak inkább. Vagy másképp szólva, paradoxonnal fogalmazva: nemzetietlenek azért voltak, mert nem voltak nemzetköziek.”

Ez sem csekélység, így nyugdíj táján! Nem érzi magát fáradtnak, szerkesztő úr?

Végezetül pedig egy mégiscsak baráti tanács: tessék talán ennek a nemzeti-népi-nemzetközietlenségi bajmolódásnak véget vetni. Saját érdekében. Hiszen vénségére mindenki magára marad, de nevetség tárgyának lenni végtére is nem szükséges. És, ami nem megy, azt nem kell erőltetni.

Különben pedig? Nem történt semmi, megy tovább a meseszekér.

Radnóti Sándor: Radikalizmus helyett gyógyítás? Levél Bíró Zoltánnak, a *Hitel* főszerkesztőjének[10]

Tisztelt Szerkesztő Úr,

Csurka István nézeteit, pontosabban nézeteinek hiányát, s művészi hiteltelenségét erdélyi tragédiájáról szólva bíráltam (*Beszélő*, 25. szám),[11] megadván a kellő tiszteletet annak, amit véleményem szerint az ő eddigi életművében becsülni lehet. Faragó Vilmos felköszöntő cikkének (*Hitel*, 1989, 5. szám) egy kitételével kapcsolatban azonban nem bírálatot akarok gyakorolni, hanem óvást emelek az emberi és írói tisztesség nevében.

Nem Faragó Vilmosról van szó. Őt majd megvédik a vele rokonszenvezők. E kérdésben is van ugyan véleményem, mely így szól: amennyire viszolyogtat az, amit szellemes írónk nyomán ma mindenki a damaszkuszi úton való tülekedésnek nevez, épp annyira viszolyogtatnak az út mentén felállított rögtönítélőszékek. Mi lehet ítéletünk alapja más, mint a saulusi gonosztettek kapkodó fölhánytorgatása, vagy pedig az, hogy kit ért régebbi, s kit csak újabb útkanyarulatnál a megvilágosodás? Ez utóbbi volt az az alacsony argumentum, melyet az elmúlt években nem győzött villogtatni Fekete Sándor, például Csurka István ellen is: én már tömlöcben, mikor

[10] *Magyar Nemzet*, 1989.03.20. 7.

[11] Csurka István *Megmaradni* c. Erdély-témájú drámáját a Gyulai Várszínházban, Sík Ferenc rendezésében mutatták be 1988. július 8-án. Radnóti Sándor bírálata *Az erdélyi tragédia* címmel jelent meg.

te még stb.[12] A személyeskedést még jogosult esetben is erkölcsileg kétesnek, politikailag ma — hiszterizáló hatása miatt — agyalágyultnak, s mindenképpen ízléstelennek tartom, noha jelentős írók, Ady is, Szabó Dezső is, az osztrák Karl Kraus is, nem beszélve a hitvitázókról, alkottak e nemben műremekeket. Ezért tehát még nem terjeszteném elő e felszólamlást.

Nem szólnék — éppen a személyeskedő szövegkörnyezet miatt — a voltaképpeni tárgyi kérdésről sem, noha erről is gondolok valamit. Azt, hogy ama satrapia, az 50-es évek Magyarországa, „védhatalmi", azaz szovjet nacionalizmusa mellett azért a jelszavaknál és a háromszínű pántlikáknál valamivel mélyebben próbált torz terroruralma közepette nemzeti elvárásoknak megfelelni. Ezért is egyezhetett vele, vagy hihetett benne ideig-óráig számos makulátlan tisztességérzetű nemzeti költő Illyés Gyulától Csoóri Sándorig. S a mai helyzetre tekintve megfordítva: a szomszéd országok kommunista diktatúráit nem nacionalizmusukban marasztaljuk el? Csurka István említett *Megmaradni* című drámájának pozitív főhőse így beszél Romániáról: „Elbocsátják, meghurcolják, félreteszik, meggyötrik azt, aki a magyar múltat őrzi. Mi is így jártunk volna el az ő helyükben." Remélem nem — válaszolok az író figurájának —, mert akkor (a Huizingától[13] kölcsönzött axiómával szólva) magunk is nacionalistákká válnánk patrióták helyett.

Most térek rá levelem tárgyára. Csurka István egy „magát most »baloldali«-nak kikiáltó, Aczél György által menedzselt csoportról" beszél, „amelybe most már oly szépen harmonizálva tartozik bele a volt szamizdatos, ma már Nyilvánosság Klub-os, meg jószerivel minden butikos, aki csak ráér az V. kerületben, és a még le sem csengett Aczél-korszak valamennyi harsonása". Megnevezem azt a férfit, akire ez a — nem félek kimondani a szót — *galád* célzás vonatkozik. Kenedi Jánosról van szó, aki vélhetőleg azzal vonta magára az író elvakult haragját, hogy egész életéhez és értékeihez hűen kikelt az ellen a hiteltelen eljárás ellen — az úgynevezett És-ügyről beszélek —,[14] mely szóról szóra másolva az elmúlt évtizedek lapleváltási machinációt, kamarillapolitizálását, most az esetleg derekabb ügy érdekében akarta ez egyszer ugyanazokat az eszközöket alkalmazni. Cselekedete annál dicséretesebb, minthogy az egész megnevezett korszakban munkái interdictum alatt álltak a magyar hivatalos sajtóban — az Élet és Irodalmat sem kivéve. Kenedi János volt a földalatti szabadsajtó kezdeményezője. Ő az úgynevezett demokratikus ellenzék egyik legszerényebb és legáldozatosabb képviselője. Munkája Bibó István és Szabó Zoltán ébresztésében sarkalatos jelentőségű. A *Bibó-felejtés* írójának ezt nem szabadna elfelejtenie.[15]

[12] Fekete Sándor (1927–2001) az 1956-os forradalom után *Hungaricus* álnéven megjelent írásai miatt 1959-ben 9 éves börtönbüntetésre ítélték, 1963-ban amnesztiával szabadult. 1977 és 1986 között az Új Tükör szerkesztője, 1986 és 1989 között főszerkesztője volt.

[13] Johan Huizinga (1872–1945) holland művelődéstörténész leghíresebb munkája magyar nyelven *A középkor alkonya* címmel jelent meg.

[14] Kenedi János a Nyilvánosság Klub szóvivőjeként a szervezet testületi véleményét ismertette: eszerint tiltakoznak az ellen, hogy az átszervezés „a szerkesztők és munkatársak tudta és beleegyezése nélkül folyik". A módszert a *Mozgó Világ* és a *Tiszatáj* szerkesztőségének leváltásához hasonlították. In: B. B. A.: A Nyilvánosság Klub szerint a Reform-botrány az egész sajtó hitelét rontja. *Magyar Nemzet*, 1989.01.24. 4.

[15] Radnóti Sándor itt az 1979-ben szamizdatként megjelentetett *Bibó-emlékkönyv*re utal, amelyet Kenedi János szerkesztett. Ebben Csurka István írása *Bi-*

archivum.retorki.hu/folyoirat

Ha nem kér nyilvánosan bocsánatot, nem fogom ezentúl tisztességes embernek tartani.

A kárhoztatott mondatrész tágabb összefüggéseire is szeretnék rámutatni. Csurka István politikai nyilatkozatai feltűnően intoleránsak. A magyar progresszió más csoportjait, mint a sajátját, sűrűn vádolja és zaklatja. Idézett szavainak világos értelme, hogy az eddig szamizdatbizniszben ügyeskedő most másképpen ügyeskedik. Sajnos a hírnév nélküli tisztesség és a zsold nélküli méltóság e példájának, a földalatti sajtó működtetésének megvető megítélésével nem áll egyedül elvbarátai körében, amint azt cikkének felzetében a többes szám — *Kommentárunk* — is tanúsíthatja. Igaz, nyugtáztam, Csengey Dénestől és Csoóri Sándortól olvastam jó szót e tárgyban. Ám megütközve láttam Lassúk Sándor *Magyar Hírlap*beli nyilatkozatában (1988. október 29.) a sorokat: *„...nem gondolkodunk végletekben*. Sem kormánypárt, Sem ellenzék — ez nem fejez ki többet annál, hogy *mi otthon vagyunk ebben ez országban*, és amíg lehet, nem akarunk a föld alá bújni, szamizdatokat kiadni, konspirálni. Párbeszédre és együttműködésre törekszünk, nem üres kontesztálásra." A gyáva szamizdatozó tehát a föld alá bújik, üresen tiltakozik, és a kormánypártihoz hasonlóan nincsen otthon ebben az országban. Mint — Csurka Istvántól véve a példát - Aczél György és Kenedi János. Lezsák Sándor emberi hitelét nincs okom kétségbe vonni, ezért nem állítom, hogy gondolja is, amit mondott. De nagy baj van, ha a nyelv költ és nem a költő.

Itt kell, tisztelt szerkesztő úr, még valamire felhívnom a figyelmedet, amiről most, a mindkét oldalon elvadult és gusztustalan És-viták idején beszélni kell. Aczél György és Kenedi János között egyedül az vonhat párhuzamot, hogy mindketten zsidó származásúak. Én, aki e sorokat írom, magam is zsidó származású magyar vagyok, s legjobb tudásom szerint igen kevés szorult belém abból, amit zsidó érzékenységnek neveznek. Ezért állíthatom felelősséggel, hogy Csurka István perhorreszkált szövegében a zsidó származású szamizdatozó, a ráérő belvárosi butikosok és a hirtelenjében Kádár-korszakból Aczél-korszakká vált évtizedek harsonásainak egybekapcsolásában az enyhe antiszemitizmus nem félreérthető. Megdöbbentő az összecsengés Molnár József cikkével az Új Látóhatár 1987-es évfolyamából (122. oldal), ahol szintén a boldogtalan Kenedi Jánosról tudjuk meg, hogy „Aczél György kedvencéből (!) lett az urbánus ellenzék egyik szóvivője", s egy vélelméről elhangzik, hogy „erre még az sem mentség, hogy a Lipótvárosban született".[16]

bó-felejtés címmel jelent meg. Kenedi Szabó Zoltán több írását, illetve naplójegyzeteit adta ki 1984 után.

[16] A Münchenben megjelent Új Látóhatár-írás szintén egy vita részét képezte. A vita Molnár József 1956-os emlékszám elején megjelent írása kapcsán (Harminc év után. *Új Látóhatár*, 1986/3, 281–294.) bontakozott ki. A Bécsben élő Litván József válaszában kifogásolta, hogy Molnár túlzott jelentőséget tulajdonít a népi gondolatnak mint a forradalom megalapozójának. Molnár viszonválaszában a különböző élményvilágokból fakadó kiindulópontot mint meghatározó tényezőt emleget, itt említi meg Kenedi Jánost – nem pontosan abban a szövegkontextusban, ahogy Radnóti idézi: „A napokban került kezembe Kenedi János »elhülyülésének története«. Kenedi 1947-ben született, tehát még a világon sem volt, amikor a népi írók könyveikben föltárták a magyar paraszti nyomorúságot és nagy harcaikat vívták a feudális, nagybirtokos Magyarország uraival, mégis gondolkodás nélkül le merte írni, hogy abban a világban »a szociográfia 'urbánus' híveinek a talpát verték, miközben 'népies' művelőit palóc bútorok sebtében odahordott díszletei között vezették föl Horthy Angliára kacsingató belügyminiszteré-

www.retorki.hu

A *Hitel* filoszemita irányvonalú lap. Örömmel közöl írást a hagyományos zsidó népéletről, vagy arról, hogy a zsidóság nemzetiség Magyarországon. Rokonszenvvel figyelem a zsidó identitástudat újjáéledését. Az ellen azonban már tiltakozom, ha Kartal Zsuzsa (*Hitel*, 1989, 4. szám) az én magatartásomat is meg akarja szabni, mondván, hogy „nemzetiség vagyunk, nyolcvanezren Magyarországon".[17] Nos, én nem. Aki kisebbségnek tekinti magát, az joggal várhat védelmet, de szükségképp nem hallathatja hangját vagy csak kívülről hallathatja az „anyaország" nemzeti alapkérdéseiben. A földalatti sajtó, zsidó és nem zsidó magyarjaival azonban éppen ezekhez szólt hozzá a maga másfél évtizedében.

Most Csoóri Sándor nemes hangvételű beköszöntőjével (*Hitel*, 1988 1. szám) is vitatkoznom kell. Ő a „pótolhatatlan szerepet betöltő *Beszélő*" politikai céljaival szemben a *Hitel* nemzeti terapeutikus céljait állítja szembe, s ezzel magyarázza a hivatalos engedély kivárásának „szörnyeteg türelmét".[18] Anélkül, hogy e stratégia jogosultságát és erkölcsi emelkedettségét kétségbe vonnám, meg kell mondanom, hogy véleményem szerint a *Beszélő*nek és társainak nagyobb volt a kulturális, mint a politikai jelentősége. Nem feltétlenül teljesítménye, hanem még inkább gesztusa révén. A vállalkozás a cenzúrázatlan, s ami nehezebb, öncenzúrázatlan beszéd megtanulása nem fog kimaradni abból a nem most aktuális számbavételből, melyben nem statáriális körülmények között ítélik majd meg nemzeti kultúránk aktorait. Nem fog kimaradni abból a fejezetből, melyet patetikusan a nemzeti becsület megmentésének lehetne nevezni — a *Kádár*-korszakban. Kevésbé patetikusan szólva *pressure group*ként, nyomásgyakorló csoportként működött; tolta maga előtt a hivatalos nyilvánosságot, s ezzel növelte annak nyilvános voltát. Mert — mint Csoóri cikkéből is kitetszik — a földalatti írást *nem* választó intranzigens közíró előtt is mindig ott lebegett ez az alternatíva, és ez fenyegetésként jótékonyan hatott a cenzurális viszonyokra.

Ha pedig Csoóri Sándor azon programadó szavait, hogy „radikalizmus helyett itt csak a mindenre kiterjedő gyógyítás segíthet", összevetem a *Hitel* ama közleményével — *kommentátorokkal* —, amely e levél megírására késztetett, akkor keservesen elmosolyodom. Kezdetben említett bírálatomban megvizsgáltam, milyen író Csurka István. A *Hitel*nek azt kellene megvizsgálnia, milyen orvos.

Nagyrabecsüléssel:

Radnóti Sándor

(A *Hitel*nek felajánlott nyílt levelet a folyóirat visszautasította.)

nek irodájába«. Kenedi, aki Aczél György kedvenceből lett az urbánus ellenzék egyik szóvivője, úgy tesz, mintha sosem hallott volna arról, hogy a Horthy-rendszer bíróságai egymás után fogták perbe osztály elleni izgatásért a népi írókat. Akkori könyveik, folyóirataik hozzáférhetők a hazai könyvtárakban. Ha ez a fiatalember csak Kovács Imre perének füzet formájában is kiadott anyagát elolvasta volna, aligha ír le ilyen szemenszedett valótlanságot. Erre még az sem mentség, hogy a Lipótvárosban született, *mint Szabó Zoltán*." [Kiemelés a szerk.-től].

[17] Kartal Zsuzsa: Zsidóság–nemzetiség. *Hitel*, 1989/4, [62–63] 62.

[18] Csoóri Sándor: A visszaszerzés reménye. *Hitel*, 1989/1, [4–6] 4.

archivum.retorki.hu/folyoirat

Mindörökké.

Bőzsöny Ferenc (1931–2018) emlékére.

Szomorú kötelességünknek eleget téve búcsúzunk Bőzsöny Ferenctől, a magyar rádiózás kiemelkedő alakjától, aki munkája során történelmi idők tanújává is vált. 1956-ban Mindszenty József bíboros-hercegprímás nevezetes rádiószózatát konferálhatta be, de a 2000-ben indult, különböző települések harangszavait bemutató sorozatának narrációs feladatát is ő látta el.

(A Bőzsöny Ferenc temetésén, 2018. november 21-én, a Budapesti Angolkisasszonyok templomában elhangzott beszéd szerkesztett változata. A szerző a Mindszenty Társaság titkára.)

Lezsák Sándor, a Mindszenty Társaság elnöke és az Országgyűlés alelnöke, valamint a Mindszenty Társaság tagjai – Bartos Mónika, Dr. Cey-Bert Róbert Gyula, Csallóközi Zoltán, Dr. Dabóczi Kálmán, Déri Péter, Ékes József, Fukszberger Imre, Gyurácz Ferenc, Dr. Horváth Béla, Juhász Judit, Dr. Kahler Frigyes, Lévai Jánosné, Soós Viktor Attila, Szabó Imrefia Béla, Szécsi Árpád és V. Németh Zsolt – nevében, a Mindszenty Társaság titkáraként állok itt ma Önök előtt, hogy Bőzsöny Ferencre, a Mindszenty Társaság alapító tagjára emlékezzünk.

Mindszenty József bíboros urunk rendíthetetlen hite, szilárd jelleme, példaadó tanúságtevő élete – mely üzenet a mai ember számára is – mindig is lenyűgözte Őt. De nem csak figyelemmel kísérte. Meghatározó élmények, emlékképekké alakult találkozások emléke fűzte szorosan össze Bőzsöny Ferencet Mindszenty József hercegprímás élő valóságával.

Erről a valóságról tett tanúbizonyságot, ezt az örökséget adta tovább életével, munkásságával a 20. század számomra legkiemelkedőbb rádiós személyisége, igaz barátunk, Bőzsöny Ferenc.

Fülembe csengnek nemrég elmondott szavai: „Ritám, kérlek, ments ki Elnök Úrnál. Nagyon szeretnék menni a Parlamentbe, a Mindszenty Emlékérem átadóra, de rozogák a lábaim, nehezen járok, így most csak lélekben tudok Veletek ünnepelni."

Egyikünk sem gondolta akkor, hogy ez ennyire pontos megfogalmazás lesz.

Feri bátyám valóban már csak lélekben volt jelen aznap, de hiszem, hogy köztünk volt – köztünk van ma is –, és a Mennyországban Mindszenty bíboros urunkkal már közösen figyelik a jelen történéseit.

Két történetet hadd idézzek fel Bőzsöny Ferenc életéből. És nemcsak azért, mert a történelmi idők nagy tanúja volt, hanem elsősorban azért, mert számára, az Ő életében ezek mérföldkövek voltak.

1947 júniusában a Szent István-bazilikában Mindszenty József atya bérmálta őt. Erről Feri bátyánk így emlékezett: „Olyan erővel nyomta a homlokomra a keresztet, hogy azt hittem, behorpad" – talán ez az erő volt az, ami ennyire egységbe kovácsolta őket, gondoltam, mikor mesélte, de nagyon nem tudtam tovább elmélkedni ezen, mert Feri bátyánk már folytatta is: „és ha jól tudom, most már ezt a kis legyintést" is elhagyják a bérmálás során. „Pedig régen még az a mondás is volt: ha én egyszer megbérmállak – ami annyit jelentett, hogy kapsz egy nagy fülest tőlem" – és nevetett. Ha fülest nem is, de sok-sok személyes élményt, tapasztalatot, Feri bátyánk életének történetét, és ami a még fontosabb, nemcsak a hangját, de a *jelenLÉTÉT* és a cselekvő szeretetét kaptuk ajándékba mindig, mikor találkoztunk.

A Mindszenty Társasággal közösen, minden év novemberében – a Mindszenty Emlékérem átadó ünnepség előtt – megkoszorúzzuk a Parlamentben található Mindszenty-emléktáblát, amelyen ez áll: „Itt működött az 1956. október 30-án megalakult Szabad Kossuth Rádió. Innen intézett beszédet Mindszenty József

www.retorki.hu

Fotó: Somogyi György

hercegprímás 1956. november 3-án este." Mindszenty József hercegprímás személyes szózatát, melyet a nemzethez intézett, Bőzsöny Ferenc konferálta fel. Erről így emlékezett: „Mit ad Isten, én voltam beosztva, én konferálhattam, én fogadtam a Parlamentben, ahol az emlékezetes rádióbeszédét a hercegprímás elmondta – amiért annyit támadták, igaztalanul. Számomra olyan volt, mint hogyha álmodnék, annyira valószínűtlennek tűnt, hogy itt még az elvtársozás ment – még napokkal ezelőtt is – és az agyonszidott Mindszenty itt van élő valóságában. Szeretettel köszöntöttem őt latinul, ahogy én azt a piaristáknál tanultam. »*In aeternum* fiam« – mondta Mindszenty."

S milyen pontos a megfogalmazás: *Mindörökké*.

Ahogy a Mindszenty Társaságban mondani szoktuk, ma is egy nappal közelebb vagyunk Mindszenty József bíboros urunk szentté avatásához.

Most hozzáteszem, mindent megteszünk azért, hogy úgy éljünk, hogy a mai nappal, egy nappal közelebb legyünk ahhoz is, hogy Veled is, Kedves Feri bátyám, újra találkozhassunk.

Tudom, a jó Isten végtelen szeretetében ott folytatjuk majd, ahol abbahagytuk, és elmeséled majd életed újabb mérföldkövét, hogy a Mennyországban hogyan konferált be Ő, Téged.

Hiszem, hogy Mindszenty atyánk személyesen mutatott be Téged az Atyának, és hiszem, hogy az Atya, Fiú, Szentlélekkel és minden szentekkel együtt, vártok majd mikor elérkezik számunkra is a színelátás pillanata.

Ott állsz majd Te is az „ajtóban", mosolyogsz és egyszerűen, de határozottan mondod – ahogy mindig, mikor Hozzád érkeztünk – „Isten hozott!".

Addig is… kérlek, nézd el nekünk, van még némi teendőnk.

De Téged, Kedves Bőzsöny Ferenc, Drága Feri bátyánk…

Isten éltessen örökké!

Isten éltessen mindörökké!

S minket se hagyjon el!

Bágya Rita

archivum.retorki.hu/folyoirat

Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei

Geopolitikai konferencia Lakiteleken

Kétnapos nemzetközi tudományos konferenciát szervezett október 24-25-én a RETÖRKI a Lakitelek Népfőiskolán, *Közép- és Kelet-Európa geopolitikai helyzete a rendszerváltások tükrében* címmel.

Bíró Zoltán, a RETÖRKI főigazgatója köszöntőjében emlékeztetett az '56-os forradalom évfordulójára, majd hozzátette: most azért jöttek össze, hogy felmérjék, a béke időszakában mi történik a világban. A tanácskozás fő feladatának a párbeszéd elindítását nevezte a béke, az észérvek, a tisztességes emberi érzelmek jegyében. Lezsák Sándor, az Országgyűlés alelnöke, a konferencia házigazdája a Lakitelek Népfőiskolát bemutató rövid film levetítését követően köszöntötte az oroszországi, ukrajnai, belarusz és hazai vendégeket. Lezsák is kitért a magyar szabadságharc évfordulójára, és úgy fogalmazott: akkor megtapasztalhattuk, hogy a történelmet a győztesek írják. Ennek kapcsán emlékeztetett arra: már 1956 novemberében megjelent Kárpátalján egy olyan könyv, amely fasisztának nevezte a forradalmat. A Nyugat kétarcúságáról szólva Szent II. János Pál pápa gondolatát idézte: „a kommunizmus bukása még nem igazolás a kapitalizmus gátlástalanságaira", hozzátéve: ez a mondat visszaigazolta a népi-nemzeti gondolkodók harmadikutas elképzeléseit.

Khainouski Aliaksandr, a Belarusz Köztársaság rendkívüli és meghatalmazott nagykövete a Szovjetunió széteséséről szólva azt mondta: egyesek nosztalgiával, fájdalommal, mások örömmel tekintenek vissza a történésekre. Külön kiemelte a csernobili katasztrófa szerepét a változások felgyorsulásában, valamint a piacgazdaságra való áttérés kaotikusságát. Azt mondta: az árak és a szervezett bűnözés drasztikus növekedése miatt szükség volt az erős kéz politikájára. Cáfolta, hogy Belarusz Oroszország szatellitje lenne, majd hozzátette: országa tagja az Eurázsiai Gazdasági Uniónak, amely azonban nem az EU ellenében jött létre.

Balogh Csaba, a Külgazdasági és Külügyminisztérium közigazgatási államtitkára Közép-Európa és Magyarország emancipációs küzdelmeiről beszélt előadásában. Magyarország második világháború utáni helyzetéről azt mondta: a megszálló szovjet csapatok mellett a szomszédos országok ellenséges gyűrűje – amit hiába próbált elfedni a „baráti, szocialista" státus – nehezítette a helyzetet. „Közép-Európa ily módon előállt szétaprózott geopolitikai képe a szövetségeseknek kedvezett és hozzájárult a 20. század második felét jellemző kétpólusú világrend kialakulásához. Ebben a világrendben Magyarországnak csupán a súlytalan asszisztálás szerepe jutott" – tette hozzá. A rendszerváltás utáni helyzet kapcsán fontos mérföldkőnek nevezte 1991-et, a visegrádi nyilatkozat aláírását, amely révén Közép-Európa nemzetei a korábbiaknál szorosabb együttműködésbe kezdtek. „Magyarország szuverenitása nem nagyhatalmi ajándék, hanem saját küzdelmének eredménye, így joggal várható el, hogy mások ne avatkozzanak belügyeinkbe, és ne akarjanak a politikai propaganda eszközeivel nyomást gyakorolni országunkra" – emelte ki. Az államtitkár hangsúlyozta, hogy a V4-es együttműködés elkerüli a nemzetek felettiség bonyodalmait, az unióhoz képest kezelhetőbb léptékű egységet képez, nincsenek mesterséges szervezetei, és a hasonló múlttal és fejlettséggel rendelkező államok nagyobb erővel képesek az egységes álláspont képviseletére.

Ugrósdy Márton, a Külügyi és Külgazdasági Intézet igazgatója az elmúlt harminc év amerikai-orosz kapcsolatait elemezte. Az, hogy a NATO határa lényegesen közelebb került Oroszországhoz, mint ahogy 30-35 évvel ezelőtt volt, jelentősen meghatározza a keleti és nyugati geopolitikai felfogásokat. A korabeli amerikai iratok szerint az USA-ban tartottak a Szovjetunió szétesésétől, mert nem tudták, hogy a szabad országok

háborúznak-e egymással, s milyen politikai és gazdasági csoportok határozzák meg az újonnan létrejövő államok jövőjét. Szerinte az orosz-amerikai kapcsolatok dinamikája szinuszgörbéhez hasonlít, amelyben viszonylag periodikusán ismétlődnek a jobb és a rosszabb korszakok. Borisz Jelcin elnöksége idején az Egyesült Államok gazdaságilag és politikailag komoly expanzióba kezdett a hajdani KGST–országok intézményes amerikai érdekekhez való láncolásával, ami először a NATO-, majd az EU-s tagságot jelentette. 1996-ban a kommunista jelölteket legyőző Jelcint a választási kudarctól komoly amerikai pénzek és választási tanácsadók mentették meg. Az első komoly törést a két hatalom között Európában a délszláv válság jelentette. „Amikor a Krím kapcsán azokat az orosz érveket halljuk, hogy az európai országok határai fegyverrel megváltoztathatók, arra a legjobb példát az amerikaiak koszovói beavatkozása adja az orosz vezetésnek" – fogalmazott. Az előadó kitért a George W. Bush nevével fémjelzett „demokráciaexportra", illetve Barack Obama elnökségére, aki bár Nobel-békedíjas, az ő időszakában nőtt a dróntámadások száma a Közel-Keleten, illetve likvidáltak bírói ítélet nélkül terroristákat. Az előadó szerint az oroszok egyszerűen azt látták, hogy az ENSZ-központú nemzetközi rend nem működik, mert ha ennek legerősebb tagja, a hegemón USA úgy akarja, akkor változnak a szabályok, a *status quo*. Ha megnézzük a mostani orosz külügyi gondolkozást, a stratégiákat, egy ellenség van benne: a Nyugat, Trump kampányígéretei az Oroszországgal való megbékélésről pedig nem igazán valósultak meg.

„Jelcin kampánystábjában az amerikaiak nem vettek részt" – vitatkozott Konsztantyin Nyikiforov, az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézetének igazgatója. Szerinte az átmenet Oroszországban nem volt zökkenőmentes, az átalakulás kezdeti szakaszában a külpolitika háttérbe szorult, a politikai vezetés nem tartotta kiemelten fontos feladatnak új külpolitikai célok és súlypontok megfogalmazását. Szerinte is fordulópont volt a délszláv háború, Oroszországnak nem tetszett, hogy az Egyesült Államok „a hidegháború egyedüli győztesének szerepében tetszelgett, magának tudva az ezzel járó katonai trófeák begyűjtésének jogát a térségben". Oroszország saját arculat kialakítására törekedett, amelynek meghatározó eleme volt, hogy nem bólintott rá automatikusan valamennyi nyugati kezdeményezésre. Ihor Petrenko, a kijevi Stratégiai Kutatások Nemzetközi Intézetének osztályvezetője Ukrajna és a szomszédos országok kapcsolatát vette górcső alá, szólt az orosz fenyegetésről, a Krím megszállásáról. A magyar-ukrán kapcsolatokra rányomja a bélyegét az ukrán oktatási törvény magyarországi fogadtatása, az arra adott válaszlépés. Szerinte Oroszország célja összeveszejteni Ukrajnát a szomszédaival. Bíró Zoltán erre reagálva felhívta a figyelmet arra, hogy Magyarország konkrét kijevi intézkedésekre válaszol a rendelkezésére álló eszközökkel, békés úton, de határozottan.

Hagyományok, kötöttségek, lehetőségek a magyar külpolitikában a rendszerváltás időszakában címmel Zachar Péter Krisztián, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Diplomáciai Tanszékének vezetője szerint a rendszerváltás utáni gazdaságot, külpolitikát erősen befolyásolta a globalizáció csapdahelyzete. Az eladósodottság, a gazdasági stagnálás ugyanis a nemzetközi intézményekhez való olyan függést teremtett, amely korlátozta hagyományos szuverenitásunkat. 1990 előtt a magyar külpolitika a Szovjetunió érdekeinek alapvető kiszolgálójaként jelent meg, Grósz Károly miniszterelnökként, és a párt főtitkáraként tett amerikai látogatása minőségi változást jelzett. A Kelet és Nyugat közti „hídszerep" tudatosult a magyar külpolitikai vezetésben, a szövetségesi keretek között egy kezdeményező, dinamikus külpolitikát próbáltak megvalósítani. Valódi független külpolitikáról ugyanakkor csak az 1990-es független választások után beszélhetünk.

A *peresztrojká*ról és annak következményeiről Olga Zdravomiszlova, a Gorbacsov Alapítvány igazgatója tartott előadást. Bár az európai helyzet drámai, ma mégsem lehet második hidegháborúról beszélni. Gorbacsov politikáját méltatva szólt arról, hogy Szovjetunió vezetője 1985-ben sutba dobta a Brezsnyev-doktrínát, és a keleti országokkal meg akarta

archivum.retorki.hu/folyoirat

újítani a kapcsolatrendszert. A magyar és a lengyel vezetés teljes mértékben egyetértett ezzel a nyitással, a csehszlovák és a jugoszláv pártvezetők csak részben, a legfőbb ellenzők a bolgárok, a kelet-németek és a románok voltak. Természetesen a lakosság körében, főleg a cseheknél többen voltak a változtatások mellett, mint a pártvezetésben. Az előadó szerint Gorbacsov azzal, hogy lehetővé tette a keleti blokk országainak, hogy saját belügyeiket meghatározzák, elindította azt a folyamatot, ami most zajlik Közép– és Kelet–Európában.

Cseh Gergő Bendegúz, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) főigazgatója a rendelkezésre álló forrásokról, azok kutathatóságról beszélt. Kiemelte, hogy lényeges a levéltári forrásanyag bővítése, mert a 20. század második felének titkosszolgálati iratanyaga hazánkban nagyon hiányos, töredezett. Az 1956-os forradalom és annak leverése ahhoz vezetett, hogy az 1945 és 1956 közti iratanyag döntő többsége eltűnt a történelem süllyesztőjébe. A külföldi kapcsolatokról megemlítette, hogy a lengyel, német kollégákkal közösen dolgoznak az iratok feltárásán, és a kölcsönös iratcserén. Összegyűjtötték az egykori Varsói Szerződés tagállamainak titkosszolgálatai által tartott rendszeres, éves találkozók forrásait, és ez rövidesen a világhálón is olvasható lesz. Az orosz levéltárakkal szintén felvették a kapcsolatot, de nem mindegyikkel sikerült együttműködést kötni. Az Orosz Állami Katonai Levéltárral való kapcsolatfelvétel eredményeképp sikerült viszont összeállítani egy anyagot az NKVD magyarországi tevékenységével kapcsolatban. Kijevvel is kapcsolatokat szeretnének kiépíteni, hiszen Kárpátalján keresztül hurcolták a hadifoglyokat a volt Szovjetunióba. Riba András László, a RETÖRKI Archívumának osztályvezetője hozzászólásában kiemelte, hogy a RETÖRKI fontosnak tartja, hogy megismerje a tőlünk keletre fekvő országok tudományos munkáit, eredményeit, annál is inkább, mert sokan Magyarországon csak a nyugati forrásokat veszik alapul. Nyugaton azzal foglalkoznak, milyen lesz a következő világrend, míg mi még ott tartunk, hogy gyűjtjük a hidegháborús időszakra vonatozó forrásokat. A RETÖRKI Archívuma a rendszerváltás bármely aspektusának vonatkozásában gyűjt dokumentumokat eredetiben és másolatban is, amelyek forrásértéke a kutatásokat elősegítheti.

A tanácskozás második napján Fricz Tamás, a RETÖRKI Politológiai Kutatócsoportjának vezetője Európa újkori megosztottságáról szólva Churchill híres fultoni beszédét idézte fel a vasfüggöny leereszkedéséről. Fricz szerint ismét vasfüggöny hullott le Európa közepén, ezúttal azonban nem politikai és katonai, hanem kulturális vasfüggöny. Azért is fontos, hogy létrejöjjön Közép-és Kelet-Európa népei között legalább egy laza szövetség, mert az unió gazdasági, legitimációs, demokratikus és migrációs válsággal küszködik.

Ljubov Shishelina, az Orosz Tudományos Akadémia Európa Intézetének főosztályvezetője előadásában azzal foglalkozott, hogy most hasonló a helyzet az amerikai-orosz kapcsolatok terén, mint harminc évvel ezelőtt volt, holott párbeszéd nélkül képtelenség előre jutni. Méltatta a V4-ek tevékenységét, akiket „Visegrádi Európának" nevezett. Az ukrán-magyar kapcsolatokról beszélt a Munkácsról érkezett Dmitrij Tuzsanszkij politológus, politikai elemző, aki szerint a 2013-14-es „méltóság forradalma", a háború, és a választás határozzák meg az ukrán gondolásmódot. Szerinte az, hogy a „méltóság forradalmát" Soros György szervezte, ugyanolyan hazugság, mint hogy a CIA állt az '56-os magyar forradalom hátterében. Tuzsanszkij véleménye, hogy nem az oktatási törvény váltotta ki a feszültséget a két ország között, hanem az, hogy 2014-től az orosz médiában olyan információk jelennek meg, miszerint a magyarok Kárpátalján autonómiát követelnek. Ugyanakkor „nem igaz, hogy Budapest a Kreml terveit hajtja végre, ahogy az sem, hogy Kijevben meg akarják fosztani Kárpátalja magyarságát jogaitól." Bíró Zoltán szerint Magyarország számára a határon túli magyarság jogaival való foglalkozás Trianon óta egy „kényszerpálya", ha pedig nem tudunk megegyezni az oktatási, a nyelvi, s általában a kisebbségi jogok kérdésében a szomszédos állammal, akkor nem rendezhető az Ukrajnával való kapcsolat.

Horváth Péter közgazdász, a RETÖRKI általános főigazgató-helyettese a rendszerváltó MDF pártállam idején született gazdasági, külügyi és külgazdasági programjából válogatott össze a geopolitikát érintő elemeket. Az MDF úgy gondolta, hogy a KGST-n belüli kapcsolatokat az ország számára előnyös módon kell átalakítani. Javasolták, hogy fokozatosan, s ne egyszerre valósuljon meg a konvertibilis elszámolásra való áttérés. Úgy látták, hogy a végső cél a csatlakozás az európai Közös Piachoz. A katonai szövetségek ügyében olyan megoldást javasoltak, hogy Magyarország úgy maradjon tagja a VSZ-nek, hogy közben csökkenjen katonai szerepvállalása. Parlamenti rendszeren és a szociális piacgazdaságon alapuló semleges Magyarországot terveztek, amely azonban sok tekintetben sajnos illúzió maradt.

Anatolij Bazsan, az Orosz Tudományos Akadémia Európa Intézetének osztályvezetője szerint Nagy-Britannia geopolitikai döntést hozott a brexit ügyében, amely bebizonyította, hogy az integráció, a közös piac nem minden ország számára előnyös. Szerinte Nagy-Britannia csak az „első fecske" volt, miközben a visegrádi csoport államai viszont egyre jobb helyet foglalnak el a közösségben. Ez nagyban köszönhető annak, hogy ezek az országok nyitottak Kelet felé, a kínai üzemek például jelentősen hozzájárultak a versenyképesség növeléséhez.

„A britek azért léptek ki az EU-ból, mert nem akartak Berlin alávetettjei lenni" – reflektált az előző előadásra Lóránt Károly gazdasági szakértő, a RETÖRKI külsős munkatársa. Kiemelte, hogy a neoliberalizmus lázában végrehajtott gazdasági rendszerváltó folyamat nemcsak százéves iparágakat rombolt le, de a mögöttük lévő ipari kutatási hátteret is. Amit ma a magyar gazdaság növekedésének látunk, az döntő mértékben a Magyarországra betelepedett külföldi vállalatok exportteljesítménye, a belföldi ipar állapotát jelző mutató, az ipar belföldi értékesítése ma is csaknem harminc százalékkal az 1989-es szint alatt van. Ez azt jelenti, hogy Magyarország rendkívüli mértékben kitett a multinacionális cégek általunk nem ellenőrizhető üzletpolitikájának. Ezen a helyzeten az ország szuverenitása és gazdasági biztonsága érdekében mindenképpen változtatni kell. Hettyey András, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem adjunktusa, a Nemzetközi Kapcsolatok és Diplomáciai Tanszék oktatója előadásában az 1990-es évek német elképzeléseit vázolta fel Közép- és Kelet-Európa jövőjéről. Bár Németország alapvetően támogatta a kelet-közép-európai államoknak az Unióhoz való közeledését, igyekezett óvatosan fellépni a kérdésben, mivel nem akart tápot adni partnerei német dominanciájú Közép-Európával kapcsolatos félelmeinek. Az NKE adjunktusa szerint Németország nem töltött, és ma sem tölt be hegemón pozíciót a térségben.

Tóth István diplomata, nyugalmazott beregszászi főkonzul záró előadásában úgy fogalmazott: „Nehéz lenne olyan kremlinológust találni, aki 1988-ban kijelentette volna Szovjetunió közeli széthullását. Amikor a Szovjetunió széthullott, hazánkban már létrejött az első szabadon választott magyar kormány. Antall József miniszterelnök realitásérzékét jól mutatja, hogy az 1991. augusztusi oroszországi puccs másnapján felhívta Borisz Jelcint, és a támogatásáról biztosította. 1992-ben Jelcin Budapesten megkövette Magyarországot 1956-ért. Később megállapodtak az oroszországi és ukrajnai magyar katonasírok gondozásáról." Arra is emlékeztetett: 1991-ben Ukrajna függetlenségét elsőként ismertük el, a két ország külügyminisztere pedig aláírta a kisebbségek védelméről szóló megállapodást. A 2010-es évek elejétől azonban szünetel az együttműködés, Ukrajnában hiába hozott nagyon jó törtvényeket a kisebbségi jogok területén, azokat nem tartják be – fogalmazott a volt főkonzul.

A vitákkal is tarkított kétnapos nemzetközi konferencia eredménye, hogy a magyar, orosz és ukrán kutatók jobban megismerték egymás álláspontját a rendszerváltásról és annak következményeiről, a kisebbségi jogokról és a külpolitikai törekvésekről.

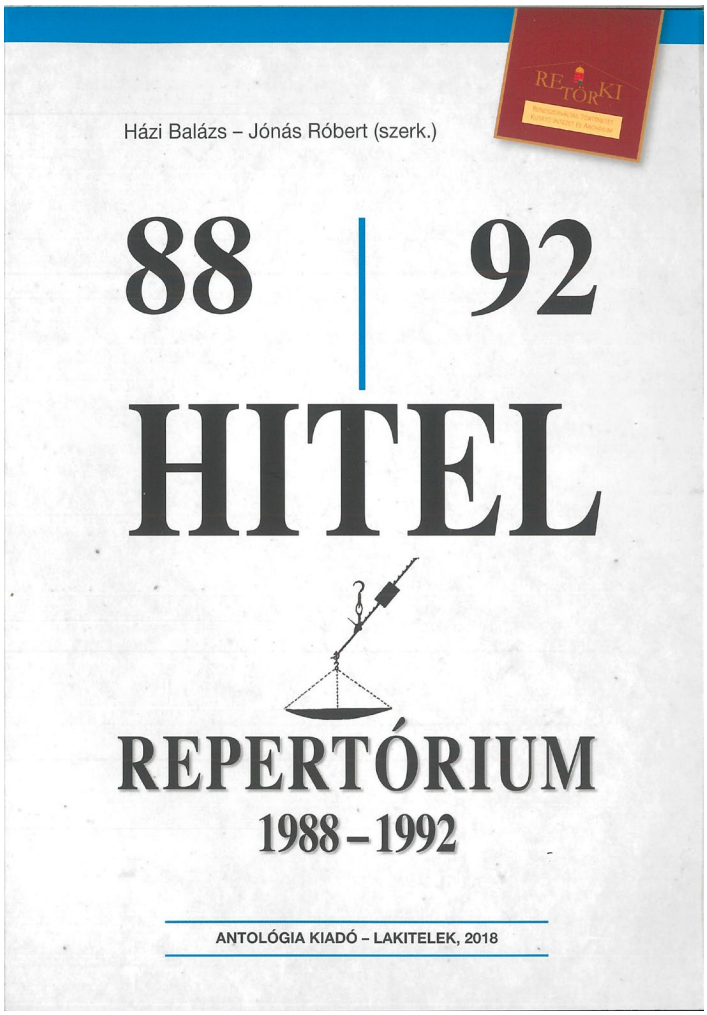
(Medveczky Attila (www.magyarforum.hu) tudósítása alapján)

archivum.retorki.hu/folyoirat

Repertórium készült a *Hitel* első négy évéről

A *Hitel* folyóirat harminc évvel ezelőtti indulására emlékezve 2018. november 6-án mutatták be a RETÖRKI Andrássy úti konferenciateremben a folyóirat első öt évfolyamát feldolgozó repertóriumot.

Bíró Zoltán főigazgató köszöntőjében felidézte a lap indulásával kapcsolatos történeteket, többek között az első évek sajnálatosan, de szinte természetes módon kibontakozó botrányait is. A legtöbb hozzászólást eredményező vita a *Nappali hold* című Csoóri Sándor-esszé kapcsán bontakozott ki, amely röviden a magyarországi zsidóság asszimilációjára is kitért.

A bemutatón Dippold Pál, az első öt évfolyam olvasószerkesztője és a jelen kötet bevezető tanulmányának írója személyes élményeit felelevenítve világított rá, milyen körülmények között dolgozott azokban az években a szerkesztőség. Büszkeséggel tölti el ma is, hogy az 1988 és 1992 között megjelent összes írást olvasta. Volt olyan szerző, aki érezve szövege jobbá tételét, köszönetet mondott a korrektúráért, Csurka István azonban például reflexszerűen cenzúrázást látott a dologban.

Az esemény következő megszólalója a kötet és az azzal egy időben bemutatott honlap egyik szerkesztője, Jónás Róbert, a RETÖRKI Archívum munkatársa volt. Kiemelte, hogy az olvasmányosra sikerült bevezető tanulmány jól ellensúlyozza a későbbi oldalakon lévő száraz adatsorokat, a kettőt együtt használva megelevenedik az Olvasó előtt szinte a rendszerváltás összes jelentősebb eseménye. Ehhez nyújt nagyon hasznos segítséget a szintén kedden élesített és a másik szerkesztő, Házi Balázs által bemutatott honlap, mely a nyomtatott kiadvány összes adata mellett egy kattintással elérhetővé teszi a keresett szöveg digitális másolatát, valamint az összes 1988 és 1992 között megjelent lapszámot.

A repertórium honlapja az alábbi címen érhető el: https://hitel.archivum.retorki.hu

Bakos István újabb kötete a Magyarok Világszövetségéről

A RETÖRKI majdnem 500 oldalas kiadvánnyal emlékezett a Magyarok Világszövetsége (MVSZ) megalapításának (1938. augusztus 16.) jubileumára és a tartós elfojtás (1949-1989) utáni újjáélesztésének évfordulójára.

Bíró Zoltán főigazgató köszöntőjében kiemelte: a Magyarok Világszövetsége fontos misszíót látott el, a kezdeti időszakban összegyűjtette a szervezeteket és a személyeket egy

olyan táborba, amelynek a középpontjában a nemzeti érdek érvényesítése állt, nemcsak a nyugati, hanem az anyaországi és a kárpát-medencei régió is a szervezet része lett. Sajnálatos helyzetet eredményezett egy új vezérkart megválasztása, a pozícióharc felemésztette a Magyarok Világszövetségét is. „Kérdés, hogy hiányzik-e a Magyarok Világszövetsége a társadalomnak? Pótolják-e munkáját az azóta létrejött szervezetek? Ezekre a kérdésekre csak hosszú idő múlva kapjuk meg a választ."

Ludányi András politológus, egyetemi tanár, az amerikai magyar diaszpóra fontos alakja úgy fogalmazott: a kötet cím- és hátoldaláról a szervezet fontos képviselői, „nemes arcok tekintenek ránk". Történelmi kitekintőjében felidézte: 1945 tavaszán a Budapesti Nemzeti Bizottság határozatával koalíciós alapon ugyan újraszervezték a Magyarok Világszövetségét, de a külhoni képviselők részvétele nélkül. Az MVSZ Elnöki Tanácsának elnöke Nagy Ferenc, a Független Kisgazdapárt vezetője, miniszterelnök lett. A Nagy Ferenc vezette Elnöki Tanács 1947 közepéig harmincötször ülésezett, amelyről a Szövetség hivatalos tájékoztatója, a kőnyomatos *Dunai Kurír* közölt jegyzőkönyveket, híreket. A Tanács az MVSZ központi feladatává tette az ország elcsatolt részeiben kisebbségi helyzetbe került magyarok érdekeinek védelmét, felhívást intézett a Párizsban tárgyaló külügyminiszterekhez, és népszavazás elrendelését kérte a vitatott területeken. A magyar világszervezet autonóm működését 1948-tól végleg fölszámolta a kommunista önkényuralom. Eredeti hivatását megcsúfolva, nevét kisajátítva pártállami szervként működtették a Kádár-korszak végéig. A kádári konszolidáció hatással volt a munkájára: a kisebb változások ellenére a nyugati magyarság jeles képviselői általában gyanakvással, ellenségesen fogadták. A rendszerváltás idején Ludányi professzor elmondása szerint az amerikai magyarok nagyobb reményekkel figyelték a Világszövetség megújítását, mint az itthoniak, akik reálisabban álltak hozzá az eseményhez.

Nagymihály Zoltán elmondta: Házi Balázzsal együtt végezték a dokumentumrovat szerkesztését. Köszönet illeti Bakos Istvánt, aki „egyszemélyes archívumként" megőrzött számos forrást, ami megkönnyítette a válogatást. Bakos István, a kötet szerzője ehhez hozzátette: saját anyagait kellett átadnia a többi szerkesztőnek, mert az MVSZ levéltárához nem férhetett hozzá.

A Bakos István kérésére hozzászóló Germuska Pál, a Magyar Nemzeti Levéltár főosztályvezetője arról szólt, hogy hetekkel ezelőtt külön tájékoztatták intézetüket az EMMI, illetve a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő képviselői arról, hogy a vonatkozó törvény értelmében a Magyarok Világszövetségének iratanyagainak be kell kerülnie a Nemzeti Levéltárba. Első körben a minisztérium és a Vagyonkezelő levélben fordult az MVSZ jelenlegi vezetéséhez, akiktől eléggé arcátlan választ kaptak. Arra kérte a jelenlevőket, ha tudnak a témában információt adni számára, akkor keressék föl.

(Medveczky Attila (www.magyarforum.hu) tudósítása alapján)

archivum.retorki.hu/folyoirat

Lengyel kitüntetés Kiss Gy. Csabának

A Lengyel Köztársaság elnökének döntése alapján Kovács István történész a Lengyel Köztársasági Érdemrend Parancsnoki Keresztjét Csillaggal, Kiss Gy. Csaba irodalomtörténész, polonista a Lengyel Köztársasági Érdemrend Parancsnoki Keresztjét, Móser Zoltán etnográfus és fényképész pedig a Lengyel Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjét vehette át. A kitüntetéseket Jerzy Snopek budapesti lengyel nagykövet adta át.

Kiss Gy. Csaba magyar irodalomtörténész, kultúrtörténész, egyetemi professzor rendkívüli érdemeket szerzett a lengyel-magyar kapcsolatok kutatása, gazdagítása terén. A lengyel történelmi és irodalmi ismeretek fáradhatatlan terjesztője Magyarországon, nemzetközi hírű szlavista, a Varsói Egyetem Magyar Tanszékén töltött évei során több doktori disszertáció témavezetője volt. Számos magyar és lengyel nyelvű könyv szerzője, kötetek társszerkesztője. Hosszú a sora azoknak a könyveknek, amelyeket Közép-Európa történelméről és kultúrájáról írt, örömmel kapcsolódik be a lengyel nagykövetség és a Lengyel Intézet által meghirdetett programok megvalósításába.

(Lengyel Köztársaság Budapesti Nagykövetsége alapján)

XVIII. Lakiteleki Filmszemle

A XVIII. Lakiteleki Filmszemlén a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) 200.000 Ft-os különdíját a Balogh András rendezte *Aranymonostor ereklyéje* című alkotás kapta. A film emellett megkapta a MediMédia Kft. 250.000 Ft-os különdíját, valamint a *Magyar Hírlap* nagyinterjúját és féléves előfizetését, valamint a Kairosz Kiadó könyvcsomagját.

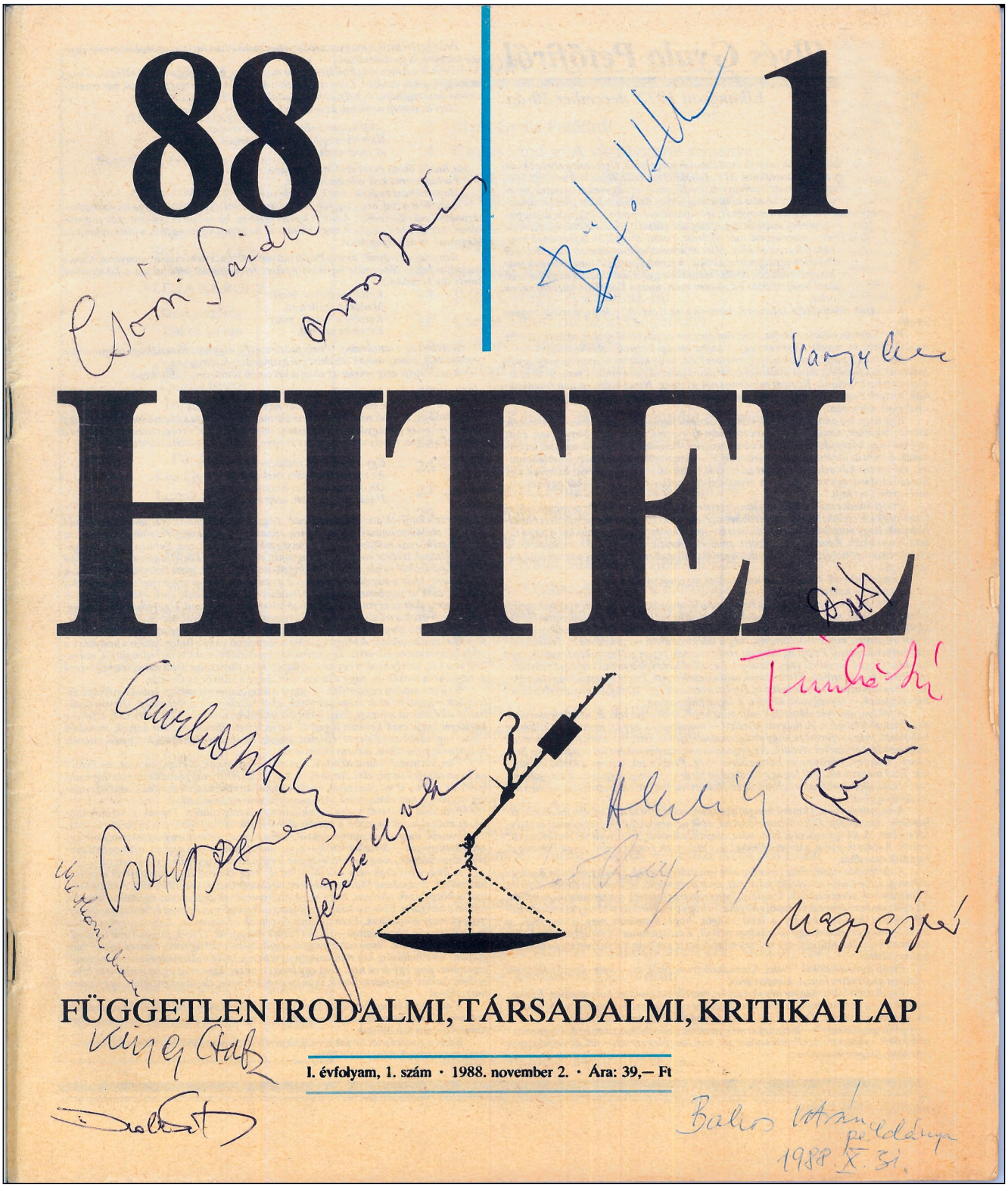
A dokumentumfilm a bugaci aranymonostorban talált Szent Péter ereklyetartó megtalálási körülményeit, a restaurálást és az azt megelőző tudományos vizsgálatokat, valamint ennek a különleges tárgynak a történetét és a tárgyon szereplő bibliai jeleneteket mutatja be.

A lakiteleki Népfőiskola Alapítvány, a Dunaversitas Egyesület, valamint az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Kft. közösen hirdette meg a filmszemlét. A Balázs Béla Stúdió emlékezetére és Sára Sándor tiszteletére meghirdetett XVIII. Lakiteleki Filmszemlére krónika, korkép, művelődés, portré, fikciós műsorok kategóriákban lehetett nevezni. A zsűri elnöke: Buglya Sándor Balázs Béla-díjas filmrendező-producer volt.

(Bágya Rita tudósítása alapján)

Európa jövőjéről a közgazdászok találkozóján

A RETÖRKI tanácstermében tartott legutóbbi közgazdász-szociológus találkozón intézetünk munkatársa, Lóránt Károly tartott előadást Európa jövőjéről. Rövid-, közép- és hosszútávon a kontinensnek három kérdésre kell választ adnia: a 2019-es európai parlamenti választásig tartó időszak kérdése, hogy a mai EU-t megreformáló erők meg tudnak-e erősödni, középtávon az a kérdés, hogy „Európai Egyesült Államok” vagy nemzetállamok szövetsége lesz az EU, hosszútávon pedig az, hogy Európa megtartja-e gyökereit vagy megadja magát az iszlám térhódításnak.

A *Hitel* első számának borítója, melyet a szerkesztőség tagjai Bakos István számára dedikáltak.
RETÖRKI Archívum, Bakos István ajándéka.

archivum.retorki.hu/folyoirat

Kedves Barátaink!

A Hitel Szerkesztősége az V. évfolyam felénél, 95 szám után elköszön Önöktől. Az indulás (1988 novembere) óta történelmi időket éltünk át s a Hitel igyekezett talán nem is csak tanúja, de résztvevője lenni a magyar társadalmi átalakulásnak. Hogy miként, azt ítélje meg az olvasó, mérje meg az idő. Köszönet támogatóinknak, szerzőinknek és olvasóinknak itthon és a nagyvilágban.

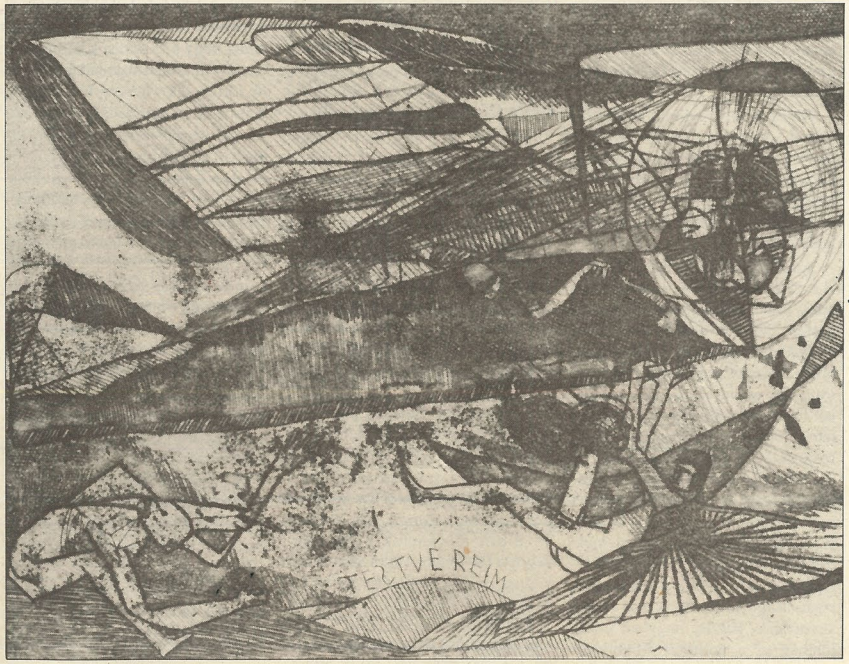
Csoóri Sándor
Bella István
Kiss Gy. Csaba
Tőkéczki László
Mányoki Endre
Döbrentei Kornél
Alexits György
Csáki János
Makovics Mária
Dippold Pál

HITEL

Független irodalmi, társadalmi, kritikai lap

V. évfolyam, 13. szám • Budapest, 1992. június 24. • Ára: 45,–Ft

Nagy Gáspár: Önarckép – most; **Kiss Gy. Csaba, Tőkéczki László, Mányoki Endre írása;** Dippold Pál szövege; **Supka Magdolna – Tóth Menyhért képeiről;** Ébert Tibor elbeszélése; **Döbrentei Kornél, Lászlóffy Csaba, Lászlóffy Aladár, Géczi János és Bella István versei;** Borbándi Gyula tanulmánya; **Czigány György és Ágh István kritikája**

A század embere nem készült föl azokra a civilizációs „forradalmakra", amelyek átsöpörtek fölötte. Száz éve sincs, hogy az első repülők egy bicikli s egy szitakötő házasságából születtek s a libalegelők légterét uralták csupán. Mára Concorde-ok, Jumbo-k zilálták szét az angyalok országát is. Szegény angyalok, szegény testvéreink! □ *Csoóri Sándor*

Rendszerváltó Archívum 2018/4

A *Hitel* utolsó kétheti számának (1992. június 24.) első és hátsó borítója.
RETÖRKI Archívum, Bakos István ajándéka.

78

www.retorki.hu

Mezei Emese – Jánosi Nikolett

Mert közösség is…

Kiállítás a Hitel folyóirat születésnapjára

A *Hitel* folyóirat mai munkatársai is megemlékeztek a lap születésének harmincadik évfordulójáról. A két világháború közötti erdélyi szemle és az 1988 óta létező folyóirat történetét impozáns kiállításon tekinthették meg az érdeklődők – többek között a novemberi Hitel-est alkalmával is. Lapunk következő oldalain a kiállítás elmúlt három évtizedre vonatkozó részét tekinthetik meg.

1988. november 2-án, Illyés Gyula születésnapján jelent meg a *Hitel* első száma. 1998-ban a lap tematikus, tíz esztendőt leltárba vevő számmal állt elő, majd 2008-ban remekbe szabott szöveggyűjteménnyel lepte meg olvasóit. Most, 2018-ban a megemlékező írások mellett a hagyománnyá vált *Hitel*-esten ünnepeltünk, megemlékezésekkel, versekkel – azt hiszem, nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a legfiatalabb és a leghűségesebb szerzők szólaltak fel együtt –, valamint egy visszatekintő kiállítással. És talán ebben benne van a legfontosabb is: a *Hitel* olyan közösség, amely felismerte, hogy a szellemi örökség magában az átörökítésben rejlik. Kell a kontinuitás, az, hogy megtalálja és befogadja egymást örök nagy eszmények sora és az új nemzedékek köre. Mi köze a kezdetekhez a mai *Hitel*nek? No és a mai Magyarországnak az 1988-ashoz? A folytonosságot nem kevés lelki teher magunkra vételével lehetne kimutatni. Ezek közé azonban jogos büszkeség is vegyülhet. A *Hitel* képes lett arra, hogy a felismert minőségi értékrendet folyamatosan aktualizálja, építkezzék rá, így képes Szárszó, 1956 és Lakitelek üzenetét hordozni, és nem engedni elfelejteni.

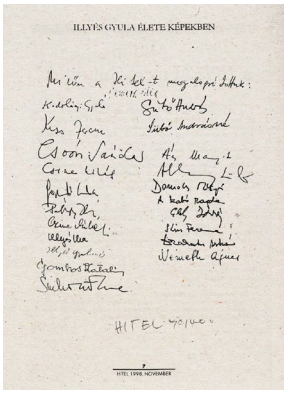
Amikor a kiállítást megterveztük, jelezni akartuk ezt a nem könnyű folytonosságot. Ehhez a szívhangra emlékeztető idővonalat alkalmaztunk, ami jól illusztrálja, hogy ez a szív dobog, még ha sok nehézség szorítja is: többek közt a közműveltség állapotából fakadó elmagányosodásé. Az anyaggyűjtés során szándékosan a szerkesztőség életének szempontjából igyekeztünk megragadni a folyóirat változását és önazonosságát, így – a teljesség igénye nélkül, de a múltat nem letagadva, hanem felemelve és büszkén hirdetve – válogattunk a korábbi és a mai szerkesztőség lapban megjelent soraiból. Válogatásunk töredékes, amint a *Hitel*-lel jelképezhető rendszerváltozástól induló történelmi reményeink is töredezettek. Ez a néhány tabló azonban talán mégis olyan tükörcserepek gyűjteménye, amelyekben nemzeti és személyes önazonosságunk jobb hagyományaira is ráismerhetünk. Ha így van, munkánk nem volt hiábavaló! *Lecturis salutem*![1]

[1] „… a Hitel nemcsak papír és nyomdafesték, hanem közösség is.” Papp Endre: Palimpszeszt – avagy 30 éves a *Hitel*. *Hitel*, 2018/11, 8.

archivum.retorki.hu/folyoirat

1982

(Midőn a Hitelt megalapítottuk)

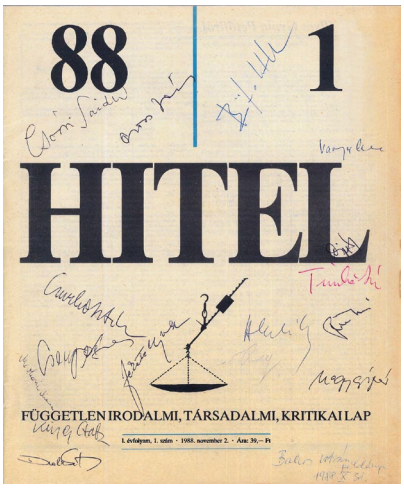

ILLYÉS GYULA ÉLETE KÉPEKBEN

HITEL 1988. NOVEMBER

1982 novemberének első napjaiban vetette fel két év után újra Csoóri Sándor azt az ötletet, hogy a rendszer által perifériára szorított írók és költők részére folyóiratot kellene indítani. Németh László özvegye, Ella asszony felkarolta a kezdeményezést, és november 12-ére népes társaságot hívott vacsorára Orsó utcai lakásába. Illyés Gyula a néhány napja megjelent Illyés Gyula élete képekben című kötetével érkezett. A vacsora utáni hosszú, lelkes vita, amelynek Illyés Gyula volt a hangadója, végül is Széchenyi gondolatait emlegetve, a folyóirat címéül egyhangúlag a Hitelt fogadtuk el. A történelmi aktus dokumentálására, a Németh családnak hozott képes album első oldalára Illyés Gyula sora – *„Midőn a Hitelt megalapítottuk”* – után huszonkét vacsoravendég aláírása került.

„A VÁLLALKOZÁSHOZ HITEL KELL. A SZELLEMIEKHEZ MÉG INKÁBB, MINT AZ ANYAGIAKHOZ... HA SZÉCHENYI ÚJRA FELLÉPNE, MEGINT A HITELT ÍRHATNÁ KÖNYVE HOMLOKÁRA, – DE MOST ELSŐSORBAN A SZELLEM EMBERÉNEK A SZELLEMI VÁLLALKOZÁSBA VETETT BIZODALMÁT KELLENE ALATTA ÉRTENIE.”

88 1

HITEL

FÜGGETLEN IRODALMI, TÁRSADALMI, KRITIKAI LAP

I. évfolyam, 1. szám · 1988. november 2. · Ára: 39,– Ft

A Magyar Nemzet megkérdezte:

Mit érdemes tudni a Hitelről?

„Mi, a szerkesztőség tagjai nem mondtunk le a címről. S nemcsak ragaszkodtunk hozzá, mert a hitel szó Széchenyi értelmezésében egy korszak elindító kulcsszava volt, s nem is csak azért, mert az Erdélyi Fiatalok ezerkilencszázharmincötben indított folyóiratáról is ez a fogalom világított, hanem azért, mert azt gondoljuk: nekünk az élet hitelét, a szavak hitelét, a szétszórtságban is összetartozó nép hitelét, a lángok, a romok, a vér mocskai közé került ember hitelét is vissza kell szereznünk.” **(Csoóri Sándor)**

„Kádár János megélte Nagy Imréék apotheozisát. Ez jó.”
(Alexa Károly)

„Az igazságot leszavazhatja, elhallgattathatja, bebörtönözheti, de nem foszthatja meg hatalmától sem önkény, sem forradalom, sem ellenforradalom. Sem demokrácia.”
(Fekete Gyula)

„Nem tudom, mikor nagyobb a baj, ha a művészet politizál, vagy ha a politika művészkedik?”
(Szabados Árpád)

„Történelmileg kialakult létünk – másságunk – hagyományaink elmélyült tanulmányozása és vállalása minden más közösséggel egyenlő jogunk s az emberiség szellemi örökségének gazdagítására lehetőséget adó küldetésünk. Az általános emberi rendeltetés jelszava megtévesztő. Parafrazálva a Szentírást: hogyan szeretheti valaki Istent, akit nem lát, ha nem szereti felebarátját, akit lát?”
(Tőkéczki László)

„Hol is van hát a nemzet? Talán azok szívében, akik számtalan csalódás és kudarc után is, ha másból nem, hát dacból, a nemzet részének érzik magukat? Talán az erdélyi, a kárpátaljai, a felvidéki, a délvidéki, a burgenlandi magyarokban, akik ragaszkodnak az ősi, sorsadta helyhez, hazához, magyarsághoz, anyanyelvhez? Vagy a nyugati szórványokban élő magyarok tudatában, akik kényszerből mentek el innen, s most örömteli szorongással szurkolnak nekünk, hogy sikerüljön? És itt a szőlőhegyen, a derekukat nem kímélők, a tenyerüket nem kímélők, a metszőolló csattogtatók, a kopácsolók munkájában, akik akkor is dolgoznak, ha nem sok terméssel kecsegtetnek az aszályos évek, ha kevés is a fizetség érte? Igen, a nemzet alighanem bennünk él szétoszlódva – szétszóródva. És most, ünnep után, húsvétra várunk.”
(Bíró Zoltán)

„A modern Ádám és Éva most csak a maga tisztázhatatlan helyzetére döbbenhet rá egymáshoz való viszonyában is: zenéje, képzőművészete és nagyrészt költészete is erről a tanácstalanságba-esésről szól. Törmeléket, zűrzavart, gondolatnélküliséget terjeszt maga körül. A kiűzetés bibliai mítosza ezzel fejeződik be: a modern civilizációból, mely a teljesen kifelé fordult Én-t teremtette meg – inkább azt mondhatom: gyártotta le –, nem lehet tovább menekülni.”
(Tornai József)

„Lehet-e a halászléből újra halaktól nyüzsgő akváriumot csinálni?”
(Bogár László)

„Van-e végső harc? Ami után a lándzsák nem karcolnak felhőt? Medencei táj, honi táj fölött piros gombolyag. Jön holnap szél újra, égalj véres. Szívekben rögfutam indult, ez a benti billentyűs, félő, idejekorán hangját szakasztja. Megáll. Mint én, évnek elején. Nézek történelmi tértáncot, magas lóra kapaszkodó sebzett vezért. Hallom: szél szavát, kaszasuhogás. Már megint, még mindig. Eljön a mi országunk? Hiszem azért: igen.”
(Dippold Pál)

„Félúton megtorpanva mindig, rögeszmésen helyben járunk háttal előre, vakmerően. Mindenünk odamarad az alvilágban, az apolloni ajándék-lant is, mellyel megigéztük a Cerberust. Három fejéből kettő a szagló jövőt előre jelző, napvilági ebeken. „Provokálom a fátumot”, így a lándzsás ember. És várja már vadkan, mérgezett farkas, orvgyilkoshad, önmérényletre késztető, halálos idill.
Örök-jelenidejű magyar sors?”
(Döbrentei Kornél)

„Az írók tehát írjanak. Minél szebbet és minél jobbat. Azzal küzdhetnek legeredményesebben mindenféle zsarnokság és az irodalmat fenyegető veszedelem ellen.”
(Borbándi Gyula)

1992

(1992. június 24-éig a lap kéthetente jelent meg, majd szeptembertől havilapként folytatta működését.)

HITEL

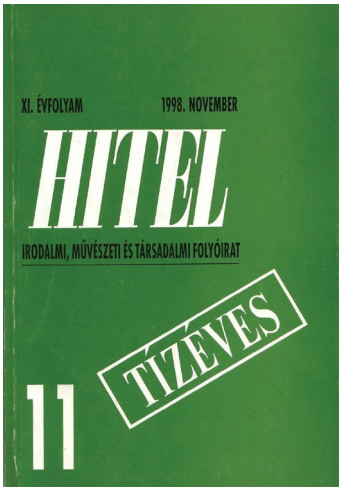
Független irodalmi, társadalmi, kritikai lap

III. évfolyam, 6. szám • Budapest, 1990. március 27. • Ára: 39,— Ft

A magyar publicisztika mind gyakrabban hívja föl a honfiak figyelmét az „elbalkániásodás" veszélyére. Derbs helyzetértékelés: hogy még nem vagyunk balkániak. Nem vagyunk betyárskodók, bugrisok, dühöngődők, szemetelők, szomszédgyűlölők. Metternich Kelemen szerint a Balkán az ő bécsi palotájának délkeleti sarkánál kezdődik. Jó – dőlyfős volt és elfogult. De jó lesz-e, ha az Akropolisz alatt egy görög egyetemi tanár elkezd magyar lapokat olvasni? □ *Alexa Károly*

1998

(Tízéves a Hitel)

XI. ÉVFOLYAM 1998. NOVEMBER

HITEL

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT

11

TÍZÉVES

Keresztény létre...

Ahogy a madár csipeget
forgatva folyton a fejét
úgy szedtem örömeimet
rettegve folyton a Veszélyt;

lesve gyors szemmel egyre szét,
elnézik-e az emberek
megszereznem a morzsalék
vigaszt, mit végzetem vetett.

Így lett egy falat, egy itat
Számban gyönyör és iszonyt,
Megáhítás és rettegés!

Jutalmul mennyet és pokolt
keresztény létre így csatolt
egybe nekem a – Büntetés!

Illyés Gyula hagyatékából
(Hitel, 2000. január)

„Élég öreg vagyok ahhoz, hogy ne higgyek naivan semmiben és megkapaszkodjak mindenféle gondolatban, amely megóv attól, hogy kétségbeessett legyek. Emlékezzetek Illyés szavaira: „Olyanokat élünk meg, amire nincs ige, – Picasso kétorrú hajadonai –, hatlábú ménjei – tudták volna csak eljajongani, – vágtatva kinyerîteni –, amit mi elviseltünk, emberek, – amit nem érthet, aki nem érte meg". S amire ma sincs szó, teszem már én hozzá, ezért kellett megtanulnom paradoxonokban gondolkozni, paradoxont látni mindenben. (...) Aligha lehet egy népet, egy kultúrát megérteni, aligha érthetjük önmagunk helyzetét, amíg önellentmondásainkat föl nem ismerjük."
(Tornai József)

Kassák harminc évvel ezelőtt naplójában így írt: „... három nemzedék sorsát látom magam előtt: 1. akiket kiherélték, 2. akik kiherélték önmagukat, 3. akik herélten születtek...". Ne áltassuk magunkat felebarátaim, legfőként rajtunk múlik, hogy ez az ördögi kör végre megszakadjon! Ebben, rajtunk kívül senki más nem segíthet.
(Döbrentei Kornél)

„Igazi ünnepet és igazi gyászt mélyen magamban hordok. Hiába int a történelemmé ácsolt történések fényes tavaszokon át végül rozsda össze, majd a semmi ágaivá véznuló sora, egyszer átsétálnék még a Múzeum kertbe. Fel a lépcsőkön, talán elég lenne csak úgy, hányavetin, pőztalanul, félig. Felolvasnám a madaraknak és a kíváncsi gyerekeknek a Tizenkét Pontot és az Egyetemi Ifjúság Tizenhat Pontját. S ha nem rohannának értem a tűzoltók, mentők, más vízipisztolyos herkules kft.-k legényei, mosolyogva várnám a kérdést: – Hol él maga?"
(Simonffy András)

„Mindent meg lehet csinálni! Az a kérdés, hogy szabad-e. Nem ütközik-e a feladat célja az ars poeticával? Az ars poetica a hosszú idő alatt kialakult, művelt meggyőződés nagy célok vagy a nagy cél elérésének érdekében. A cél elérhető, s lehet elérhetetlen a ragyogó kudarcok útján. (...) Aki egy városrészbe ingatlant, házat vagy szobrot tervez, annak jól neveltnek kell lennie, és tisztelnie kell a városrész stílusát. Tisztelete lehet szellemes is."
(Melocco Miklós)

A nemzeti himnusz fogalma megvilágítható mind az irodalomtörténet, mind az esztmetörténet hagyományai szerint. Ugyanakkor a nemzeti himnusz a modern nemzet jelképeinek egyike, következésképpen megközelíthető a kulturális antropológia, sőt a jog világa felől is. Ismeretes, hogy a nemzeti himnuszról rendszerint valaminő közmegegyezés – nevezhetjük szokásjognak is – szokott határozni, és gyakran előfordul, hogy az alkotmány szintén rögzíti, melyik konkrét szerzőnek melyik verse (esetleg melyik konkrét versszaka) az illető ország nemzeti himnusza.
(Kiss Gy. Csaba)

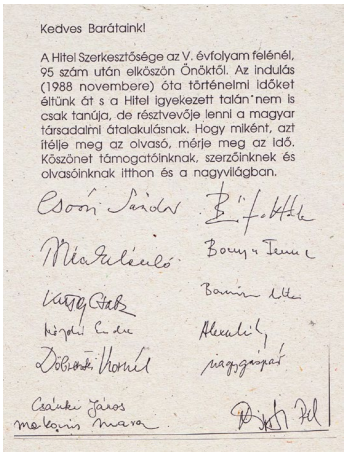
A mesterségbeli alázat (...) nem idejétmúlt, ezt soha nem váltották le és nem is fogják. A művészet egyik sajátsága, hogy csak célszerűen csinálható, aki manufakturálisan vagy nagyiparban akar művészetet termelni, az –észrevétlenül bár, de bizonyosan –, „kiválallkozza" magát a művészet világából. (Talán épp ez, a célhez jelleg az, amely idegenné vált a mai korban az emberek számára, amit nem vesz be a posztmodern fogyasztó – s persze az őket konzervre szoktató konzervgyártók – gyomra; a művészetnek ezt a magában- és magáértvalóságát szeretnék sokan sokféle módon felszámolni vagy uniformizálni; (...) a művészet, akár a szerelem – tiszta formájában persze – egyedi, piacosíthatatlan, uniformizálhatatlan.
(Nagy Gábor)

„Az igazságérzet nyilván filogenetikus kód bennünk. Valószínűleg azok a közösségek maradtak fenn a kezdetekkor, amelyeket az összetartás, a valóságtisztelet, az együttérzés, az egymást segítés jellemzett, amelyekben az igazságérzetből fakadó magatartás vált a kapcsolatok, később a szervezetek, az intézmények alapjává."
(**Mórocz Zsolt**)

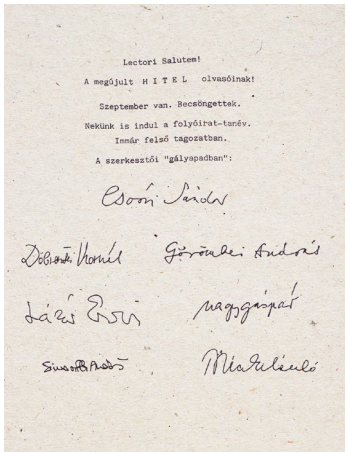
„Ahol 1945 után börtönbe és szovjet munkatáborokba hurcolták, megkínozták, megsemmisítették a polgárságot, majd a forradalom bukásával egy fiatal értelmiségi nemzedék futott szét a világba, s egy félszázadon át hazugságban pácolt, emlékezetfogyatékos ifjúság nevelődött, ott öntudatos, művelt polgárság nem alakulhatott ki."
(Ablonczy László)

Kedves Barátaink!

A Hitel Szerkesztősége az V. évfolyam felénél, 95 szám után elköszön Önöktől. Az indulás (1988 novembere) óta történelmi időket éltünk át s a Hitel igyekezett talán nem is csak tanúja, de résztvevője lenni a magyar társadalmi átalakulásnak. Hogy miként, azt ítélje meg az olvasó, mérje meg az idő. Köszönet támogatóinknak, szerzőinknek és olvasóinknak itthon és a nagyvilágban.

Lectori Salutem!

A megújult HITEL olvasóinak!

Szeptember van. Becsöngettek.

Nekünk is indul a folyóirat-tanév.

Immár felső tagozatban.

A szerkesztői "gályapadban":

Etruszk szarkofág

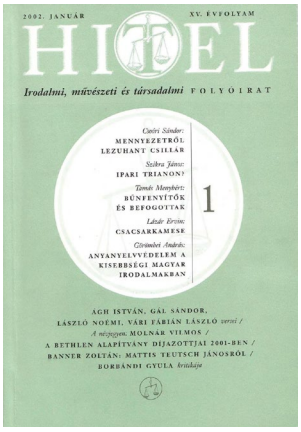
Hová, hová, ti másvilági pár
oly biztosan? mintha valahol távol
volna valami, pedig csak a fal
tengerzöldje a Villa Giuliában,
s huszonhat század távolából
én, idetévedt, véletlen magyar,
bámulgatok két egyszerű profilt,
micsoda mosoly ez? talán pokoli eb
tekintetéből csippentették egyetlen
szemhunyással és fölbukva kinyitva
még rejtelmesebb és megfejthetetlen
az alattomos ragadozó nyugodt
tele gyomrának lelki tükre, fönség!
ahogy elejti magának az öröklét
a kiválasztott áldozatokat.

(Ágh István)

archivum.retorki.hu/folyoirat

2008

(Húszéves a Hitel)

„Tíz éven át ez a mélyzöld borítójú folyóirat vállalta – néhány folyóirat-társával együtt – a nemzeti irodalom hagyományának folytatását. (…) Ma már egyre világosabb a szerkesztőség tagjainak, hogy egy valamire való folyóirat nemcsak szolgálatot teljesít, hanem korszakos végeznivalókra is fölhívja a lapban megjelenő írók figyelmét. „Ahhoz, hogy megtudjuk: kik vagyunk, s mit érünk, továbbra is irodalom kell, művészet és filozófia." Ezt a jelszót írnánk föl legszívesebben emlékeztetőül a szerkesztőségi bejárat fölé. A 2002 januárjában megjelenő *Hitel* ennek a morális és erkölcsi parancsnak az ösztönzésére kezdi el harmadik korszakát, külső formájában és tartalmában is megújulva. Minden idegszálunkkal érezzük, hogy a mai magyar valóság alakulása, drámája, köznapi víziója már rég nem fér bele a napilapok cikkeibe, riportjaiba, tévétudósításaiba, mindez irodalmi műfajok után kiált. Például új témájú és új stílusú szociográfiákért." (A Szerkesztőség)

„A szenvedései mélyére került Jóbot meglátogató barátok nem tudnak segíteni a bajbajutotton, mert ami Jóbbal történik, az egyedül őrá, a valaha jobb napokat látott, látszólag mindenétől megfosztott emberroncsra, valamint az Úrra s az Úr hatalmát és teremtménye hitét próbára tevő Sátánra vonatkozik. Jób nem ismeri az Úr szándékát, csak mérhetetlen hatalmát érzi maga felett, az esendő ember lehetőségét a Teremtővel szemben. Nemének parányisága felett tűnődve így ad számot az emberi lét törékeny mivoltáról: „Az asszonytól született ember rövid életű és háborúságokkal bővelkedő. Mint a virág, kinyílik és elhervad, és eltűnik, mint az árnyék, és nem állandó." (Jób könyve 14, 1–2)
A Biblia egyik legszebb s legöregebb könyve ezzel a szép hasonlattal, a kinyíló és hervadó virág képével érzékelteti a halandó ember mulandóságát. A természeti képből merített hasonlat bizonyosan már a könyv szerzője (akit többen Mózessel azonosítanak) korában is kedvelt szemléltetőeszköze lehetett a mulandó élet megörökítésének, de a metafora csak ezután, a Biblia terjedésével indul el hódító útjára."
(Gy. Szabó András)

Utolsó echoga

Látod-e Miklós, íme a néped
hegynek hajszolt szűkszemű nyájad
nyugton fekszik a völgyi cserényben
pingált vaskerítés horizontja
s megborzong, gyapját keveselli
hogyha szabad szeleket, suhogó, vad
áramokat kerget le a hajnal a
völgybe
szarvassá vált szép fiait meg a
kajla kopófalkák és vérebek üzik
farkasnyomnak ugatva zenélő
léptü patáik rajzát az avarban
s nem hallatszik a völgybe le más, csak
rossz csaholás, tört szárnyu sikoly
hát lásd

(Csengey Dénes)

„AHHOZ, HOGY MEGTUDJUK: KIK VAGYUNK, S MIT ÉRÜNK, TOVÁBBRA IS IRODALOM KELL, MŰVÉSZET ÉS FILOZÓFIA."

„1995. július 11. kedd: Tegnap megtaláltam életem első óriáspőfetegét az erdészháztól Simontornya felé eső erdőrészben. Ezen kívül csak fehér tejet ereszto tölcsérgomba volt, de nem tudom a nevét. Úgy tudtam, az óriáspőfeteg augusztusban terem. Nem is volt több, csak ez az egy. De ez hatalmas, nagyobb, mint egy futball-labda. Írni kellene, de nem tudok. Igaz, nem is erőltetem. Gyönyörű ez a falusi nyár. Mozdulatlan, rácegresi meleg van."
(Lázár Ervin: Naplórészletek)

„Az álmok a legunalmasabbak. Az álom: a legolvashatatlanabb műfaj. (Dosztojevszkijben sem bírom elviselni.) Az álmát mesélő ember: ostoba fajankó. Aki hallgatja is.
Talán arra jó mégis a feljegyzés: hogy fülön csípjük magunk. Titkolt – vagy csak épp szerényen megtűrt – hajlamainkat. Az álom: ha önmegfigyelés – hasznos diagnózis lehet."
(Sütő András)

„A Hitel húszéves. Ha néhány mondatban kellene összefoglalnom a jellemrajzát, azt mondanám, hogy egy kicsit különb mostani önmagánál. Több, mint ami látszik belőle. Ha másért nem, hát azért, mert nem tud felejteni, mert minden idegszálával – a sérültekkel is! – a magyar irodalom és a tragikus magyar sors idegrendszerével fonódik össze. Nem véletlen, hogy az utolsó években Sütő András volt az egyik legnagyobb szerzőnk."
(Csoóri Sándor)

„Ami nélkülözhetetlen az identitás e modelljében, az az egyetértés nemcsak elvi lehetősége, hanem szükségszerűsége is. Mutatkozhat megosztottnak a magyar irodalom hagyománya, ám ennek a kijelentésnek csak akkor van értelme, ha mögötte ott van a konszenzus távlata. E nélkül nincs nemzeti közösség.
Ne várjuk tehát egy – nemcsak a célkitűzésekben vállalt, hanem valóban meg is valósított – plurális, az értékek széles körét befogadó, a szintézis távlatában látó, önmaga sajátosságára ráébredő irodalomtörténeti rendszerezést addig, amíg az értelmezés területén a közösségi azonosságtudat zavara jelöli ki a követendő utat."
(Papp Endre)

„A kulturális embertan tudósai szerint az ember természettől fogva kultúrlény. Csupán biológiai lényként életképtelen volna, életképessé az teszi, hogy önmaga és a természet közé iktatja a kultúrát. A kultúra az ember fizikai létezésének is feltétele. Ahhoz, hogy élni tudjon, „a kultúra szimbolikus értelemvilághoz kell idomulnia, amely szimbolikusan közvetíti, és így lakhatóvá teszi számára a világot. Az embernek nincs más választása." A kultúra viszont nem képzelhető el közösség nélkül. Az egyén létének előfeltételeit a közösség biztosítja, „minden ember egy olyan kulturális közösségtől kapja tudása előzetes struktúráját, amelybe beleszületik, pontosabban, amelyben tudata kialakul".
(Görömbei András)

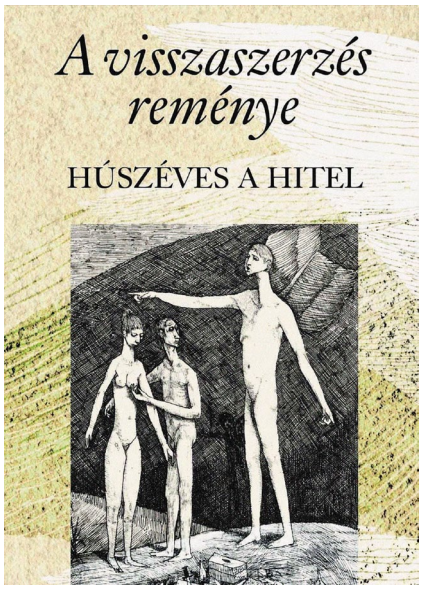
Végvári ének
Sütő András kapitány uramnak

Nyelved értünk virraszt
nemzetet vigasztal
éber gyertyafényhez
hívogat egy asztal.

(Nagy Gáspár)

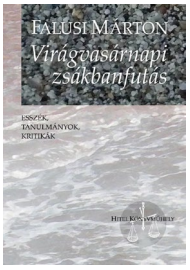

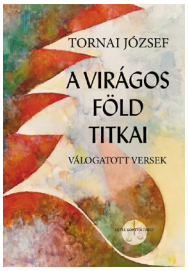
Akik a lapot teremtik. Makkos Miklós, Bangha Ferenc, Gyulai László, Nagy András, Jánosa Nikolett

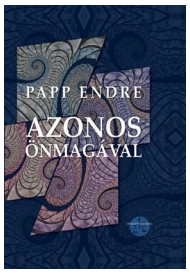

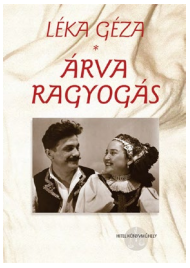
2018

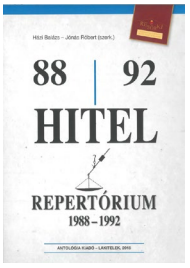
(Harmincéves a Hitel)

„Jelenünk *Hitele* értékőrzést végez. Konzervatív művelődéseszményt kell vallania korának süllyedő kulturális szintjével szembesülve. Védenie kell azokat a hagyományos magatartásformákat és minőségeszményt, melyek a teljes és igényes emberi létezés formáiként szilárdultak meg a történelemben. Hazafiasság, kooperáció, a valós tekintélyek tisztelete, szolidaritás, méltóság, sorsvállalás és bátor kritika – ekképp illeszthetők láncba a követendő példákat hordozó fogalmak. Sajátos a helyzet – korunk tükre –, melyben a múlt felé fordulás egyben a megújulás lehetőségét is hordozza. A felejtés divatjával dacolva emlékeztetni kell. Ez most a feladat. Ez is lehet nemzetstratégia."
(Papp Endre)

„Csoóri Sándor a *Hitel* indulásánál ugyanezt a közben eltaposott, majd vitrinbe állított, de ismert és tisztelt zászlót emelte magasra 1982/1988-ban, amikor a lélek és tudat követhető és vállalható célokkal történő, fokozatos erősítését tűzte feladatul a nemzeti értelmiség elé, a mindenre kiterjedő szellemi gyógyítás programját. Szavaira ma sem legyinthetünk. „A nemzet idestova fél évszázada megint nem tud közel férkőzni saját igazságaihoz, botlása természetéhez és saját akaratbázisához." Ezért a cél ma sem lehet kevesebb, mint „a magyarság megrontott életösztönét, stílusát, lelkületét megváltoztatni". (…) Éppen ezért ma sem mondhatunk le arról a szellemi lehetőségről, hogy a szárszói eszmeiséget ne csupán megismerjük, hanem maradandó értékeit fölkínáljuk a magyar társadalom számára."
(Tevelÿ Arató György)

„A nemzet közös ihlet" József Attila Ady-látomásában. Ennél kifejezőbbet, szebbet még nem olvastam. A klasszikus vagy népi szállóige- és szóláskészlet fölé, kikezdhetetlen szintre emelkedik, ahova a hiteles tanítók is törekednek. A fennköltet igék és bunkó sértések akupunktúra-térképe feltárja a magyar közgondolkodás nyitott idegvégződéseit, felismeréseit, félreértéseit, baromságait. Jó és rossz válaszokat a külső és belső akadályokra, kihívásokra. Kölcsönhatásuk mindennapjaink rugója. Ha nem tetszik is, társadalmi közvéleményevolúciónban élünk, zajlik az egyed- és törzsfejlődés. „Hát mi lesz ebből tekintetes úr?"
(Nagy András)

Volt mézzel...

Jaj, szerelem! Földidézel
valakit,
ki új keserűséget volt mézzel
csitít.

(Tornai József)

Tavasz-szonáta, részlet:

mi lenne ha letépnénk a huzatban
lebegő függönyöket
s magunkra aggatnánk botcsinálta
angyalok szárnynak?!

(Nagy Gábor)

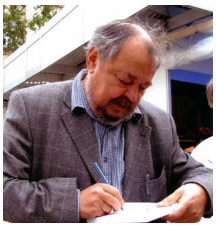

Bánrévei rapszódia

utolsó időben is sokat vártalak
ki-kiálltam a kapuba hátha befutsz
de oszt hogy teli lett a talpam visszamentem
ültem csak mint a kapott gyöngy és rítam
sirattam azt a szép legényéletedet
meg magamat is hogy e végre juttam
hiszen tudod a hamut se vittem már az útig
csak oda a lépcső tövébe
sokat sírok fiam nagyon sokat
jól se látok s a fülemből se tisztul már ki
az a sok-sok vonatfütty soha
Bizony, kedves fiam...
de a csuda verje meg ezt a Budapestet,
én nem értem, milyen népek élnek itt,
hogy saját hangomon kapik belőlem az Isten,
pedig mindegy már nekem: akár a Nap, akár a lámpa,
úgy ülök itt, fiam, életre-halálra.

(Léka Géza)

Kivirágzott égbolt

A magasság fehér favirággal telt meg,
mintha még az ég is cseresznyefa volna,
fekete ágakkal behálózott felleg
veti árnyékát az alatta állókra

(Ágh István)

Eretnek ima

Csoóri Sándor 80. születésnapjára
Lázadnom kéne ellened,
s ha apám volnál, megtagadnálak,
de te nagyapám lehetnél,
dédapám,
ki ha fejem bűbjára barackot nyom,
felvillanyoz égi áramkörökkel,
miket üzenként földelnek le a családfák.

(Falusi Márton)

A. Szabó Magda | Abonczy László | Ács Margit | Ágh István | Akna Károly | Bakos Károly | Bangha Ferenc | Barát Ferenc | Bethy Ferenc György | Bíró Zoltán | Bogár László | Borbándi Gyula | Bugyi László | Cene Mihály | Cene Mihályné | Csákány János | Csengey Dénes | Csorna Tibor | Csóori Sándor | Csurka István | Dippold Pál | Domokos Mátyás | Dömötör Konrád | Dr. Lakatos István | Dobos Ödön | Elek István | Falusi Márton | Fehérs Gyula | Fodó Sándor | FÜ László | Gombos Gyula | Gömöri György | Gyimesi József | Hajdú Endre | Hamvai Kornél | Hegedüs Géza | Hegyi Imre | Hell Vilmos | Hermann Róbert | Horváth Ágnes | Horváth Péter | Hubay Miklós | Illés Endre | Illyés Gyula | Jánosi Ferenc | Jeney László | Kabdebó Lóránt | Kalász Márton | Kántor Lajos | Kántor Péter | Kardos László | Kemenes Géfin László | Kenedi János | Kiss Gy. Csaba | Kocsis István | Kolozsi László | Kondor Katalin | Kontler László | Kornis Mihály | Kovács Sándor Iván | Kőrizs Imre | Kulcsár Ferenc | Kulcsár Szabó Ernő | Kunszabó Ferenc | Lackfi János | Lator László | Lengyel Balázs | Lezsák Sándor | Lőrinczy Attila | Lukácsy Sándor | Magyar Bálint | Magyar Péter | Major Ágnes | Major Ervin | Major Tamás | Márkus Béla | Márton László | Mátrai László | Mécs László | Mészáros Márta | Mezei András | Mihancsik Zsófia | Molnár Gál Péter | Molnár V. József | Nagy Attila | Nagy Gábor | Nagy Imre | Nagy Pál | Németh Ágnes | Nyerges Judit | Orbán János Dénes | Orbán Ottó | Pálfalvi Lajos | Papp Endre | Pomogáts Béla | Rácz Péter | Rákos Péter | Rónay László | Sajgó Szabolcs | Sándor Iván | Sárközy Péter | Simon Zoltán | Simonffy András | Somlyó György | Sőrés Zsuzsa | Szabó Ferenc | Szabó Magda | Szakolczay Lajos | Szálinger Balázs | Szarka László | Szávai Géza | Szegedy-Maszák Mihály | Szentmihályi Szabó Péter | Szepes Erika | Szigeti Lajos | Szilágyi Domokos | Szilágyi Ferenc | Szilágyi István | Szőcs Géza | Szörényi László | Tábori Kornél | Takaró Mihály | Takaró Mihályné | Tamás Attila | Tandori Dezső | Tarján Tamás | Tasnádi Kovács György | Tasnádi Kovács Judit | Tarnai Andor | Tarnóc János | Tarnóczi László | Tarnóczi Lászlóné | Tasi József | Tasi Józsefné | Tóth Dezső | Tóth Erzsébet | Tóth Ferenc | Tóth Imre | Tóth Károly | Tóth Sándor | Tőzsér Árpád | Vajda Endre | Vajda Gyula | Vajda Miklós | Vajda Zsuzsa | Vallaspál Ferenc | Vallaspál Ferenc | Vallaspál Ferenc

A történelem vége?

(Fukuyama, Francis: A történelem vége és az utolsó ember. Budapest, Európa Kiadó, 2014. 738 oldal.)

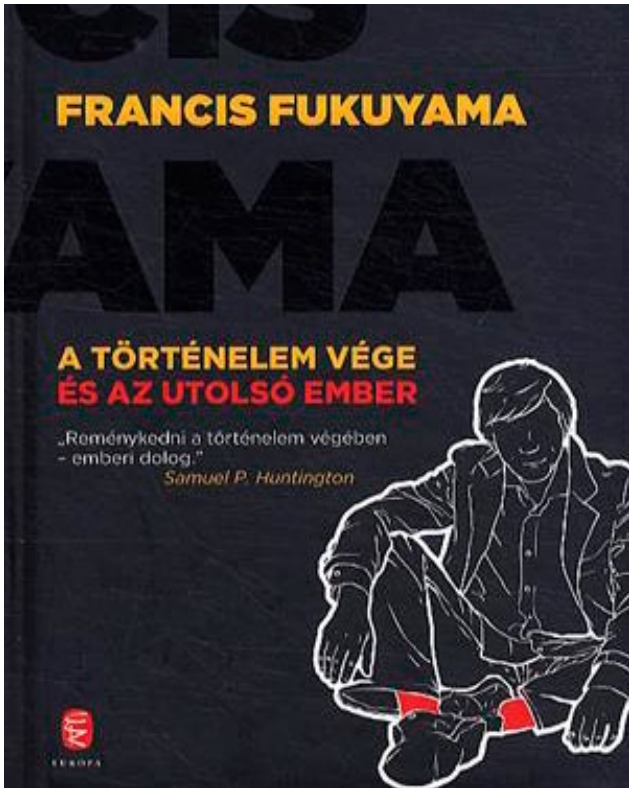
Francis Fukuyama[1] 1989-ben publikálta híres cikkét a *National Interest* folyóiratban (*The End of History?*),[2] amelyben a liberális demokráciát, mint az emberiség számára egyetlen igazán életképes társadalmi berendezkedést mutatja be. Elvetette mind a korábban, mind a korabeli jelenben létező egyéb kormányzati formákat, azok belső, strukturális hiányosságaira vezetve vissza életképtelenségüket. Gondolatmenetében a liberális demokrácia kormányzati formája statikus rendszer, amelyben nincsenek feloldhatatlan ellentmondások, így az megfelelő alkalmazás esetén hosszú távon képes keretet biztosítani a jólét és fejlődés számára. Mint a nagy hatást gyakorló írások általában, úgy Fukuyama cikke is szinte észrevétlenül jelöli ki azokat a gondolati kereteket, amelyekben az olvasó mozog és értelmez.

A cikk jó időzítéssel, a hidegháborús időszak lezárultakor, és a Szovjetunió immár elkerülhetetlennek mutatkozó összeomlásakor jelent meg, így aktualitásának és markáns állásfoglalásának köszönhetően kiemelt figyelmet kapott. A Szovjetunió összeomlása az úgynevezett szabad világ gondolkodóit többnyire váratlanul érte. Későbbi könyvében Fukuyama ezt szakmai fiaskóként értékelte, amelynek oka az a gondolkodást átható pesszimizmus volt, amelynek gyökerei a huszadik század keserű tapasztalataiban keresendők. Az európai ember számára a tizenkilencedik század a haladás és gyarapodás százada volt, amelyben sorra születtek és váltak a hétköznapi élet részévé a modern technikai újítások. Erősnek és megingathatatlannak tűnt a tudományba vetett hit, ami véget vet a betegségeknek, járványoknak, kiaknázhatóvá teszi a sokáig elérhetetlennek tűnő természeti kincseket, jólétet teremtve az ember számára, aki már nem alattvalóként, de öntudatos polgárként él és szervezi saját életét. Úgy látszott, a fejlődés iránya egyértelmű, a siker kulcsa pedig a világ többi része számára is csak a nyugati ember civilizációs szerveződése lehet. Európa tehát nagy reményekkel tekintett a jövő felé. A huszadik század azonban nem a kiteljesedést, hanem a világháborúkat, a népirtást és a totalitárius rendszereket hozta el. A liberális demokrácia mellett megjelent a fasizmus[3] és a kommunizmus, és ezen ideológiák nevében milliók haltak meg. A tizenkilencedik századi ember reményteljes jövőbe vetett hite megtört, és bizonytalanná vált önmaga civilizációs felsőbbrendűségében is.

[1] Fancis Fukuyama (1952–) az amerikai Cornell Egyetemen szerzett diplomát politikafilozófiából, majd a Harvard Egyetemen PhD fokozatot politikatudományból. A Reagan-adminisztráció tagjaként fontos szerepet töltött be a neokonzervativizmus megerősítésében, amelytől Bush elnök ideje alatt fokozatosan eltávolodott.

[2] Francis Fukuyama: The End of History? The National Interest, 12. (1989 Summer.) https://www.embl.de/aboutus/science_society/discussion/discussion_2006/ref1-22june06.pdf (Utolsó letöltés: 2018.10.15.)

[3] A szerző többnyire a fasizmus szót használja a totalitárius jobboldali diktatúrák vonatkozásában.

Szembe kellett néznie azzal a felismeréssel, hogy az oly nagyra tartott társadalmi berendezkedése nem egyeduralkodó, és még csak nem is feltétlenül jobb, mint más eszmék. A két totalitárius ideológia megjelenése és gyors térhódítása mögött a liberális demokrácia sikertelensége állt, amely nehézkesnek és körülményesnek tűnt a fennálló társadalmi problémák megoldásában, szemben a fasizmus gyors eredményeivel és a kommunizmus radikális megoldásaival. A két eszme közül a kommunizmus vált hosszú távon is a liberális demokrácia vetélytársává. Az idő múlásával a kommunizmus több ország, például Kína, Kuba, Vietnam vagy Nicaragua számára eszközzé vált, amellyel megóvhatták magukat a nyugati kizsákmányolástól. A folyamatot tovább erősítette a hidegháború, amelyben a két szuperhatalom valójában más színtereken vívta saját háborúját, gondoljunk csak Koreára vagy az arab-izraeli konfliktusokra (29–41. o.). Eközben a kommunizmus folyamatosan bizonyította életképességét. Vonzó alternatívaként jelent meg a harmadik világ számos országa számára, katonai potenciálja összemérhető volt nyugati vetélytársáéval, kezdetben jól szerepelt a technológiai fejlődés terén is. Az űrversenyben például megelőzte az Egyesült Államokat, elsőként állított műholdat Föld körüli pályára és elsőként juttatott embert az űrbe. Úgy tűnt, a kommunizmus képes volt konszolidálni a helyzetét, és kezdett elfogadottá válni a kommunista országok lakosságának többsége számára.

A huszadik század vége azonban olyan nagy horderejű változásokat hozott, amelyek ideális táptalajt biztosítottak Fukuyama elméletéhez. A Szovjetunió alulmaradt a technológiai versenyben, nem sikerült modernizálnia gazdaságát, és lassan kiesett *a nyugati világ vonzó alternatívája* szerepből. 1989-ben Fukuyama meggyőződése volt, hogy a Gorbacsov által elindított folyamatok, a *glasznoszty* és *peresztrojka* visszafordíthatatlanná teszik a változást. „I believe that something very important has happened in the Soviet Union in the past few years: the criticisms of the Soviet system sanctioned by Gorbachev have been so thorough and devastating that there is very little chance of going back to either Stalinism or Brezhnevism in any simple way."[4] De Fukuyama nem állt meg itt, és az említett cikkben így fogalmazott: „What we may be witnessing is not just the end of the Cold War, or the passing of a particular period of postwar history, but the end of history as such: that is, the end point of mankind's ideological evolution and the universalization of Western liberal democracy as the final form of human government."[5] A gondolatmenetben jól felismerhető Marx és Hegel hatása. Fukuyama könyvében is említi a két filozófust, akik hasonló *történelem vége* elméletet állítottak fel, csak míg az előbbi a kommunizmusban,

[4] „Azt hiszem, valami nagyon fontos dolog történt a Szovjetunióban az elmúlt néhány évben: a szovjet rendszer Gorbacsov által megerősített kritikája olyan alapos és elsöprő volt, hogy nem lehetne egykönnyen visszatérni sem a sztálini, sem a brezsnyevi úthoz." (Ford.: J. R.) Fukuyama *i. m.* 1989, 12.

[5] Uo. 1. „Aminek most tanúi vagyunk, az nem csupán a hidegháború vége, vagy a háborút követő időszak elmúlása, hanem a történelem vége abban az értelemben, hogy ez az emberiség ideológiai fejlődésének és a nyugati liberális demokrácia egyetemessé válásának végpontja, mint az emberiség végső kormányzati formája." (Ford.: J. R.)

archivum.retorki.hu/folyoirat

addig utóbbi a liberális államban sejtette a fejlődés végét.

Marx történetfilozófiája egyben a termelőerők fejlődésének története is, amelyben az emberiség történelmét az egyes fejlődési szakaszokhoz rendelt gazdasági-társadalmi formaként értelmezte. A folyamat végén a kommunizmus áll, amelybe az egyén a kapitalizmusból már jogi értelemben szabad emberként lép át, itt pedig végső, egyéni szabadságát nyeri el és „visszatér önmagához, a közösségi lényhez, de már a fejlődés egy spirálcsavarján végigmenve”.[6] Az új világban megszűnik az osztályharc, és létrejön a kommunista világutópia, amely egyben a történelmi fejlődés végét is jelenti. Hegel szerint a történelem filozófiája a történelem gondolkodó szemléletét jelenti, amelyben az ember, gondolkodó lényként közelíti meg saját történelmét. Ennek során a gondolatok nem feltétlenül csak tudás és tapasztalat útján születnek, hanem már a megismerést megelőzően is, így kialakítva egy előzetes képet a még ismeretlenről. Ezzel tulajdonképpen a megismerés előtt létrehozza a saját történelemképét, tehát „*a priori* történelmet konstruál.”[7] Hegel a történelmet ismétlődő konfliktusok folyamataként szemlélte, amelynek során a társadalmak politikai rendszerei kifejlődnek, majd saját belső feszültségeik hatására széthullanak. A folyamat azonban alkalmas arra, hogy a következő rendszer – beépítve az előző tapasztalatait – csiszoltabb formában születhessen meg. Ennek a fejlődésnek a tetőpontja Hegel szerint az, amikor az emberi szabadság politikai és társadalmi szinteken intézményesül. Fukuyama hozzájuk csatlakozott abban az értelemben, hogy ő is úgy véli, a történelmi események determinálják a jövőbeni folyamatokat, mégpedig többnyire úgy, hogy a fejlődés iránya a tökéletesedés felé mutat. Ez a szemlélet hozza magával azt a következtetést, hogy a fejlődési lánc végén kell, hogy legyen egy olyan állapot, egy olyan kormányzati és társadalmi forma, amelyben feloldhatatlan konfliktusok már nincsenek.

A huszadik században számos példán keresztül láthattuk, hogy a demokráciát milyen gyorsan söpörték félre a totalitárius eszmék, a nácizmus és a kommunizmus, vagy milyen gyorsasággal nyert teret a fasizmus. Emellett az sem kizárható, hogy a liberális demokrácián belül alakul ki olyan irányzat, ami konfliktust okoz. Gondoljunk csak a kereszténység történeti fejlődésére, amely hiába volt meghatározó struktúra egy évezreden át, a reformáció okozta szakadás olyan káoszt idézett elő, ami legalább annyira véres és kegyetlen volt, mint egy mai diktatúra. Fukuyama maga is elismeri, hogy a társadalmi fejlődés iránya egyáltalán nem biztos, hogy egyenes vonalú, és csak egyirányú lehet, mégis közöl egy táblázatot, amelyben sorra veszi az országokat, demokratikus berendezkedésük ideje szerint megkülönböztetve őket. Ebből arra következtet, hogy nagyobb időspektrumon szemlélve az egyes országok esetleges visszaesése a demokratikus fejlődésben idővel fordulatot vesz, és összességében nézve mégis a demokratizálódás a fejlődési tendencia a világban. Végül azt állapítja meg, hogy az egyetemes történelem a liberális demokrácia irányába tart (100–104. o.).

Vajon létezik iránya a történelemnek? Fukuyama elméletének ez is egyik központi eleme. Elképzelése szerint az irányzatos történelem létezik, és mozgató mechanizmusa a modern természettudomány, mert ez az a tevékenység, amely széles körben hat, a felhalmozott tudásanyagához pedig a társadalom irányt is rendel. A folyamat képes ugyanazt a hatást elérni, függetlenül nemzettől, kultúrától, vagy politikai rendszertől, így alakítva a történelmet. Ilyen például az iparosodás, amely hasonló folyamatokat idézett elő a világ minden pontján az urbanizációban, a társadalomszervezésben, az oktatásban és még számos egyéb területen. Ugyanakkor

[6] Gazdag László: *Marx, marxizmus, szocializmus*. Budapest, Scolar, 2016, 68.

[7] Georg Wilhelm Friedrich Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról. In*: Történetelmélet I.* Szerk. Gyurgyák János, Kisantal Tamás. Budapest, Osiris, 2006, 371.

www.retorki.hu

felhívja rá a figyelmet, hogy ez a mechanizmus a történelmi változásoknak nem végső oka, csak a változás szabályozója (151. o.). Hegel *anno* még máshonnan közelítette meg ezt a kérdést. Abból indult ki, hogy az ember és az állat között az egyik legnagyobb különbség az ember azon igényében mutatkozik meg, hogy emberként ismerjék el, akinek alapvető jogai és méltósága van. Amíg azonban az úr a szolga elismerésére vágyik, arra, hogy az elismerje az ő felsőbbrendűségét, addig a szolga – hosszú és keserves öntanulás eredményeként – emberi mivolta általános elismerését akarta. Így lett „a történelem hajtóereje a rabszolga nem szűnő elismerési vágya" (341. o.). Ez is lehet olyan erős rendezőelv, mint a természettudomány.

Visszatérve a természettudományra és az irányzatos történelemre, Fukuyama a liberális demokráciák elterjedését a következőképpen támasztja alá az iparosodással. Az iparosodás modern gazdaságot hoz létre, amelynek olyan bonyolult a struktúrája, hogy nem lehet a diktatúrákra jellemző központi irányítással hatékonyan és versenyképesen irányítani. Ez a modernitás végül kikényszeríti a diktatúrákban a változást, mert olyan helyzetet idéz elő, amelyben a kapitalizmus és a piacgazdaság válik a legoptimálisabb formává. Ezek a formák pedig a leghatékonyabban a liberális demokráciákban tudnak érvényre jutni. A jól működő piacgazdaság erős középosztályt alakít ki, amely rész akar venni a politikai életben, és ezzel erősíti a demokráciát, hiszen a demokrácia legitimitásának fő tényezője a részvétel. Egy ilyen rendszerben megjelenik az igény a jó oktatásra, és egy képzett ember alapvetően másképp viszonyul a hatalomhoz. Kérdést tesz fel, jogokat követel meg, valamint világosabban látja a saját hosszú távú céljait és érdekeit. Mindez jól hangzó és logikusan egymásra épülő érvelés. A teljesség kedvéért ugyanakkor érdemes felidézni Huntington szavait, aki a modernizáció és a nyugatosodás kapcsolatáról úgy véli, hogy előbbiből nem feltétlen következik a nyugati értékrend és intézmények átvétele. Épp fordítva, a modernizáció eszközt ad a nem nyugatiak kezébe ahhoz, hogy megerősítsék saját különállásukat, és csökkentsék a köztük fennálló erőkülönbséget.[8] Fukuyama is úgy látja, hogy a fentiek ellenére sem fog a világ minden pontján győzni a liberális demokrácia. Lesznek térségek, elsősorban a harmadik világ, ahol ez az átmenet nem zajlik majd le. Ezek az országok megrekednek a *történelem vége* előtti állapotban, ez azonban még nem katasztrófa a liberális demokrácia számára. Cikkében így ír: „But at the end of history it is not necessary that all societies become successful liberal societies, merely that they end their ideological pretensions of representing different and higher forms of human society."[9]

Fukuyama a diktatúrák meggyengülésének és felszámolódásának elsődleges okát a rendszer legitimációjának megszűnésében látja. A Szovjetunió esetében ez maga a gorbacsovi reform volt, amely kezdetben csupán arra szolgált, hogy Gorbacsov helyzetét megszilárdítsa, de a reform „önálló életet kezdett élni, s [az emberek] a változásokat már önmagukért sürgették" (73. o.). A legitimáció hiánya Fukuyama érvelésében fontos elem, mert úgy véli, kudarc esetén a diktatúráknak nincs mire hivatkozniuk. Végül az elmaradt eredmények, a jólét és biztonság hiánya szembesítette a tömegeket a rendszer hibáival. A nem liberális berendezkedések tehát alapvető rendszerhibát mutatnak. A gazdaság terén nem képesek tartós növekedést elérni és jólétet biztosítani, a polgárokhoz való viszonyban pedig bizalmi légkört és kohéziót teremteni. Ezzel szemben a liberális demokrácia olyan jogokat is biztosít a polgárainak, amelyek garantáltan kívül esnek a kormányzat ha-

[8] Lásd: S. P. Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest, Európa, 2015, 116.

[9] „De a történelem végén nincs szükség arra, hogy minden társadalom sikeres liberális közösséggé váljon, csupán arra, hogy véget vessenek annak az ideológiai látszatnak, hogy az emberi társadalmak eltérő és magasabb formáit képviselik." (Ford.: J. R.) Fukuyama *i. m.* 1989, 12.

archivum.retorki.hu/folyoirat

táskörén, és politikai jogokat is nyújt mellé. A liberális demokrácia egyeduralkodóvá válása mellett szól továbbá az a régebb óta zajló folyamat, amelyben „az országok rendelkezésére álló választék […] a modellek száma, amelyek szerint megszervezhették politikai és gazdasági életüket, az idő múlásával egyre csökkent" (95. o.). Mára a liberális ideológia az egyetlen, amely olyan helyzetben van, hogy egyetemességre törekedhessen. Fukuyama úgy véli, a gazdasági fejlődéshez nem csupán jó gazdaságpolitika, de jó állam is kell. Mindez igaz, ugyanakkor az már vitatható állításnak tűnik, hogy a jó állam csak liberális demokráciában létezhet (a *jó állam* fogalma alatt itt az eredményesen működő gazdaság állami hátterének megteremtőjét értem). A szerző által felvázolt, a gazdaságra vonatkozó megállapításokkal kapcsolatban érdemes röviden megvizsgálni az állítás valóságtartalmát. Vajon tényleg csak a liberális demokrácia gazdasági modelljei képesek tartós növekedést és életszínvonal-emelkedést elérni? Ha körülnézünk a világban, vagy vetünk egy pillantást akár a magyar gazdaságtörténet adataira, találhatunk példát, amely megcáfolhatja az állítást. Ilyen például Kína, amelynek gazdasága ma csupán részben épül az olcsó munkaerőre és a hatalmas ország infrastrukturális elmaradottságának fejlesztésére. Kína gazdaságában egyre nagyobb a hozzáadott értékű termelés és a *high-tech* ágazatok szerepe. De Magyarország példája is azt mutatja, hogy van lehetőség liberális demokrácia nélkül is gyorsan fejlődő gazdaság kiépítésére. Az 1956-os forradalmat követően egy olyan, még Nagy Imre kormányának 1953-as programjában gyökerező gazdaságpolitikai fordulat vette kezdetét hazánkban, amely szakítani igyekezett a korábbi nehézipar-centrikus felfogással. A forradalom tapasztalataitól nyilván nem függetlenül az új gazdaságpolitika az életszínvonal folyamatos emelését tartotta egyik legfőbb szempontjának. Ennek köszönhetően folyamatosan nőttek a bérek és a lakossági fogyasztás. Ma már az 1958 és 1978 közötti időszak számít a magyar gazdaságtörténet legdinamikusabb fejlődést felmutató két évtizedének, amelynek során az átlagos gazdasági növekedés 5,6%-ot tett ki. A reálkereset szintje ugyanakkor 2013-ban is csak 8%-kal haladta meg az 1978-asét.[10] Mindez tehát azt mutatja, hogy tartós növekedésre és életszínvonal-emelésre más politikai-társadalmi berendezkedés is képes.

A liberális demokrácia Fukuyama érvelésében az egyetlen egyetemes ideológiát jelenti. Írásaiból egyértelműen kitűnik, hogy a szókapcsolatban a liberális jelzőt bővítő értelemben használja, kiteljesítve, többé téve általa a jelzett szót. E felfogás mögött felfedezhetjük Benedetto Croce gondolatait, aki a liberalizmus és a demokrácia kapcsolatában előbbit állandó, míg utóbbit ingadozó természetűnek írta le. Croce szerint a liberális gondolat megteremti a maga intézményeit a demokratikus államban, és – szemben a tekintélyuralmi rezsimekkel – képessé teszi a bukás utáni újjászületésre.[11]

Fukuyamát olvasva könnyen tűnhet úgy az olvasó számára, hogy a világ ideológia és politikai berendezkedés szempontjából tulajdonképpen ma is kétpólusú: csak a nyugati civilizáció létezik, és vele szemben mindenki más. Bár elismeri, hogy az iszlám rendelkezik olyan tulajdonságokkal, amelyek alapján következetes ideológiának nevezhetjük, úgy véli, hogy az iszlámnak „nincs vonzereje azokon a régiókon kívül, amelyeknek kultúrája kezdettől fogva mohamedán volt. [A muzulmán vallás] […] elbitangolt híveit visszaveheti, de az ifjúságra nem tud hatni se Berlinben, se Tokióban, se Moszkvában" (97. o.). Ez a vélemény egészen tarthatatlannak tűnik, és nemcsak a jelenlegi migráció, de a második- és harmadgenerációs európai muszlimok tükrében is, akik jelentős része megtartotta nyelvét és szokásait, viszo-

[10] Az adatokat közli: Lóránt Károly: A gazdasági rendszerváltáshoz vezető út. In: *A rendszerváltáshoz vezető út. Gazdaságpolitikai visszaemlékezések*. Szerk. Lóránt Károly. Lakitelek, Antológia, 2015, 11–49.

[11] Benedetto Croce: *Történelem és szabadság*. Budapest, Századunk, 1940, 12–16. http://mtdaportal.extra.hu/books_kulf/croce_benedetto_tortenelem_es_szabadsag.pdf (Utolsó letöltés: 2018.11.12.)

www.retorki.hu

nyát a befogadó államhoz pedig ezeken keresztül határozza meg. Láthatjuk, hogy az iszlám az elmúlt évtizedekben milyen gyorsan terjedt Nyugat-Európában, amely pedig korábban nem volt mohamedán régió, és az európai muszlimok fiataljai is többnyire megőrzik vallásukat. De felidézhetjük a 2001. szeptember 11-én az Egyesült Államokban lezajlott terrortámadások példáját is, amelyek során közel háromezer ember halt meg. Az Amerikát ért támadások után alig egy hónappal a *The Guardian* közölte Fukuyama cikkét, amelyben a szerző a történtek ellenére is kiállt saját korábbi nézetei mellett. Cikkének alaptémájává a modernitás nem nyugati társadalmakra gyakorolt hatását tette. Meggyőződése szerint a modernitás alkalmas hordozója a nyugati mintájú politikai berendezkedés elterjesztésének, és ez a folyamat az ő *történelem vége* koncepcióját erősíti.[12]

Fukuyama úgy véli, a liberális demokrácia és az iszlám alapú értékrend közötti ellentét nem az iszlámban gyökerezik. Példaként említ több, liberális fordulatot végrehajtó iszlám országot is; Indonéziát, Törökországot, vagy Malit, Szenegált és Indiát, ahol jelentős számú muszlim közösségek élnek. Felveti, hogy az iszlám és a liberális demokrácia közötti kompatibilitás-problémákat talán nem is az iszlám, sokkal inkább az arab kultúra mélyén rejlő akadály jelentheti. A radikális iszlamizmust leválasztja a vallásról, és olyan szélsőséges politikai ideológiaként értelmezi, amely nem az iszlámmal, sokkal inkább a huszadik századi európai ideológiákkal, a fasizmussal és a kommunizmussal rokonítható. Irán, Afganisztán, Szudán példáját említve mutatja be, hogy a radikális iszlamizmus sikertelenségre ítéli a társadalmat, amelynek fiatal tagjaiban nincs hajlandóság az iszlám teokráciára. Ugyanakkor nem ad világos választ Szaúd-Arábiával kapcsolatban, ahol a szélsőséges iszlamista vezetés ellenére gazdasági értelemben sikeres, jólétben élő társadalmat láthatunk (724–727. o.).

Fukuyama könyvében felteszi azt a kérdést: van-e olyan mértékű ellentmondás a liberális demokráciában, amelyet nem képes kezelni, és ezért elbukhat? Úgy véli, a liberális demokrácia két erős pillérre épül: a szabadságra és az egyenlőségre. „az egyenlőség csakis […] az egyéni szabadságot korlátozó állam beavatkozásával maximalizálható; a szabadságot pedig csak veszélyes fokú társadalmi egyenlőtlenséget gerjesztve lehetne […] kiterjeszteni" (722–723. o.). Ez a két terület végső soron az, amelyet a történelem vége utáni embernek egyensúlyban kell tartani, és ez olyan működő rendszert biztosít, amely a kisebb feszültségeket már képes kezelni. Ez a megközelítés viszont figyelmen kívül hagyja, hogy a liberális demokráciának mennyire nehéz megtelepednie a nem európai gyökerű civilizációs alapokon, márpedig ennek bizonyítékait naponta láthatjuk például a félresikerült amerikai demokráciaexportáló kísérletekben.

Korunk meghatározó jelensége a globalizáció. Fukuyama tanulmányának megjelenésekor, 1989-ben úgy tűnt, a bipoláris világ unipolárissá válik, és ez a folyamat látszólag alá is támasztotta a liberális demokrácia egyeduralmáról szóló elméletet. A világ azonban valójában multipolárissá vált, a globalizáció lelassult, és ma úgy tűnik, nem egy világegység kialakulása, sokkal inkább nagy régiókba rendeződés tanúi vagyunk. A folyamat egyértelműen hatással kell, hogy legyen a nemzetállamok létére és jövőjére, valamint ezen keresztül arra is, hogy a globális kormányzás nemzetközi intézményrendszerei elhozzák-e a globális kormányt is. A huszadik század eltérő történelmi tapasztalataiból kiindulva, az

[12] Francis Fukuyama: The West Has Won. *The Guardian,* 2001.10.11. https://www.theguardian.com/world/2001/oct/11/afghanistan.terrorism30 (Utolsó letöltés: 2018.11.12)

archivum.retorki.hu/folyoirat

Egyesült Államok és Európa különbözőképpen viszonyul a nemzetállamokhoz. Az Egyesült Államok jelentősebb globális szerepvállalásai többnyire eredményesek voltak, így a tengerentúlon a nemzetállamhoz pozitív előjelű tapasztalatok társulnak. Európában viszont meghatározó politikai erők a kudarcos huszadik századért a nemzetállami önzést és a nacionalizmust teszik felelőssé. Mindez tükröződik az Európai Unió működésében is, amelynek szinte a fennállása óta létező alapkérdése a nemzetállamok kontra Európai Egyesült Államok dichotómiával fogalmazható meg. Mindezeket alapul véve érdemes megvizsgálnunk: lehetséges-e a liberális demokráciát a nemzetállamok feletti szinten megvalósítani? A demokrácia alapvető feltétele egy olyan közösség, amely hasonló értékrenddel rendelkezik. Ennek a közös értékrendnek az alapját a hasonló kultúra adja, így kétséges, hogy az kialakítható-e felülről, mesterségesen, az adott közösség hagyományaihoz nem illeszkedő intézményrendszerek segítségével. A másik problémát a döntéshozatali mechanizmus jelenti. A nemzetállamok feletti szinten megvalósuló kormányzás távol helyezi a döntéshozatalt a problémától, elidegenítve ezzel a polgárokat saját politikai rendszerüktől.

Fukuyama könyve több kiadást ért meg. A második kiadáshoz új utószót írt, ebben az összegzésben igyekezve megválaszolni azokat a fontosabb kérdéseket is, amelyek a könyv megjelenése óta megfogalmazódtak. Az újabb kiadásokban időnként kisebb korrekciókat is tett elméletének egyes részleteit illetően. Ilyen a determináltság kérdése is. Fukuyama úgy látja, hogy – miként Huntington állítja – a liberális demokrácia valóban keresztény civilizációs gyökerű, de egyetemessé vált, így a szabadság és egyenlőség elvei az emberiség társadalmi evolúciójának részévé válva minden civilizációt a liberális demokrácia felé visznek. Ezzel a determinizmussal kapcsolatban a 2014-es kiadásban a következőképpen fogalmaz: „A gyenge determinizmus azt jelenti, hogy az átfogóan érvényesülő történelmi tendenciát figyelembe véve is feltétlenül kritikus jelentőségűek maradnak a történelmi fejlődés tényleges menete szempontjából az államférfiúi képességek, a politikai tevékenységek, a vezetői erények és az egyéni választások. […] A jövő tehát valójában jóval nyitottabb, mint a gazdasági, technikai vagy társadalmi előfeltételei esetleg sugallják” (735–736. o.).

A világ nagyot változott 1989 óta. Ma már látható, hogy a liberális demokrácia nem vált egyedül meghatározó renddé a világ társadalmi szerveződéseit illetően. Sőt, egyre inkább úgy tűnik, a szerveződési modell válságba került. Gazdasági ereje, illetve vele politikai érdekérvényesítő képessége is csökken, technológiai fölénye eltűnőben van, és az előttünk álló évtizedek nagy kihívásában, a demográfiai versenyben is alulmaradni látszik. A túlhajtott liberalizmus mindent relativizál és megkérdőjelez, saját struktúráján belül generálva antagonisztikusnak tűnő ellentéteket. Mindez olyan bizonytalansági tényezőt ad hozzá a rendszerhez, amely hosszabb távon a létezését is megkérdőjelezheti.

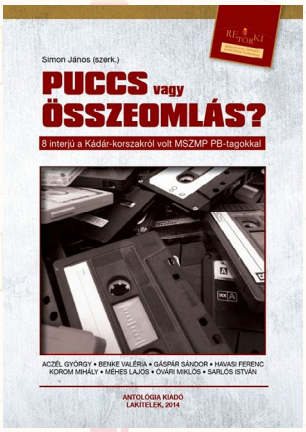
Jónás Róbert

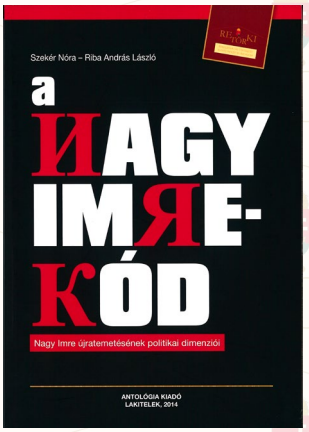
A *Hitel* 2018. novemberi, ünnepi számának címlapja.

archivum.retorki.hu/folyoirat

A RETÖRKI Könyvek eddig megjelent kötetei

Simon János: Puccs vagy összeomlás? 8 interjú a Kádár-korszakról volt MSZMP PB-tagokkal

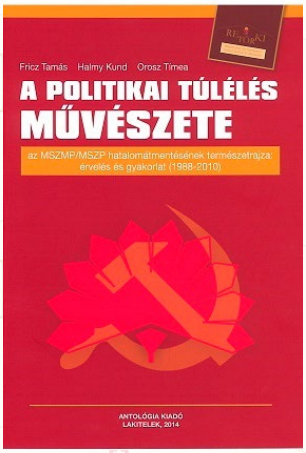
Szekér Nóra-Riba András László: A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói

Katona András-Salamon Konrád: Tüntetések könyve. Negyedszázad 56 tüntetése Magyarországon (1988-2013)

M. Kiss Sándor (szerk.): Rendszerváltás 1989. 15 tanulmány

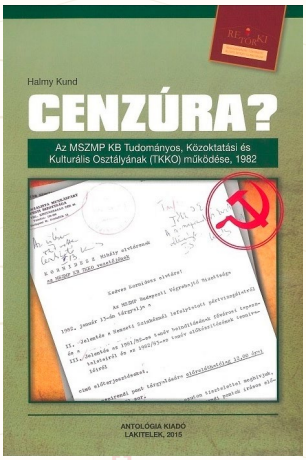
Fricz Tamás-Halmy Kund-Orosz Tímea: A politikai túlélés művészete. Az MSZMP/MSZP hatalomátmentésének természetrajza: érvelés és gyakorlat (1988-2010)

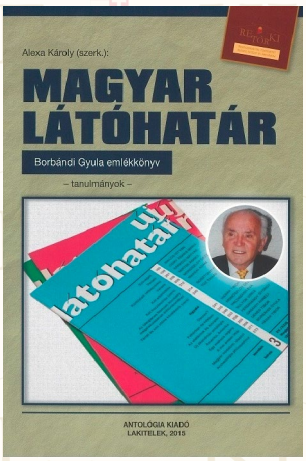
Kahler Frigyes: Az Igazság Canossa-járása avagy a rendszerváltoztatás és az igazságtétel történetéhez

Lóránt Károly: A rendszerváltozáshoz vezető út. Gazdaságpolitikai visszaemlékezések

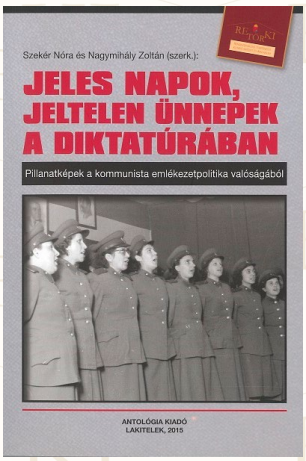
Halmy Kund: Cenzúra? Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának (TKKO) működése, 1982

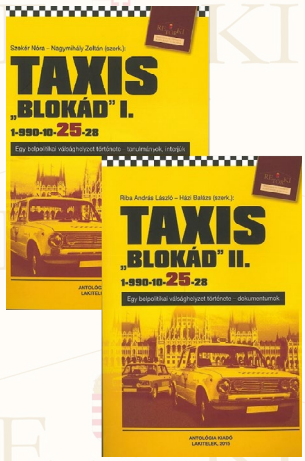
Alexa Károly (szerk.): Magyar Látóhatár. Borbándi Gyula emlékkönyv. Tanulmányok

Kávássy János: Nyugati szélben. Adalékok a magyar-amerikai kapcsolatok 1989-es történetéhez; gondolatok a kelet-európai és a magyar rendszerváltáshoz

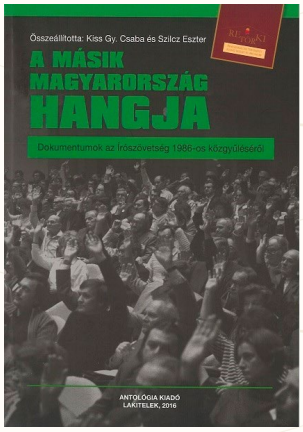
Szekér Nóra-Nagymihály Zoltán (szerkk.): Jeles napok, jeltelen ünnepek a diktatúrában. Pillanatképek a kommunista emlékezetpolitika valóságából

Szekér Nóra-Nagymihály Zoltán-Riba András-Házi Balázs: Taxis „blokád" I-II. 1-990-10-25-28. Egy belpolitikai válsághelyzet története

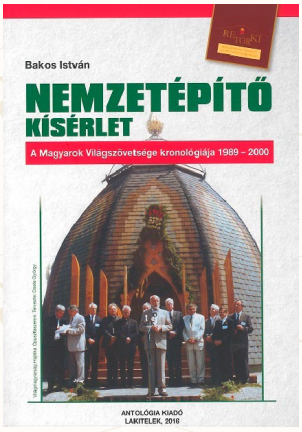
Kukorelli István-Tóth Károly: A rendszerváltozás államszervezeti kompromisszumai

Kiss Gy. Csaba-Szilcz Eszter (szerkk.): A másik Magyarország hangja. Dokumentumok az Írószövetség 1986-os közgyűléséről

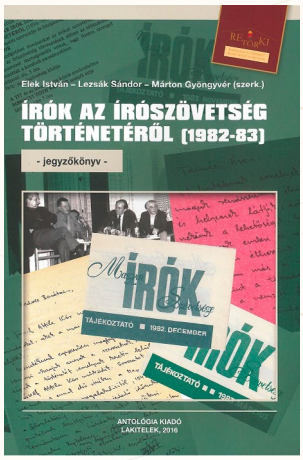
Király Ibolya: Emlék-repeszek. Király Károly igazsága

Bakos István: Nemzetépítő kísérlet. A Magyarok Világszövetsége kronológiája 1989-2000

Duray Miklós: Rendszerváltozás, rendszerváltoztatás, rendszerváltás a Kárpát-medencében 1963-2015. I-II.

Elek István-Lezsák Sándor-Márton Gyöngyvér (szerkk.): Írók az Írószövetség történetéről (1982-83). Jegyzőkönyv

Lóránt Károly (szerk.): Az Acélváros végnapjai

Orosz Tímea: A magyar szociáldemokrácia a rendszerváltoztatás időszakában

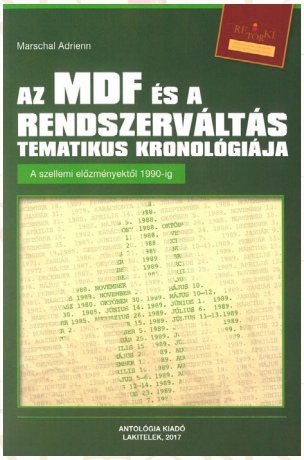
Kahler Frigyes: Az anyagi kárpótlás és a rendszerváltás

Kávássy János: Mások szemével

Szalai Attila: A múltból jelen, a jelenből jövő

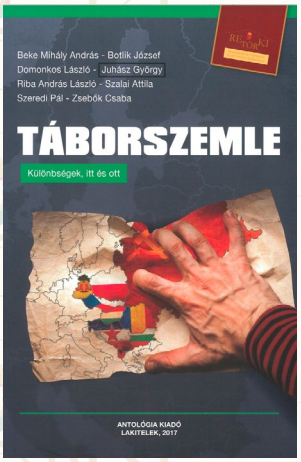
Marschal Adrienn: Az MDF és a rendszerváltás tematikus kronológiája

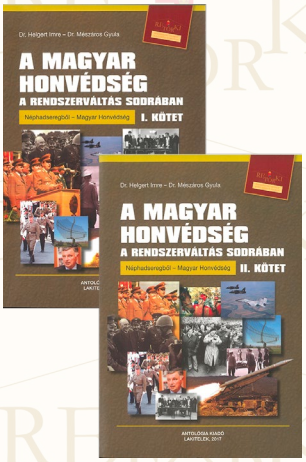
Riba András – Szekér Nóra: Dokumentumok az MDF korai történetéből

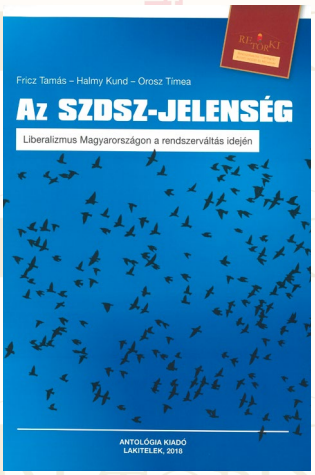
Nagymihály Zoltán – Szekér Nóra: Forrásvidék

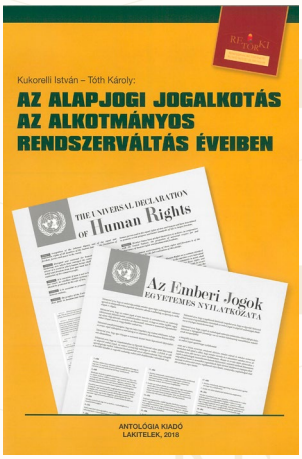
Juhász György: Tábor-szemle

Helgert Imre-Mészáros Gyula:
A Magyar Honvédség a rendszerváltás sodrában

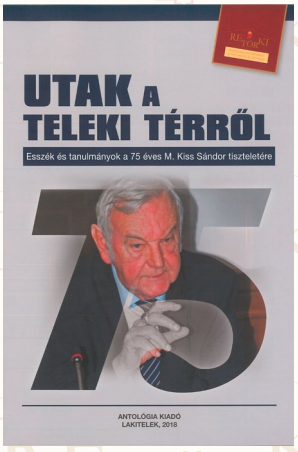
Fricz Tamás-Halmy Kund-Orosz Tímea: Az SZDSZ-jelenség

Kukorelli István-Tóth Károly: Az alapjogi jogalkotás az alkotmányos rendszerváltás éveiben

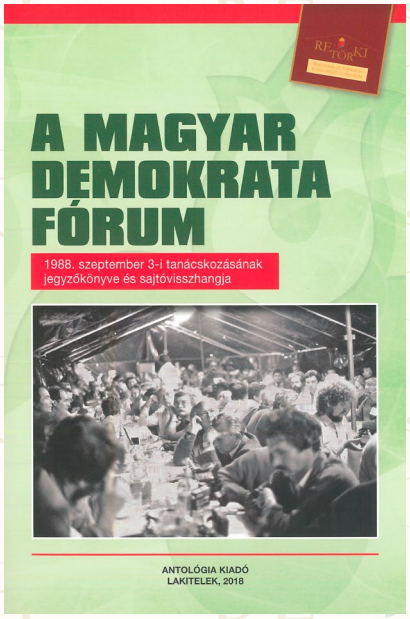
Szijártó István: Húszéves a Százak Tanácsa

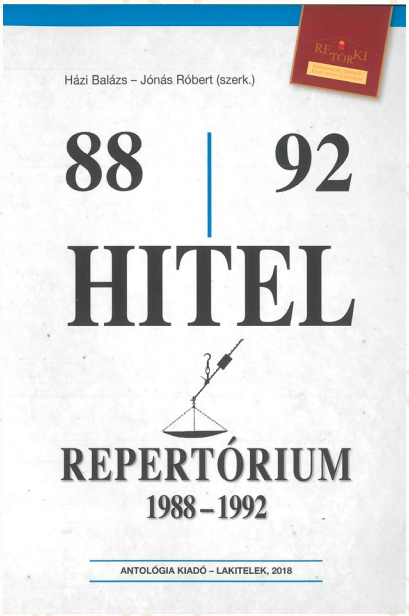
Utak a Teleki térről. Esszék és tanulmányok a 75 éves M. Kiss Sándor tiszteletére

Szekér Nóra: MDF-tanulmányok

Szeredi Pál: Az MDF 1990. szeptember 3-i tanácskozásának jegyzőkönyve és sajtóvisszhangja

Házi Balázs – Jónás Róbert: Hitel repertórium 1988–1992

Bakos István – Házi Balázs – Nagymihály Zoltán: Az MVSZ "hármas kistükre" (1989–2000)

További információk a RETÖRKI Könyvek eddig megjelent köteteinek elérhetőségéről az alábbi helyen:
http://www.retorki.hu/rovat/elerhetoseg#boltok

A RETÖRKI kiadványai az alábbi könyvesboltokban és árusítóhelyeken vásárolhatók meg:

Püski Kiadó és Könyvesház
1013 Budapest, Krisztina krt. 26.
Telefon: 1 375 7763
E-mail: puskikiado@gmail.com
Weboldal: www.puskikiado.hu

Litea Könyvesbolt és Teázó
1014 Budapest, Hess András tér 4.
Telefon: 1 375 69 87, 1 783 01 01
E-mail: litea@litea.hu
Weboldal: www.litea.hu

Magyar Napló Könyvesbolt
Budapest, József krt. 70.
Telefon: 06-70/421-9580
E-mail: magyarnaplo@magyarnaplo.hu
Weboldal: www.magyarnaplo.hu

Líra és Lant Zrt. / Líra Könyvesbolt
Líra könyvesbolthálózat
Weboldal: www.lira.hu

Antológia Kiadó és Nyomda Kft.
6065 Lakitelek, Felsőalpár 3.
Telefon: 76/549-045
E-mail: antologia@lakitelek.hu

Könyvtárellátó Nonprofit Kft. / Kódex Könyváruház
1134 Budapest, Váci út 19.
Központi telefonszám: 06 1 237 6900
E-mail: titkarsag@kello.hu
Weboldal: www.kello.hu

A Rendszerváltó Archívum 2018/4. számának szerzői

Bakos István (Bánfa, 1943)

Művelődésszervező. Pályáját agronómusként kezdte, majd az ELTE Bölcsészettudományi Karán magyar-népművelés szakán tanult. 1970-ig az Eötvös Kollégium diákja volt, azóta a hazai civil társadalom építésének aktív résztvevője. Pályája során tudományos kutatóként, kutatásszervezőként és köztisztviselőként dolgozott: a Magyar Tudományos Akadémia Tudományszervezési Intézetében (1970-73), a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsában (1973-1975), a kormány Tudománypolitikai Bizottságában (1975-1978), az MM Tudományszervezési Intézetében, majd a Művelődési Minisztériumban (1979-1994). 1994-től 1999-ig a Magyarok Világszövetsége választott főtitkára, 1999-2004 között a Nemzeti Tankönyvkiadóban főosztályvezető, a határon túli magyar oktatás és tankönyvellátás menedzsere nyugdíjazásáig.

Dippold Pál (Székesfehérvár, 1954)

Író, újságíró. Magyar-történelem szakos tanárként végzett, ezen a pályán 1986-ig dolgozott. Ettől kezdve a magyar sajtó különböző orgánumaiban kapott és vállalt munkát. Vezető szerkesztőként, újságíróként dolgozott a *Mozgó Világ*nál (1983-ig), a *Hitel*nél, az Új Magyarországnál, az Élet és Irodalomnál, a *Magyar Nemzet*nél, a *Szabad Föld*nél, a *Magyar Hírlap*nál és az Új Embernél. Négy évig a *Lyukasóra* című irodalmi folyóirat főszerkesztője volt. Irodalmi pályafutásának eredménye néhány művészeti díj, egy avantgárd nagyregény és egy mozaikregény.

Jánosi Nikolett (Budapest, 1990)

Tervezőgrafikus. Az Eszterházy Károly Egyetemen szerzett alapszakos, majd a Soproni Egyetemen mesterszakos diplomát. 2014 óta Budapesten él és dolgozik. 2018 szeptemberétől a *Hitel* című folyóirat grafikai munkáit látja el.

Jónás Róbert (Csenger, 1978)

Történelem szakon szerzett alapszakos diplomát 2015-ben a Kodolányi János Főiskolán, majd a Nemzetközi Tanulmányok mesterszakon szerzett abszolutóriumot. A főiskola és a RETÖRKI közös kutatói ösztöndíjpályázatának keretében 2016 júniusa és decembere között fél évet kutatói ösztöndíjasként töltött az Archívumban. 2017-től a RETÖRKI Archívum munkatársa. 2018 szeptemberétől az Eszterházy Károly Egyetem történelem szakának mesterszakos hallgatója.

Kávássy János Előd (Vác, 1973)

Történész. Vácott érettségizett 1991-ben. Pályafutását operatőrként kezdte, majd a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett angol szakos bölcsész és történelem szakos tanári diplomát 2005-ben. Doktori disszertációjában Ronald Reagan két elnöki periódusának magyar-amerikai kapcsolatait dolgozta fel. 2008 óta számos tanulmánya, illetve publikációja jelent meg tanulmánykötetekben és folyóiratokban, miközben több angol nyelvű kötetet jegyez, részben vagy egészben szakfordítóként. 2015-ben *Nyugati szélben*, 2017-ben *Mások szemével* címmel önálló tanulmánykötete jelent meg, emellett a *Magyar Hírlap*ban is rendszeresen publikál. 2013 őszétől a RETÖRKI tudományos munkatársa

Kiss Gy. Csaba (Budapest, 1945)

Irodalomtörténész, művelődéstörténész. 1995-2010 között az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Művelődéstörténeti Tanszék docense. Több külföldi egyetemen is oktatott vendégtanárként, így a berlini Humboldt Egyetemen, a Zágrábi Egyetemen, a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen, a prágai Károly Egyetemen és a Varsói Egyetem Hungarológiai Tanszékén is. A Magyar Tudományos Akadémia doktora. Fő kutatási területei a közép-európai nacionalizmusok, a nemzet reprezentációja, magyar-szomszédnépi kapcsolatok és az irodalom szerepe a demokratikus átalakulásban. 1987-ben a Magyar Demokrata Fórum alapító tagja.

Mezei Emese (Kazincbarcika, 1989)

Művészettörténész, középkorász. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen szerzett művészettörténész mesterszakos diplomát, jelenleg doktori disszertációján dolgozik. Kutatási területe a késő középkori és kora újkori magyarországi művészet, különös tekintettel a profán ikonográfiára. 2016-tól CentrArt Művészettörténészek Új Műhelye Egyesület tudományos titkára, 2018 szeptemberétől a *Hitel* folyóirat képszerkesztője. Számos tudományos ösztöndíjat nyert el, folyamatosan jelennek meg ismeretterjesztő és tudományos igényű publikációi.

Szalai Attila (Budapest, 1950)

Újságíró, politológus, diplomata, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója. 1976 és 1990 között Varsóban élt, az Interpress külső munkatársaként tevékenykedett és különböző lengyel lapokban publikált. A rendszerváltás után a kilencvenes években az Új Magyarország és a *Napi Magyarország* munkatársa, előbbinek főszerkesztő-helyettese, majd főszerkesztője, utóbbinak alapító főszerkesztője volt. 1993 és 1995 között a Varsói magyar nagykövetség sajtótitkára, 2001 és 2005 között a Varsói Magyar Kulturális Intézet igazgatója. 2005-től 2009-ig a Külügyminisztérium vezető főtanácsosa. 2009 és 2013 között a Varsói magyar nagykövetség sajtó- és kulturális tanácsosa, majd első beosztottja.

Tevelÿ Arató György (Budapest, 1986)

Történész-levéltáros. 2013 és 2016 között az ELTE TDI Művelődéstörténeti programjának ösztöndíjas PhD-hallgatója. 2011 májusától a Győri Egyházmegyei Levéltár levéltárosa, 2011 decembere és 2013 februárja között az Eötvös József Collegium levéltárosa. A Mika Sándor Egyesület alapító tagja, 2014 és 2016 között a szervezet elnöke. Jelenleg a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) Hivatalának kabinettitkáraként, valamint a *Hitel* szerkesztőjeként dolgozik.

Az egyéb írások szerzőinek életrajzai

Csurka István (Budapest, 1934 – Budapest, 2012)

Író, dramaturg, politikus. 1957-ben a Színház- és Filmművészeti Főiskola dramaturgia szakán diplomázott. Az 1956-os forradalom alatt a főiskolai nemzetőrség vezetője volt, ami miatt fél évre Kistarcsára internálták. Szabadfoglalkozású íróként dolgozott, eleinte prózai műveket alkotott, s csak később fordult a drámaírás felé. 1973-tól 1986-ig a *Magyar Nemzet*be írt tárcákat. A rendszerváltás idején aktívan részt vett a monori, illetve a lakiteleki találkozó munkájában, a Magyar Demokrata Fórum egyik alapítója volt. 1988-tól a párt elnökségi tagja, 1991-1992 között alelnöke. 1993-ban kizárták az MDF-ből, ekkor megalapította a Magyar Igazság és Élet Pártját, amelynek ha-

archivum.retorki.hu/folyoirat

láláig elnöke volt. 1990–1994 között az MDF, majd 1998–2002 között a MIÉP színeiben országgyűlési képviselő. 1988-89-ben tagja volt a *Hitel* című folyóirat szerkesztőbizottságának, 1989-90-ben a *Magyar Fórum* főszerkesztője.

Radnóti Sándor (Budapest, 1946)

Esztéta, kritikus, irodalomtörténész. 1964 és 1969 között tanult az ELTE magyar-filozófia szakára járt, Lukács György tanítványa. 1969 és 1972 között a Magvető, 1972 és 1980 között a Gondolat Kiadó szerkesztője volt. A '80-as években a magyar demokratikus ellenzék köreihez tartozott, részt vett a monori találkozón. 1988-89-ben a Szabad Demokraták Szövetsége Országos Tanácsának tagja, 1989 és 2014 között a *Holmi* folyóirat szerkesztőbizottságának tagja volt. 1993 óta az ELTE BTK egyetemi tanára, 2017-től professor emeritusa. A Soros Alapítvány könyvpályázati zsűrijének elnökeként, a Magyar Ösztöndíjbizottság tagjaként, a Kossuth- és Széchenyi-díjak irodalmi albizottságának elnökeként is tevékenykedett.

A szerkesztők életrajzai

Házi Balázs (Budapest, 1987)

Történész, levéltáros. A budapesti Toldy Ferenc Gimnáziumban érettségizett 2006-ban, 2013-ban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem mesterszakos diplomát. A Magyar Országos Levéltár több projektjében is részt vett segédlevéltárosként. Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa volt 2013–2014-ben, majd 2014 októberétől a RETÖRKI alkalmazásában áll. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója, a Bethlen Gábor Alapítvány kurátora.

Nagymihály Zoltán (Budapest, 1988)

Történész. 2012-ben szerzett diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem szakán, ahol elsősorban a 20. századi magyar történelem és az emigráció kérdéseit kutatta, szakdolgozata a Látóhatár c. müncheni lap történetét mutatta be. 2013-ban és 2014-ben a nemzetpolitikai államtitkárság Kőrösi Csoma Sándor-programjának ösztöndíjasaként kétszer fél évet töltött a németországi magyar diaszpóra közösségeiben. 2014-től a RETÖRKI munkatársa. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója, a Bethlen Gábor Alapítvány kurátora.

RENDSZERVÁLTÓ ARCHÍVUM

Kiadó:
Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum

Felelős kiadó:
Bíró Zoltán

Kiadó székhelye:
1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 1-3.

Szerkesztők:
Házi Balázs, Nagymihály Zoltán

Főmunkatárs:
Jónás Róbert

Szerkesztőség tagjai:
Riba András, Szekér Nóra

Nyelvi lektor:
Budai-Szántó Daniella

Borító és lapterv:
Házi Balázs, RETÖRKI

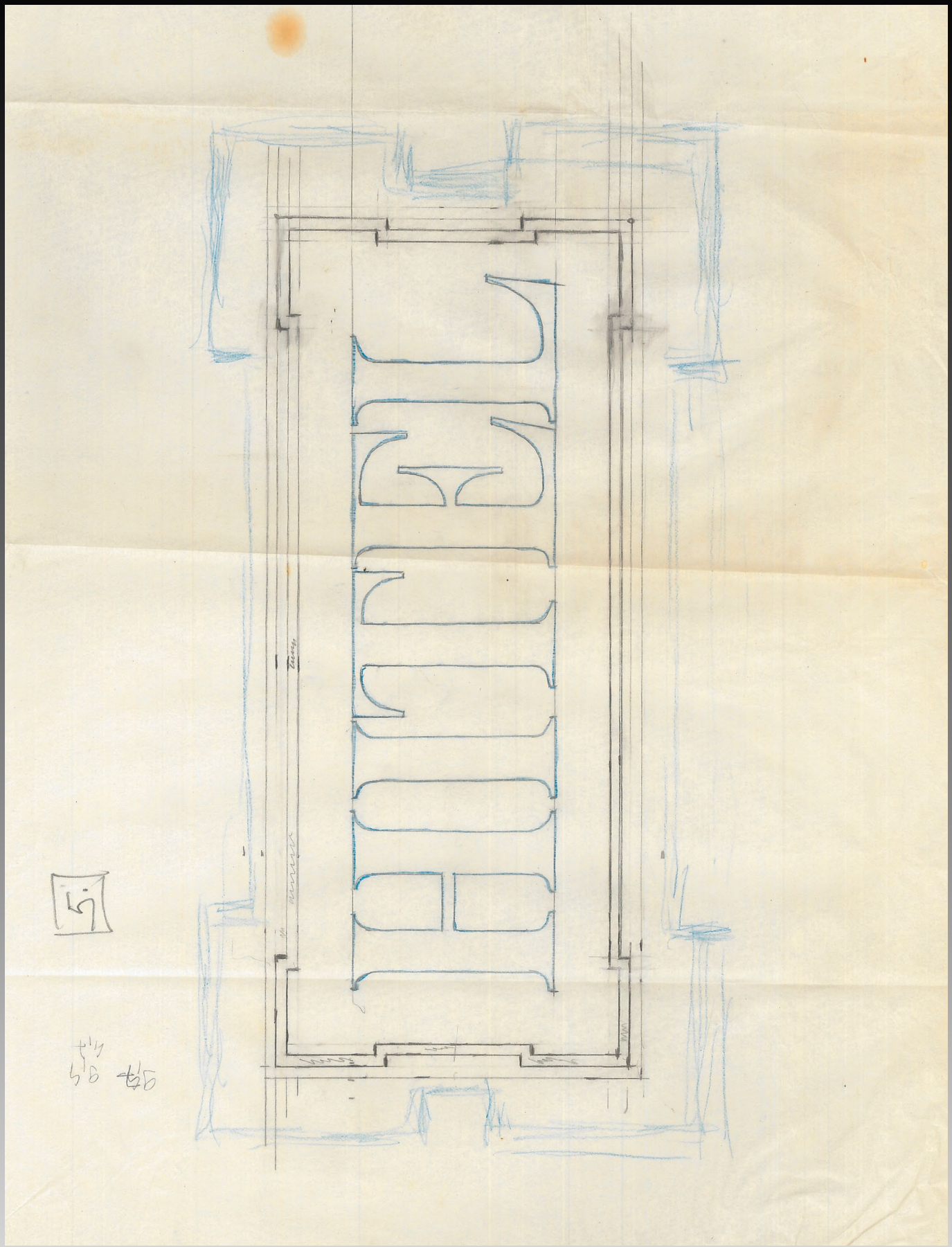
Szerkesztőség elérhetősége: 1062 Budapest, Andrássy út 100, 1. emelet
szerkesztoseg@retorki.hu

Ingyenes kiadvány. Megjelenik negyedévenként.

HU ISSN 1589-0228 (nyomtatott)
HU ISSN 2498-9193 (online)

Nyomdai munka: Pannónia Nyomda

A RETÖRKI Rendszerváltó Archívum című műve *Creative Commons*
Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc alatt van.

A Hitel legelső szerkesztőségébe (Corvin téri Budai Vigadó) vezető ajtajának feliratterve.

Készítette: Merényi Sándor és Dippold Pál. A tábla rétegelt lemezből, drapp-sötétbarna színben a Hitel ajtajára került.

RETÖRKI Archívum, Dippold Pál ajándéka.